

КРИСТИНАЕ РОЙ

САЕНТТЫ УЫЛАЕНЫ

Кристина Рой

СÆНТТЫ УЫЛÆНЫ

Чиньджы цъарæн нывтæ скодта нывгæнæг

Вилли Гофмæнн-Гют

Ирон æвзагмæ йæ ратæлмац кодта Рæмонаты Елена

Перевод на осетинский язык Елены Рамоновой

© 1994 „Свет на Востоке“

25.076

СÆНТТЫ УЫЛÆНЫ

КРИСТИНАЕ РОЙ

1. ТУЛДЗЫНЫ

Тулдзыны хъæуы æмæ уырдаем хæстæг дæлвæзы рагæй дæр царди бирæ адæм. Иутæ-иу æрбацыдысты, иннатæ-иу алыгъдысты, æмæ сыл ничи тыхсти, ничи сыл уыд мæтгæнæг. Лютерантæ æмæ католиктæ та кæддæриддæр кæрæдзи фарсмæ цардысты æнцад-æнцойæ, фыстой хъалонтæ аргъуантæн æмæ падзахадæн æмæ сæ хуыздæр фыртты æрвыстой æфсæддон хæс æххæст кæнынмæ, æндæр сæ ничи ницы домдта, стæй никæйы ницы хъуыддаг уыд сæ цардимæ, йæ дзых сæм ничи дардта.

Сауджын аргъуыдта сывæллæттыл. Æмæ-иу куы байрæзыдысты, уæд сæ зымæгон æрвыстой скъоламæ. Цæуын та сæ хъуыд дыууæ-æртæ сахаты бæрц уыцы æвæд гуыргъахъ фæндæгтыл. Æмæ дарæсæй арæзт чи уыд ахæм зынвæндæгтыл цæуынмæ, уыдон нæ цух кодтой скъола, иннатæ та бадтысты сæ хæдзæртты æмæ сæ цард кæронмæ æрвыстой æнахуыргондæй. Фæлæ Тулдзыны царджыты уый ницы хъыгдардта. Сæ фыдæлтæ куы базæрæттæ сты æнахуыргондæй, уæд ма сæ цот сæхи цæуыл тыхсын кæной ныййарджытæй зондджындæр уæвыныл?

Сывæллæттæ сæрды дæргъы хызтой хъуццытæ, фыстæ æмæ хъазтæ, ныййарджытæ та куыстой быдырты, кæнæ æндæр искуы амал кодтой сæхицæн цæрæнхостæ. Хуыцаубонты та æмхуызонæй зылдысты хъæуы къуымты къозодзуан, æмбырд кодтой мæнæргъы, æрыскъæф. Чи та кувынмæ цыд аргъуанмæ, хатгай дзы-иу чидæртæ фынай дæр баисты аргъуыды рæстæг. Æмæ уый диссаг никæмæ касти.

Сывæллоныл дыууадæс азы сæххæст, уæд æй æнæмæнг хъуамæ ныффыстайккой сауджынмæ æмæ йæм цæуын хъуыди ахуыр кæнынмæ æхсæз къуырийы дæргъы (Хурныгуылæн бæстæты ахæм æгъдау ис, 12-16 аздыд чызджытæ æмæ лæппутæ хъуамæ сауджынмæ бацахуыр кæной æхсæз къуырийы, аргъуанмæ сын се 'ргом раздахыны тыххæй).

Кæсын, фыссын чи зыдта, уыдонæн сауджын амьдта урок-

тæ катехизисæй, иннæтæн та урокты дзурын кодта, сæ хæдзæртты кæй сахуыр кодтой, уый – дæс фæдзæхсты Библийæ.

Гъе уый фæстæ æрыгон фæлтæрæн бар лавæрд цыди аргъуаны æхсæнады уæвынмæ, жароба исынмæ æмæ уæд нымæд цыдысты чырыстæттыл.

Кæд æмæ искæмæ йæ хæдзары Библи уыди, уæд дзы нæлгоймагтæ æппæтæй зардиагдæрæй кастысты Иовы, Йесо Навины чингуйтæ, хатгай та Евангели. Сылгоймагтæ та уарзтой нотæтыл фыст псаломтæ æмæ аргъуаны зарджытæ, æмæ уыдонæн кодтой Хуыцауы Ныхасæй фылдæр аргъ.

Кæд æмæ хъæубæстæй исчи фæрынчын æмæ æртыхст, уæд-иу сауджынæн балæгъстæ кодтой аргъуаны йын бакувын, кæнæ та цыдысты æндæр хъæутæм Хросинков, Башац кæнæ Гитковмæ, уымыты цæрæг дæснытæм, къамæй фæрсджытæм. Дохтырмæ кæнæ-иу сауджынмæ сæхимæ фæдзырдтой, рынчын-иу малæты къахыл куы ныллæууыд, уæд, уымæй раздæр нæ. Сыхагæй, хионæй-иу æрæмбырд сты удисæг рынчыны цур. Æмæ рынчынæн æнцондæр цæмæй уа „йæ уд исын“, уый тыххæй йын-иу йæ баз раластой йæ сæры бынæй, кæнæ-иу æй бынтондæр æрæвæрдтой айдагъ пъолыл. Æвæдза, лæг афтæмæй амарди, уæд-иу цин кодтой, „йæ уд æнцонæй систа“, æгайтма нæ фæудхар кодта, зæгъгæ.

Тулдзбыны хъæуккагтæ æмхуызонæй дæр магуыр цард кодтой фæлæ исты хорз хъуыддаджы тыххæй куывд ацаразын хъæуы, зæгъгæ, уæд-иу уайтагъд ацæмал кодтой фæрæзтæ. Сывæллоны райгуырæд кæддæриддæр нымæд цыди бæрæгбоныл. Сывæллонæн-иу йæ ныййарджытæ равзæрстой аргъуыды мад æмæ фыд, кæй сæ фæндыд, уыдоны. Æмæ сыл ахæм хæс æвæрд уыд: хъуамæ сывæллоны хæдзармæ бахастаиккой чыритæ æмæ сæнтæ ноггуырды куывдмæ. Мæрдтæн та кодтой хистытæ. Тулдзбыны чындзæхсæвтæ кодтой æртыгай бонтæ, кæнæ-иу къуыри дæр ахаста. Æмæ-иу фысымтæ сæ хæстæ фидын нал фæрæзтой дæргъæвæтин рæстæг.

Суанг рагуалдзæгæй фæззæджы онг алы хуыцаубоны дæр хъæубæсты фæсивæд æмбырд кодтой хъæды æмæ кафыдысты бон изæрмæ. Зымæгон та-иу хъæзтытæ арæзтой нуазæндæтты.

Афтæ азæй азмæ сæ цард æрвыстой. Æмæ сæ чи нукуы зыдта, хæстæгмæ дæр сæ нукуы федта, ахæмтæ сæ мæнæ афтæ хуыдтой: „Нæ хæларзæрдæ, бонзонгæ, сабыр хæрзæгъдау сло- вакаг адæм“.

Æмæ æцæгдæр сабыр адæм уыдысты, фæлæ æвæдза баныз- той, уæд загъд-замана нал æнцæд æнæхъæн зылды дæр.

Фæлæ хæларзæрдæ æмæ кæрдзындæттон кæй уыдысты, уый гуырысхойаг нукуы уыд; чидæриддæр сæм фæзынæд, уый йед- тæмæ-иу æй фырцинæй хæрдмæ систой, кæмæн цы йæ бон уыд, уымæй йæ хорз уыдта. Сæхи 'рдыгонау æгæр æгъдауджын дæр ма уыдысты. Фæлæ никæйы сæр ахста бацамонын, сæ царды ми- дæг хорз кæнынц, æви æвзæр, уый сын нукуы ничи бацамыдта.

Уалдзæг Тулдзбыныхъæу-дидинæгкалгæ дыргъдонæй цы кæныс! Хуымгæнæг адæмы хæдзæрттæ нæ зындысты бæлæсты бынæй.

Зæхкусæг Хратскийы хæдзар æппæт иннæты æхсæн уыд стырдæр; куыройгæс Блашко царди цæугæдоны быллыл æмæ йæм уыд доныл кусгæ куырой, Крачинскийы хæлддзæг хæдзар та лæууыд дæрдзæфгомау хъæды æрдузы.

Уыцы æртæ хæдзары бинонтæ бирæ фæцардысты ацы хъæуы æмæ арæх-уæрæхыл пайда кодтой зæххытæй. Хратскийы бинонтæ бирæ зæххытæ ахстой хуымгæндæн дæр фосхизæнтæн дæр æмæ ма сын уыди ноджы стыр дыргъдон дæр. Зымæгон рæстæг алырдæмты ластой хор, фос, дыргъ, суанг Венæйы онг, æфсæнвæндаг дзы куы нæма уыд, уæд.

Блашкойы хæдзары бинонтæ та цæргæ-цæрæнбон куыройы хицау уыдысты. Дон сæм уыд сæ фаг, æмæ ссадæй æфсæстой канд Тулдзбыны хъæубæстæ нæ, фæлæ ма сæ алфамблай цæр- джыты дæр.

Крачинскитæ та цæрæнбон тынуафджытæ уыдысты. Æр- мæст сæм иу чысылгомау дыргъдон æмæ иу хуымгæнды гæп- пæл йедтæмæ ницы уыд. Фылдæр зæххытæ бацахсын сæ къухы нæ бафтыд.

Æртæ хæдзары бинонтæ дæр хæларæй цардысты, мæнæ иу бинонты цард, загъгæ, кæмæй фæзагъынц, афтæ. Кæрæдзи- йæн æххуыс кодтой алы куыстыты. Кæмæ дзы цынæ уыд, уый

йын иннæ лæвæрдта. Сывæллæттæ сæм бирæ уыд æмæ уыдон дæр хъазыдысты иумæ, иумæ хызтой фос, куы-иу фестырдар сты, уæд кафгæ дæр æмæ хъæзтытæ дæр иумæ арæзтой. Цыбыр дзырдай, сæ цин, сæ хыг кæрæдзи æхсæн дих кодтой.

Ныр иу цасдæр фендæрхуызон сæ цард. Тынуафæг Крачинский амард, йæ фæстæ идæдзæй баззад йæ ус йæ хæсгæ лæппуимæ. Блашкойы бирæ бинонтæй ма базадысты Мартын йæхæдæг, йæ чызг Марьюшкæ, сæ дыууæ æнахъом лæппуйы æмæ Мишко – Мартыны хистæр æфсымæры фырт.

Хратскитæ дæр бирæ бинонтæ уыдысты; сæ заронд лæг Андрей, йæ фырт Фома, сæ фыд йæ бынтæ кæй æвджид бакодта бæстыхайæ, хæдзарадай, уый. Фомайы бинойнаг Екатерина æмæ уыдоны дыууæ фырты: Андрей æмæ Степан. Андрей усджын уыд æмæ уыдонæн дыууæ сывæллоны. Заронд Андрейæн ма ноджы уыди чызг Анна æмæ хæрз æвзонгæй æххуырсты бацыд горæты иу хæдзармæ æмæ гъе уым мой дæр скодта.

Хратскиты бинонтæ кæд бирæ уыдысты, уæддæр зынхæсæн нæ уыдысты. Гъе афтæмæй Степан Хратскийы, Мишко Блашкойы æмæ Пётр Крачинскийы хуызæн æрдхæрдтæ зын ссарæн уыд. Уæвгæ Степаны фыд æмæ Мишкойы фыды æфсымæр иукаддæр базулдзых сты сæ зæххыты арæнты тыххæй, сæ хъуыддагмæ сын йæ дзырд бæргæ баппæрста Крачинскийы идæдзæ ус дæр, афтæмæй сæ быцау уæддæр ахаста æнахъæн æртæ азы; сæ цоты æхсæн уый фæдыл хæрамдзинад нæ равзæрд, куыд уыдысты, афтæ тугхæстæгæй, хæларæй цардысты. Алыхуызон зондыл хæст уæвгæйæ, сæ хæлардзинад та æмбисонды тыхджын уыд.

Степан хорз ахуыр кодта скъолайы æмæ каст куы фæци, уæд зæрдæрайгæйæ дарддæр касти чингуйтæ. Æхсызгонæй цыди цыфæнды æфсонæй дæр Венæмæ. Уымæн æмæ йын уым фадат уыди, дунейы ногæй цы хабар ис, уый базонын. Фæсивæды æхсæн уæлдай хъæлдзæг дардта йæхи, афтæмæй хибарæй та тынг сагъæсгæнаг. Йæ зæрдæ ахæм ахсджиæг хъуыддæгтæм æхсайдта, æмæ йын æнæ исчердæм ацæугæ Тулдзбыны хъæуы царджытæй дзуапп радтын никайы бон уыд.

Мишко Блашко скъолайæ арæх цух кодта, уæвгæ дæр йæ

сәр ниңәуыл уыйас риссын кодта, фәлә әнәуи уыди тынг тәһзәрдә әмә йә чидәриддәр уарзта.

Пётр Крачинский та буц хаст, кәд хәсгә ләппу уыд, уәддәр әмә йәм сдзурын дәр нә фәрәзта йе схәссәг мад, скьолайә цәмән цухтә кәныс, зәгъгә. Кәсын әмә фыссын ын сә хәдзары бацамыдта йә мад. Фәлә тәппалтуг ләппу, уайтагъд хылы йәхи фәтгыстаид әмә дзы уымә гәсгә алчи йәхи дард ласта, цы йәм фәкәсдзән хыг, уый зын раиртасән уыд. Әрмәстдәр касти Степаны әмә Марьюшкәйи коммә, уыдонмә йедтәмә никәмә хуыста. Әмә кәд Марьюшкә йе 'рта әрдхордәй кәстәр уыд, уәддәр йә дзырдән аргъ кодтой, кад дзы уыди.

Тулдзбыны хәуеы сеппәт дәр әһңад әнәхәләбайә цардысты иукадмә дәр, цалынмә әфсәддон хәс әххәст кәнынмә Степаны не 'рвыстой уәдмә. Цас хыг әрхаста, цас цәссыг расайдта уыцы хабар йә алыварс адәмән. Йә мад әмә йә бинонтә сеппәт дәр әһңәл уыдысты, ницы хуызы бафәраздысты уыцы зындзинад бауыромын. Уәдә йе 'мбәлтгә дәр сәхи хыгәй мардтой, йәхицәй дәр цы загъдәуа, хибарәй-иу куы азад, уәд-иу йә цәссыг нал бауырдәдта, куыд фәхицән уыдзән сә бинонтәй, куыд бафәраздзән әнә уыдон царын!... Сә хәуеы алфамблай аләмәты әрдзыл афәлгәсгәйә, йә зәрдә хәлди, афтә әнәхәән әртә азы горәты куыд фәцәрдзән, әфсәддон хәс әххәст кәнгәйә...

Әрмәст ын йә зәрдә әлхәдта Марьюшкә. „Дуне фендзынә“ – дзырдта йын уый, – бирә цәуылдәрты сахуыр уыдзынә. Базондзынә дзы, ам әппындәр кәй никуыма фехуыстам, ахәм диссәгтә. Зонгә дәр әй нә бакәндзыстәм, рәстәг куыд азгьордзән, де службә куыд фәуыдзән, уый!“

Әмә раст уыд чызг. Бон боны фәдыл згьордта, кьуыри кьуырийы фәдыл тахти әмә Хратскиты бинонтә куыдфәстәмә сахуыр сты әнә Степаны әххуыс, нал хыг кодтой, әрмәст дзы әһңәлмә кастысты хабармә.

Степан йәхәдәг дәр уайтагъд ацахуыр әцәгәлон бәстәйыл.

2. СÆНТТЫ УЫЛÆНЫ

Йæ фыццаг аз Степанæн уайтагъд фæци, æмбаргæ дæр æй нæ бакодта, афтæмæй. Бирæ цæуылдæрты йæ бахъуыд ахуыр кæнын. Райдыдта немьцаг æвзаг ахуыр кæнын дæр æмæ уайтагъд кæсын æмæ фыссын базыдта уыцы æвзагæй. Зæгъæн ис, æмæ Степаны фæндагыл къуылымпыйагæй ницы уыд. Йæхæдæг йæ уды хъæдæй цæрдæг æмæ хæд-зонд гуыр дæмæ йе службæйы дыккаг азыл лæггадгæнæгæй бахаудта цардбæллон афицермæ, гъе уымæ бархи цард кодта Степан. Сæхимæ писмотæ фыссын байдыдта къаддæрæй къаддæр, рæстæг мын нæй зæгъгæ. Æмæ æцæгдæр афтæ уыд. Æфсæддон службæйы уæгъд сахæтты та йæ йæ хицау йемæ хуыдта хъæлдзæг хъазтизæртæм. Уыдоны къорды иу афицер дæр Хуыцаумæ куваг нæ уыд.

Йæ хицау ын æргомæй дзырдта, Хуыцауы фæдзæхстытыл æууæндынц æрмæст сылгоймæгтæ, сывæллæттæ æмæ талынг адæм. Хицауадæй ахæм æвирхъау ныхæстæ хъусгæйæ раздæр рæстæджы, фенхъæл уыдаид, Хуыцау сæ ралгъитдзæн адыуæ боны, Хуыцауы фыдæх ссардзысты сæ гæдыныхæсты тыххæй, зæгъгæ. Фæлæ сæ Хуыцау нæ хыгдардта, нæ сæ æфхæрдта æмæ фæстагмæ Степан йæхæдæг дæр нал æууæндыд Хуыцауыл.

Уый уыдта æмæ хъуыста йæ алыварс адæмæй, сæ кæрæдзиуыл цъыфкалæн куыд кодтой, гадзрахатæй куыд цыдысты, ницæйы тыххæй Хуыцауы номæй куыд сомы кодтой, хуыцаубон сын бæрæгбон нæ уыд, кæй куыд фæндыд, афтæ бархи цард кодта, хæтынай, нуазынай, давынай æмæ сæ æфхæрæг нæ уыд, макæ зæгъæг сын нæ уыд. Лæгтæ сæ устыты сайдтой, устытæ та – сæ лæгты. Степаны иу æмæ дыууæ хатты нæ бахъуыди æрыгон хицауæн сусæг фембæлдтытæ саразын хистæр афицеры рæсугъд усимæ. Фæлæ иуахæмы рахъæр сæ сусæгдзинад æмæ офицеры бахъуыд сæ полкæй адте уæвын. Степаны баиу кодтой æндæр афицеримæ, раст зæгъын хъæуы, хæрзæгъдау лæппу уыд уый, усджын, чингуйтæ кæсын бирæ уарзта. Æмæ Степаны дæр куы бафиппайдта кæсын уарзы, уый, уæдын чингуйтæ æмæ газеттæ дæттын байдыдта.

Уыдаттæ кæсгæйæ, Степаны ноджы тынгдæр уырнын байдытта Хуыцау дæр нæй æмæ дзуар дæр. Гъе афтæмæй, адæмы сагъæс кæнын хъæуы, æрмæстдæр ацы дунейыл хорз цæмæй царой, ууыл, мæрдты бæсты ницы ис, зæгъгæ. Уый фехсызгон Степанæн, кæд ма уæды онг цæмæйдарты тарсти, зындонмæ бахауынæй йæхи хъахъхъæдта, уæддæр. Ныр æдасæй йæ бон уыд цыдариддæр бакæнын, иннæты куыд уыдта, афтæ, тæригъæд ракæнынæй нал тарст. Æрмæст дæ ма кæйы цæст æрцахсæд, æндæр дæ хъару æмæ дæхæдæг.

Уый фæстæ хуыцаубон Степан фыднызт бакодта æмæ алкæимæ къамæй хъазыныл схæцъид. Афтæмæй арфæй арфдæр ныгъуылын байдытта тæригъæдты уылæнты. Йæ бакаст дæр фендæр, йæ цæсгом фæасхуыз, йæ цæстангас аивта, йæ цæстытæ тъæбæртт-тъæбæртт кæнын байдыдтой, цыдæр су-сæгдзинад чи фембæхсы уый хуызæн. Фæлæ кæй хъуыд кæйдæр мæгуыр салдат? Стæй йæ цæмæн хъуыд æнæмæлгæ уд, „æнусон“ цард? Йæ буар фидар куы уайд, йæ сæр йæ уæхсджытыл сагъд. Æндæр дзы тыхстагæй ницы ис.

Ныр йæ дзæгъæлдзу æмбæлттæй ницæмæй уал фæсте зади кæддæры фæзминаг Степан. Йæ амондмæ гæсгæ ма йе службæйы æртыккаг азыл йе ’мбæлттæй хъауджыдæр сылгоймæг-тимæ баст не ’рийæфта. „Иунаг дæр мæныл иузæрдион нæ баззайдзæн, – хъуыды кодта лæппу, – исчи мæ фæсайа, уый та мæ сæрмæ не ’рхæсдзынæн“.

– Цæмæ æнхæлмæ кæсыс? Иннæты æхсæн дæхи хорзæй равдисынмæ? – ныллæууыдысты йæм-иу йе ’мбæлттæ.

Худгæ та йыл бирæ рæстæг фæкодтой, цалынмæ йæ фæрæдийын кодтой, ног тæригъæды бацæуын, уæдмæ.

Мæнæ та уалынмæ хуыцаубон. Сæ уæгъд сахæттæй пайда кæнгæйæ, салдаттæ ацыдысты горæтмæ. Степан баздхæт нуазæндонмæ, цæмæй уый фæстæ „ивтыгъдæй“ бацæуа, царæнбонты йæ кад æмæ йæ намыс кæм баныгæнынмæ хъавыд, уырдаæм.

Иу хæдзары рæзты куы ауад, уæд æм дзы райхъуысти зарын. Æрлæууыд йæ мидбынаты. Тугæй сыгъдæг словакаг куыд ваййы, афтæ тынг уарзта зарын. Кæй хъуыста, уыцы зарæг та уыди, рагæй кæй зыдта, ахæм. Зарæджы зæлтæ йын

йæ зæрдыл æрлæууын кодтой йæ рагбонтæ, хуыздæр æмæ æнæгæдыдæр куы царди, уыцы бонтæ. Степан скасти, рухс кæцæй калд, уыцы рудзгуйтæм æмæ йæ зæрдыл æрлæууыд марходарæн рæстæг. Уыцы цъусдуг байгом дуар æмæ мидæмæ бацыд цалдæр адæймаджы. Степаны цæст ма ацахста, дуар куы байгом, уæд ауыдта: мидæгæй дзы бадти нæлгоймæгтæ дæр æмæ сылгоймæгтæ дæр; уыд аргъуыды сахат, кæд хæдзар аргъуан нæ уыд, уæддæр. Адæм куывтой Хуыцаумæ, Степан Кæуыл нал æууæндыд, уыцы Хуыцаумæ.

Степан ракъахдзæф кодта æддæрдæм, ацæуыны тыххæй, фæлæ йын æнæнхæлæджы йæ дыс аивæзта иу саби æмæ райхъуыст йæ хъæлдзæг ныхас:

– Цом мидæмæ!

– Æмæ алкæмæн дæр ардæм бацæуæн ис? – бафарста Степан.

– Куынна, цом, цом!

Степаны къухыл ахæцгæйæ йæ чысыл лæппу бахуыдта мидæмæ, рухс хъарм уатмæ. Чи дзы бадти, уыдон зард фесты æмæ чысылгомау кафедрамæ бахызти ацæргæ нæлгоймаг. Байгом кодта Библийы чиныг æмæ дзы кæсын байдыдта: „Дæхи бацæттæ кæн комахæсæнтæм, Израиль... Уымæн æмæ, зонын, уæ фыдгæнджытæн æмæ уæ тæригъæд хъуыддæгтæн кæрон нал вæййы уыцы рæстæджы, зымæджы кæрон уалдзæджы къæсæрыл“. (Амос: 4:12; 5:2).

Аргъауæг дзырдта зæрдæбынæй, йæ ныхæстæ Степаны зæрдæйы иннæрдæм ахызтсты. Тæригъæды тыххæй кæй загъта, уыдон тынг раст æмбæрста Степан, ницы дзы аппараинаг уыд, ницы бафтауинаг. Йæхимидæг æнхæл уыд, адæм иууылдæр уымæ кæсынц, аргъауæг афтæ куы сдзырдта:

– Æмæ ды дæр, дзæггæлдзу, ды, Хуыцауыл йæхи чи атигъ кодта, чи Йыл нал æууæнды, уый, зон, Хуыцау ис! Ис! Уый у æппæтхъомысджын, æппæтзонæг æмæ æппæтуынæг, æнæтæригъæд! Зон ды дæр, иу кæддæр дæ Йемæ фембæлын кæй хъæудзæн! Дæхи бацæттæ кæн дæ Хуыцаухаймæ фембæлдмæ! Дæ 'ппæт тæригъæдтæ дæр дын зоны! Фехъуыста дын сæ æмæ сæ федта... Стæй ныртæккæ дæр уыны, дæ зæрды цы ис, уый, абон цы кæнынмæ хъавыс, уый.

Аргъауæг ма бæргæ дзырдта дарддæр, фæлæ Степан ницуал хъуыста, цыма йæ хъустæ багуыппæг сты. Йæ хуыз фæцыд. Цы фехъуыста, уыдонæй диссагæй баззад, цыма йæ зонд фæдзæгъæл. Афтæмæй уынгмæ рацыд иннæтимæ. Нуазæндонмæ уыцы изæр йæ ныфс нал бахаста. Уый фæстæ æнахъæн къуырийы дæргъы дæр йе 'мбæлттимæ хъазтизæртæм никадæм уал бакуымдта. Мæнæ йæ цыма исчи зындонмæ баппæрста. Иуыл йæ хъусты заланг кодтой уыцы ныхæстæ: „Дæхи бацæттæ кæн дæ Хуыцаухаймæ фембæлынмæ!“

Хæрын дæр йæ зæрдæ нал агуырдта, алцæмæй дæр йе сæфт æрбауыдта, суанг ма йæ хуыссæг дæр фæлыгъд. Йе 'мбæлтты æнæуаг ныхæстæм йæ хъусты къæрмæджытæ тъыста. Уымæн, æмæ зыдта, Хуыцау ис æмæ иукаддæр Йемæ æнæ сæмбæлгæ нæ фæуыдзæн.

Къуырийы дæргъы йæ зæрдыл лæууыдысты йæ тæригъæдтæ фæд-фæдыл. Æмбæрста, уыдонæй кæй бафхæрдта Хуыцауы. Æмæ фыр катыйæ иу æмæ дыууæ хатты не схауд йæ дзыхæй: „Цæмæн бацыдтæн уыцы æмбырдмæ?“

Фæлæ та иннæ хуыцаубоны дæр Степан ног бацыд уырæм. Æмбырд нæма райдыдта æмæ адæм кæрæдзиимæ хъус-хъус дзырдтой. Степаны хæдфарсмæ бабадти иу æрыгон адæймаг æмæ йæ бæгуы лæгау, бафарста, цыма йын йæ бон ницæмæй баххуыс кæнын уайд? Степанæн ницы дзуапп радтын уыд йæ бон. Æмæ йын уыцы лæппу уæд дзурын байдыдта Хуыцауы Фырты тыххæй. Степан уæды онг никуыма фехъуыста Чырыстийы тыххæй уый бæрц хабæрттæ. Стæй æнархъуыдыйæ йæхæдæг дзурын байдыдта, æдзухдæр æй чи тыхсын кæны, уыцы хъуыддæгтæ. Бирæ зæгъын ын ницы бантыст, уымæн æмæ, уайтагъд зарыныл фесты. Ацы хатт „кафедрамæ“ схызти æрыгон сауджын æмæ бакасти афтæ:

– „Æрцæут Мæм, æххуысхъуаг адæм æмæ тыхстытæ, æмæ уын Æз баххуыс кæндзынæн“.

Уыцы ныхæстæ Степан суанг сывæллоны фехъуыста, фæлæ сын сæ ахадындзинад нырма-ныр бамбæрста. Нырма-ныр раиртæста, „æххуысхъуаг адæм æмæ тыхстытæ“ цы сты, уый. Раздæр никуы ахъуыды кодта, Чи йæм сиды, ууыл; Йесо

Чырысти йæм сиды, Хуыцауы Фырт Йæхæдæг, Дунейы Ирвæзынгæнæг, ууыл!

Æмæ куыд æнахуыр диссаг уыд уыцы Ирвæзынгæнæг, уый та! Сауджын уый бæрц æхсызгонæй дзырдта Ирвæзынгæнджы тыххæй, æмæ Степанмæ афтæ касти, цыма йæ тæккæ цур лæууы Йесо Чырысти æмæ йæм Йæ к'ухтæ радаргъ кодта Йæ хъæбысы йæ æрбакæнынмæ: „Рацу Мæм хæстæгдæр!“ – зæгъгæ, афтæ дзургæ.

– Йесо Чырыстийы фæнды дæ фервæзын кæнын! – дарддæр йæ аргъуыды дзырдта сауджын. – Дæхи Йæм байс хæстæгдæр. Тæригъæдтæй де 'ккой йæ тæккæ дзаг у æмæ дæ уыдон бабын кæндзысты, бацу Йæм хæстæг! Басæтт дæ тæригъæдтыл, фæфæсмон кæн æмæ дын дæ зындзинæдты уаргъ де 'ккойæ раппара. Адæймагæй гуырд Фырт зæхмæ æрхызти сæфтыты ссарынмæ æмæ сæ фервæзын кæнынмæ!

Степан æууæндыд, Хуыцауы Фырт æм кæй сиды Йæ цагъары дзыхæй. Æмæ йæ афтæ тынг уырныдта æмæ йæ алыварс адæм зарынмæ куы фесты, уæд уый та зонгуытыл æрхауд æмæ Хуыцауы раз æрфæсмон кодта йæ тæригъæдтыл, ставд судзаг цæссыг згъалгæ. Хуыцауæй куырда хатыр, йæ тæригъæдтæ йын ныббарын. Æмæ тæргкъæвдайы размæ саумлазон мигъты æхсæнæй хуры тын зæхмæ куыд æрнывæнда æмæ мигътæ фæйнæрдæм куыд апырх кæна, афтæ аргъуыды фæрцы Степаны зæрдæйы дæр фесæфти тарстдзинад. Степан зыдта, тæригъæдджын у, фæлæ йын ныр барст сты йæ галиу мита Йесо Чырыстийы фæрцы.

Уый фæстæ дыккаг бон Степан балхæдта Евангели. Æвдæлон рæстæг æнæсцухæй цыди кууæг адæмы æмбырдтæм.

Уалынмæ æрхæццæ йæ æфсæддон службæйы фæстаг аз дæр. Æмæ кæд раздæр иудадзыг æфсæддонæй баззайынмæ бæллывд, уæд ныр æрхъæцмæ нал хъæцыд, кæд суæгъд уыдзæн, уымæ. Тынг мысыди йæ хæдзар, сæ бинонты, Йесо Чырыстийы тыххæй сæ хъæубæстæн радзурынмæ бæллывд æвæстиатæй, Хуыцау адæмы куыд уарзы, уый сын бамбарын кæнын. Æмæ йын Ирвæзынгæнæг дæр иудадзыг йæ хъусы загъта: „Аздæх дæ хæдзармæ æмæ радзур, Хуыцау дын цы ахъаз фæци, уый“.

Æмæ манæ æрхæццæ уыцы бон. Степан сарæгасæй сæм-бæлд йæ къонайыл! Кæрон нал уыд йæ ныййарджыты, йæ хионты, йæ халæртты цинаен. Мад йæ фыртты уындæй нал æфсæст. Æмæ куыд слæг, уый та, хæрзконд хæрзуынд, уæдæ йæ ныхас дæр зондджын!

Иуцасдæр рæстæг куы рауад, уæд сыхæгтæ хъус-хъус дзыр-дтой, Степан æфсадæй цыдæр ног диныл ныххæцыд, зæгъгæ. Йæ нозт ныуагъта, хъæзтытыл нал зилы, фæлæ алы райсом æмæ изæр дæр кæсы Евангели æмæ кувы. Сыхæгтæй дзы æнаууылд ныхас ничима фехъуыста, стæй бирæ ничиуал баззад хъæубæстæй, Йесо Чырыстийы кой кæмæн нæ ракодта. Æвæццæгæн бон изæрма æрмæст Йесойыл хъуыды кæны.

Фыццаг бонты уал Хратскийы бинонтæ хъуыстой сæ фыртмæ, фæлæ сын куы загъта, Евангели иумæ кæсын хъæуы, зæгъгæ, уæд фыды зæрдæмæ нæ фæцыд йæ фæндон. Ноджы тынгдæр та фыдæн фæхъыг Степаны уайдзæф, æлгъитгæ ма кæн, загъд ма кæн, Блашкоимæ бафидау, дæ хылæн кæрон скæн, зæгъгæ, йæм йæ фырт куы баздæхт, уæд. Андрей-иу сæхимæ расыгæй куы æрыздæхт, уæд Степан иудадзыг куыр-дта, дæ нозт ныхъхъуыдты уадз, зæгъгæ. Уый адыл Андрей йæ усимæ Степаны ныхмæ систы, хъыг сын уыдысты йæ уайдзæф-тæ. Мад та уымæн фæных Степанмæ æмæ йын цалдæр хатты загъта, фыды сусæгæй алцытæ ма уай кæн, зæгъгæ, уымæн æмæ уый тæригъæд у. Гъе афтæмæй гыццылæй стырай бинонтæ Степанæй сæхи фæиппæрд кодтой. Æрмæст дæр сæ фыды фыд зæронд Андрей кæддæриддæр цæттæ уыд Степаны диссаджы æнахуыр таурагътæм хъусынмæ. Фæлæ сын боны дæргъы уыйас рæстæг нæ уыд Евангели кæсынæн æмæ хатгай сæ чиныг кастысты æхсæвыгæтты.

Степан куыддæр æфсадæй æрыздæхт, афтæ фыццаг бонты бабæрæг кодта Блашкойы бинонты. Блашко йæхæдæг хæд-зонд лæг уыд, зæрдиагæй касти Иовы, Йесо Навины чингуытæ, хуыцаубонты та цыди аргъуыдмæ. Сыхæгты æхсæн нымад лæг, йæхæдæг дæр йæхимæ æдылы нæ касти. Фæлæ Йесо Чырыс-тийы тыххæй Степан цытæ дзырдта, уыдон Блашко уæды онг никуыма фехъуыста. Уыдта, Степан сеппæтæй хуыздæр кæй

æмбары Хуыцауы Сыгъдаг фыстæг. Æмæ йын уый бынтон æхсызгон нæ уыд, чидæр уымæй лæгдæр разына, уый йæ сæрмæ нæ хаста. Афтæмæй Степанæй йе сæфт уынын байддыдта, иудадзыг йемæ быцæу кодта дини хъуыддæгты.

Иу хатт сæ быцæу афтæмæй ахицæн Блашкойы мæнæ ахæм ныхæстæй:

– Адæймаг Хуыцауыл йæ зæрдæ куы дара æмæ йæ цард æнæгæдыйæ куы æрвита, уæд, æнæмæнг, Хуыцау ахæмæн алцыдæр ныххатыр кæндзæн мæрды бæсты. Фæлæ уæлæуыл царæг адæмæй чи зоны, йæ тæригъæдтæ йын барст æрцыдысты, æви нæ, уый.

– Æз зонын! – фæрæвдз дзуапп радтынмæ Степан.

– Ныххъус у æмæ Хуыцауы мауал фау! – Тызмæгæй сдзырдта Блашко.

– Æз Хуыцауы нæ фауын, – загъта Степан. Йесо Чырысти афтæ загъты: „Æрцæут Мæм, æххуысхъуаг адæм æмæ тыхстытæ, æмæ уын Æз баххуыс кæндзынæн!“ Уазæг дæхимæ куы хонай æмæ йæ дæ зæрдæ хорз фенын куы уа, уæд æм æнæмæнг æнъæлмæ кæсдзынæ, уæдæ куыд! Дæ уазæг куы æрбацæуа дæ хæдзармæ æмæ йын фынг куы æрцаразай, уæд æй куыннæ бамбардзæн, ды йæ федтай хорз, æви æндæр исчи.

Раст ахæм хабар сæмбæлд мæныл дæр. Йесо Чырысти мæм фæсидти Йæхимæ, æз Ыл баууæндыдтæн æмæ Йæм æрцыдтæн æмæ мæ фæхайджын кодта Йæ фарнæй, ныббарста мын мæ тæригъæдтæ. Æнæуи та ме 'ккойы уыди тæригъæдты уæззау уаргъ æмæ мын æй раргъæвта æмæ ныр дæн сæрибар. Афтæ алы адæймагæн дæр йæ фадат у æмæ хъуамæ зона, Ирвæзынгæнæг ын йæ тæригъæдтæ ныббарста, æви нæ.

– Схъæлфындз фарисей, æдылы сæнттæцæгъдæг, – фæхъæр кодта Блашко.

Чысыл лæппутæ фехъуыстой Блашкойы хъæр, иннæтæн æй адзырдтой æмæ афтæ Тулдзбыны фæзынди ног дзырд сæнтæ цæгъдæг.

3. ФЕМБÆЛД

Иу зымагон хурбон йæ бакастæй адæймагмæ зынди сæнтурс дарæсты арæст ног чындзы хуызæн, цыма йæ хуырыл алы зынаргъдурты хал ауыгъд уыд. Хуры тынтæ рæвдыдтой рæсугъд æрдзы. Мит хурмæ цæхæртæ калдта. Зæхх цыма йæ уæлæ æнцад-æнцойæ пæлæз æрæппæрста.

Уыцы æнæсыбыртт ран митæй æмбæрзт хидыл фæзынди Марьюшкæ Блашко, сыгъдæг дарæсты бæрæгбонарæзтæй: хуыцаубон кæй уыд, уымæ гæсгæ тагъд кодта ауайынмæ, хи аирхæвсынмæ. Хидыл фæцæйцаугæйæ йæ цæст ацахста Хратскиты чысыл хæдзар æмæ йæ зæрдæ куыддæр асаст. Атезгъо кæнынмæ бæргæ цæуы, фæлæ дзы йæ зæронд æрдхорд Степаны нал фендзæн. Хорз зыдта, уыцы хæдзары Степанимæ кæй нукуал фембæлдзæн, уый.

„Фæлтау мæлгæ куы акодтаид, афтæ фендæрхуызон фæуыны бæсты. Чи æнхъæл уыд, ахæм хъæлдзæг лæппу адæмæн фидиссаг фæуыздæн æмæ йæ „сæнтæ цæгъдæг“ схондзысты. Куыд хъыг у зæрдæйæн!

Марьюшкæ тынг æнкъардæй касти Хратскиты хæдзармæ. Цыма цы мигæнæг у ныртæккæ Степан? Йæ хъусыл афтæ æрцыд, цыма сæ хæдзары нал уæнды кувын, алчи дæр ын уайдзæф кæны. Афтæ дæр фехъуыста, цыма аргъуанмæ дæр нал цæуы, фæсивæды дзыхы куы бафтыд, уæдæй фæстæмæ, афтæмæй сын, мæгуырæг, йæхи ахуырад бацамоннынмæ хъавыд.

„Мæгуыр Степан! Ахæм æдылы хъуыддæгтæ йæ сæрма куыд æрцыдысты? Хуымæтæджы нæ уыд сагъæсхуыз, цыма дунейы хъуыддæгтæ уымæ кастысты алыг кæнынмæ. Æвæдза, мæ фыд мын куы нæ бакъуырдтаид мæ ных, – хъуыды кодта дарддæр Марьюшкæ, – уæд æвæццæгæн, æмæ мæнмæ байхъуыстаид Степан. Æз æй рафарстайн йæ бæлвырд хабæрттæй æмæ йæ бахызтайн галиу зондæй. Сæ хæдзары йæм иунæг дæр рæстмæ нæ кæсы, уый та йæхи фæнд тæры, никайы коммæ кæсы“.

Куыд тынг æм æнхъæлмæ касти Марьюшкæ афæстаг азты, иудадзыг дæр куыд цин кодта йе ’рбаздæхтыл! Æмæ мæнæ ныр

цалдæр къуырийы бадæ сæ хæдзары. Æмæ дзы Марьюшка нырма иунаг дзырд дæр нæма фехъуыста.

Хъуыдыты аныгъуылгæйæ цыди Марьюшка, йæ сæр хæрдмæ дæр нал иста, афтæмæй, стæй азылди куыройырдем. Иу салд æхсардзæны цур лæууыд зæронд хæлддзаг хæдзар. Кæддæр дзы гæххæтты фабрикаæ уыд æмæ ма йæ ныр дæр базонан уыд йæ хæлддзæгтæй, цы куыстуат уыд, уый. Сæрдыгон заман йæ къултæ æмырæхгæд ваййынц хуымæллæджы хилджытæй, фæлæ ныр зымагон миты бын фесты иууылдæр, ранæй-рæтты ныссалдысты тæдзынджытæ æмæ хурмæ æртывтой дзæнхъадурты хуызæн. Сæрдыгон та хæдзары рæзты рацæуы дон, йæ сæрмæ æмдзæхгæр лæууы хохы рындз, ууыл зынди крест, дзуар, кæддæр раджы иу дингæнæг лæг уыцы ран йæ цард радта йæ аххосджын æфсымæры тыххæй æмæ уый нысанæн.

Марьюшка афæлгæсыд алырдæм. Йæ зæрдæ барысти уыцы æнауынаер фæскъуымы. Йæ хъусыл æрцыд ахæм хабар, зæгъгæ, дам, Тулдзбыны хъæуы кæлæнгæнджытæ иууылдæр ардæм цыдысты сæ кæлæнтæ кæнынмæ, уæвгæ та, дам, тынг бирæ уыдысты. Уалынмæ Марьюшка айхъуыста миты хъысхъыс, кæйдæр къæхты уынаер. Фыртæссæй фæстæмæ фæкаст æмæ дзы федта... Степаны. Сылгоймаджы зæрдæ фестæлфыд, иуæй фырхъыгæй, фырæнкъардæй, иннæмæй та – фырцинай. Ахæм уавæр тынг зын бамбарæн у. Степан ныррухс хуры рухсæй, йæ размæ цы æрдзы рæсугъддзинад разынд, уымæй зæрдæрухсæй.

„Цæмæ ма кæсын æнхъæлмæ? – ахъуыды кодта чызг. – Тынг хорз фадат мын фæци ацы ран аныхас кæнынæн. Хуыцау мын æй Йæхæдæг мæ къухмæ æрбауагъта. Бацæуон æм хæстæгдæр æмæ йæ ахонон атезгъо кæнынмæ, кæд сразы уа, уæд!“

– Дæ фæндаг раст, Степан! ам цы ми кæныс? – бадзырдта йæм Марьюшка.

Хъуыдыты аныгъуылгæйæ, лæппу уыцы саламæй æваст фестæлфт.

– Уый ды дæ Марьюшка? Æгас цæуай æмæ рæствæндаг уай!

Чысыл мæсчъы доны сарты æрбагæпп ласта æмæ йæ къух

чызгма балавæрдта, сабийы бонтæй фæстæмæ хæларæй кæимæ сырæзыд, уыцы Марьюшкæмæ.

– Цом ма мемæ, Степан!

– Кæдæм?

– Куыд кæдæм? Адæм сеппæт кæдæм цæуынц сæхи аирхæвсынмæ, уырдаем!

– Æмæ ды уырдаем цæуыс, Марьюшкæ? – æнкъардæй йæ фарста лæппу.

– Уырдаем, уырдаем! Цом ды дæр мемæ!

Тыххæй дæ нæ акафын кæндзынæн, куына дæ фæнда, уæд; æрмæстдæр цæугæ рака, адæм дæ уым куыд фенон æмæ сæ бауырна æдылы „сæнтгæцæгъдæг“ кæй нæ дæ, уый æмæ дæ афтæ мауал хоной. Цом, цом, Степан, мемæ дын æнæцæугæ нæй!

Чызг ын йæ къухыл рахæцыд, йæ цæстытæм ын рæвдаугæ комкоммæ бакæсгæйæ, йæ фæнд-иу афтæмæй атардта йæ сабийы бонты дæр, æртæ æмбалимæ хъазгæйæ, кæддæриддæр. Æмæ та мæнæ Степаны раз æрлаууыд гъе уыцы царæнбонты æрдхорд – Марьюшкæ – йæ ’взонджы бонтæй нырмæ йын зынаргъ æмбал чи уыд, уый. Æмæ йын мæнæ ныр зæгъы йæ фæндон: „Мемæ цом, Степан!“

Лæппуйæн йæ хуыз фæцыд. Диссаг æм фæкаст ныр уал къуырийы йемæ рæстмæ дæр ничи дзырдта æмæ абон æваст фехъуыста фыццаг рæвдауæн ныхас йæ уарзон чызджы дзыхæй. Фæлæ йæ сæр банкъуыста æмæ хъæбарæй загъта:

– Нæ ацæудзынæн уырдаем!

– Уæддæр цæуылнæ, Степан? Ахæмæй цы ракодтам, махæй де сæфт цæмæн æрбауыдтай?

– Æнхæл дæр ма у, Марьюшкæ, ме сæфт уæ уынын, – дзуапп радта Степан, чызджы цæстытæм æнкъардæй кæсгæйæ.

– Фæлæ хуыцаубонты тезгъоты уый бæрц бирæ тæригъæдтæ кодтон мæ царды, æмæ абон уыдæттæ узал дурæй лæууынц мæ зæрдæйы мидæг. Уæларвмæ скæсын дæр нал уæндыдтæн, фæлæ мын Хуыцау бахатыр кодта. Уый фæстæ ма Хуыцауы цæсгом куыд фæчъизи кæнон æмæ нæ Уæларвон Фыды куыд баппарон хъыджы? Нæ, никуы уыдзæн, уый!

– Дæумæ гæсгæ нæ хуыцаубонты хæлдзæгдзинадæй Хуы-

цауы тынг фыдæх кæнæм нæхимæ? – бафарста Марьюшкæ. – Кæд уый таригъæдыл нымад цауы, уæд сауджын цæмæн дæтты бар хуыцаубонты хиирхæвсэн хъæлдзæгдзинаedtæн? Уый дæуæй хуыздæр хъуамæ зона Хуыцауы Сыгъдæг Фыстæг. Æрæджы ахæм хъæлдзæгдзинаedtæй нæ хæдзæрттæм куы здæхтыстæм æмæ ныл сауджын куы амбæлд, уæд мæ уæзданæй цæмæн бафарста: „Бирæ фæкафыдтæ, Марьюшкæ?“ Сауджын зæгъы, аргъуаны адæмы ахуыр кæнæм хæлардзинадыл. Дин уæвгæ дæр уый тыххæй цæры, цæмæй адæмæн амона, Уæларвон Дзæнæтмæ куыд бахауæн ис, уыцы мадзæлттæ æмæ æгъдæуттæ.

– Раст зæгъыс Марьюшкæ, уый тыххæй æвæрд сты уыцы лæгтæ ахæм бынæтты дæр. Се 'хсæн æнæмæнг ис, йæ хæс иттæг карзæй чи æххæст кæны, ахæмтæ дæр. Фæлæ дзы чысыл нæ разындзæн, Ирвæзынгæнæг афтæ кæмæй загъта: куырм куырмы куы кæна йæ фæдыл, уæд сæ дыууæ дæр ныххаудзысты дзыхъхъы. Кæд æмæ дæ зæрдыл лæууы, уæд сауджынтæ Пилаты бакæнын кодтой æнæбары хъуыддаг: Йесойы дзуарыл байтындзын, кæд Æй амариккой, зæгъгæ. Сауджын цы дзуры æмæ цы кæны, уый иуыл Хуыцауы зæрдæмæ нæ цауы, стæй сауджынтæ сеппæт Хуыцауыл иузæрдион не сты, уымæ гæсгæ сауджын загъта, зæгъгæ, уый мæхицæн хъуамæ законыл нымайон? Мæнæ дын бæрæг хабар: сауджыны фæнды хъæды фæндагыл ацауын, фæлæ уый æппæт зонæг нæу Хуыцауы хуызæн, æмæ фæндагтæн ницы æмбары, уымæн æмæ ацы хъæды никуыма уыд. Æз та хъæды фæндаг хорз зонын, уымæн æмæ ууылты фыццаг хатт, миййаг, нæ цауын. Æмæ зæгъæм, ды æрбацыдтæ ацы хъæдмæ. Уæд кæуыл баууæнддзынæ? Сауджыныл? Цæмæй йемæ иумæ фæдзæгъæл уай хъæды къуымты, фæндаг агурæг? Æви мæныл, цæмæй хъæдыл ахизай æдыхстæй, кæдæм дæ фæнды, уырдам? Нæхимæ ма куы уыдтæн, Марьюшкæ, уæд æууæндыдтæн сауджыныл! Фæлæ уый нæ зоны фæндаг Голгофыл, æмæ сауджын дæр æмæ æз дæр дзæгъæлтæ кодтам. Ныр куырмæджы йæ фæдыл нал цауын, уымæн æмæ мын хуыздæр Разамонæг ис, афтæ мын Чи зæгъы: „Мæ фæдыл цу!“ „Æрцаут Мæм, æххуысхъуаг адæм

æмæ тыхстытæ, уе 'пæтдæр". – „Мæ фæдыл чи рацæуа, уымæн талынджы дзæгъæлтæ кæныны бæсты йæ цард ныррухс уыдзæн“.

– Æмæ афтæ бæрзæндты цæмæн тæхыс, Степан, иннæтæй хъауджыдæр, – тыхсгæ дзырдта Марьюшка, æмæ хъæбæрæй цæмæн лæуд дæ ууыл, сауджын æцæг фæндаг нæ зоны, зонын æй æрмæст æз, зæгъгæ?

– Æмæ ууыл лæуд куы нæ дæн, æрмæст æй мæн йедтæмæ ничи зоны, зæгъгæ, – дзырдта Степан. – Бирæ сауджынтæ æмæ бирæ удтæ зонынц, уыцы æцæг фæндаг. Æз æрмæстдæр уый зæгъын, æмæ йæ нæ зоны мах сауджын, куы йæ зонид, уæд уæ йæ фæдыл хонид уыцы раст фæндагыл, йæхæдæг уæ сæргъы уæвгæйæ, фæлæ йæ нæ зоны. Уымæ гæсгæ растыл нымайы фæйнахуызон дыууæ хъуыддаджы: райсомæй адæм аргъуыдмæ æрæмбырд ваййынц – изæрæй та нузæндонмæ арахъдзуан. Комкоммæ уын æй зæгъын: сымах архайут дæлимоны разамындæй æмæ цæут тæригъæдты фæндагыл. Уыдæттæ уынгæйæ, сауджын сымахæн хъуамæ бамбарын кæнид, Ирвæзынгæнæг цы зæгъынмæ хъавыд мæнæ ацы ныхæстæй, уый: „Дыууæ æлдары фæсдзæуин цæуын никай бон у“. Сауджын, уый зонгæйæ куыдфæнды цæстæй нæ кæсид, йæ адæм фыр-нозтæй кæй сæфынц, уымæ, уымæн æмæ „расыггæнджытæн Хуыцауы Дунемæ фæндаг нæй“.

Цæй, ууыл нал фæдзурдзыстæм; никауыл худын. Дæуæй та уый кураг дæн, Марьюшка, адæммæ хуымæтæджы цæстæй ма кæс. Дæ зæрдыл дар ахæм фæкт: „Адæймагыл йæ зæрдæ чи дары, уыдонæй алчи дæр æлгъыст у“. Ахъуыды ма кæн Хуыцау куыд зæгъы: „Ут æнæгæды, сыгъдæгзæрдæ, уымæн æмæ Æз сыгъдæг, æнæгæды Дæн“. Зæгъ ма, сыгъдæг Зæды хуызæн адæймаг уæвын кæй фæнды, уый бацæудзæн нузæндонмæ, духанмæ, тамакойы фæздæгæй кæрæдзийы чи нæ уыны, уыцы расыг хъоргъы æхсæнмæ. Баназдзæн æмæ дзы акафдзæн, йæ бон бауыдзæн алы æнæгъдау ныхасмæ хъусын æмæ чъизи æнаккаг æвзагæй дзурын? Дæ цæстытыл ма ауайæнт Мария кæнæ иннæ хæрзæгъдау хæдуæздан устытæ, Йесойы фæдыл чи цæуы æмæ Уымæн чи кувы уыдон, демæ бацæуиккой арахъ

нуазынмæ искæйы сæндонмæ? Афтамæй та расыг къупритаæ дæр уыдысты мах хуызæн. Уыдон дæр æууæндыдысты Ирвæзынгæнагыл, хъуыстой Йæм, куывтой Йæм, уарзтой Йæ.

Уыдаттæ иууылдæр ды хъуамæ бамбарай, Марьюшкæ. Кæдæй дæ зонын, уымæй фæстæмæ дæ уынын цæстуарзонæй, хæларзæрдæйæ. Фæлæ кæд суыдзынæ афтæ цæстуарзон Ирвæзынгæнагмæ? Кæд Æй бауарздзынæ зæрдæбынæй, цас дæ бон, у уый бæрц æмæ Йын кæд райдайдзынæ лæггад кæнын? Дыууæ æлдарæн дæ бон нæ бауыдзæн фæсдзæуин уæвын æмрæстæджы. Лæггад кæнæн ис кæнæ Ирвæзынгæнагæн, кæнæ дунæйæн. Уæвгæ куы зоныс дунейæн лæггадæй фервæзын æмæ Чырыстийæн кувын цы амоны, уый!

Дæхæдæг уыныс, нæ бинонтæ мыл сæхи атигъ кодтой, уымæн æмæ лæггад кæнынц дунейæн, мæн та фæнды Хуыцауæн кувын. Мæ фыды фыд йедтамæ мæ фарс ничиуал хæцы, кæд мын ныййарджытæ ис, æфсымæртæ, хотæ æмæ бирæ хæстæджытæ, уæддæр. Суанг ма мыл мæ сабийы бонты лымæнтæ дæр сыстырзæрдæ сты. Мæнæй уеппæт дæр фæйнæрдæм лидзут, талауай лидзæгау! Ничи мæм æрлаудзæн, ничи мæм сдзурдзæн. Нæ хæдзары та мæм иу хицæн къуым дæр нæ хауы, æндæра дзы кæсин аргъуаны чингуытæ, кувин дзы Хуыцаумæ, Чырыстимæ. Нæхи бинонты æхсæн рауадтæн æцагæлон. Фæлæ мын ис Ирвæзынгæнаг Йесо Чырысти æмæ Уымæй мæхимæ кæсын тынг хъæздыг, тынг амонджын. Мæнæ ныр демæ фембæлыны хæдрæзмæ дæр хъуыды кодтон Йæ тыхджын уарзондзинадмæ мæ удмæ, мæ зæрдæ дарын, бынат мын скæндзæн.

Раст дын куы зæгъон, уæд ацы мæстытæй тынг сфæлмæцыдтæн. Нæ рæбинаг уатмæ мæхи куы байсын, Хуыцауы ныхас кæсынмæ, уæд Беткæ барæй хъæр кæнын сисы, сенæмæ куы рацæуын, уæд та мæ мад схъуыр-хъуыр кæны, нæ хæдзарæй нын аргъуан цæмæн аразыс, зæгъгæ. Къæбицы та талынг у. Мæ фыд аргъуанæй куы 'рбаздæхы, уæд фыднызт бакæны æмæ загъд-замана самайы. Куыд уыныс, афтæ мын бынат нæ хæдзары нæй æмæ мæнæ ардæм мæхи райстон, Библи дæр мæмæ рахастон, дада дæр мæм хъуамæ фæзына, ардæм рацæуинаг уыд уый дæр.

Гъе уыдæттыл сагъæс кодтон ныртæккæ дæр, доны былыл лæугæйæ. Цалынмæ Хуыцаумæ нæ куывтон, æдтæссон Ын кодтон Йæ Фæдзæхстытæ, уæдмæ тынг хорз цардтæн, адæм мæм хорз цæстæй кастысты æмæ семæ фидыдтон æнæмастæй. Ныр мын афтæ зын цæрæн сси æмæ цыма нæ бафæраздзынæн. Æмæ мын Сыгъдæг Уд мæ зæрдыл æрлæууын кодта, мæн тыххæй Хуыцауы Фырт пас хъуамæ фæтухæн кодтаид, уый, адæм Æй куыд æлгыстой, куыд Ыл тутæ кодтой... Æмæ мæм уалынмæ ахæм амонд æрхауд, Ирвæзынгæнæг мæ афтæ куы бафæрсид: „Иу чысыл дæр дæ Мæн тыххæй атухæн кæнын нæ фæнды?“ Уый мæм ахæм æгад æркаст, афтæ худинаг, æмæ дын куыд зæгъон! – Бафæразыны фадат мын радт, – загътон Ын æз. – Нырæй фæстæмæ тынг æхсызгонæй тухæнтæ кæндзынæн Дæу тыххæй Дæ сæраппонд.

Уый фæстæ мæ зæрдæ цинæй байдзаг, æмæ мæм мæ хуыцаухай дæу æрбаппæрста мæнæ ныр! Æз рагæй куывтон Хуыцаумæ, цæмæй мæ истыхуызы демæ сæмбæлын кæна аныхас кæнынмæ. Æнхъæл дæн Тулдзбыны хъæубæстæ æмхуызонæй куы атигъ кæной сæхи Ирвæзынгæнæгыл, уæддæр цыма ды афтæ нæ бакæндзынæ. Мæнмæ гæсгæ ды дæр абон нуазæндонмæ нæ бакæсдзынæ, Хуыцауы хъыджы нæ бацæудзынæ. Раст нæ зæгъын? Уырдам бацæуай, уый æнхъæл нæ дæн.

Лæппу ныхъхъус, сыбыртт никуыцæй уал хъуыст. Марьюшкæ сæргубыраей лæууыд, цы йыл æрцыд, уымæн бæлвырд ницы бамбæрста, йæ зæрдæйы цыма тыхджын тымыгъ сыстад. Хуыцауы æцæгдзинад йе ’взонг зæрдæйыл андзæвæд, уый нæма раиртæста. Мæнæ цыма хуры фыццаг тын хæхты сæрма быдырты сæуон мигътæ пырх кæны...

„Степан уарзы Хуыцауы Фырты æмæ Йæ фæдыл цæуы. Уый дзæнгæда нæ цæгъды, тутт „сæнттæ“ нæ зилдух кæнынц йæ сæры, адæм æй хъызгæ куыд схуыдтой „сæнттæ цæгъдæг“, афтæ. „Сæнттæ цæгъдæг“ сты уыдон сæхæдæг, уæрæх фæндагыл цæуджытæ. Раст зæгъы Степан, хæрзæгъдау, хæдуæздан устыты нуазæндонны нæ фендзынæ, Степаны Марьюшкæйы дæр ницы хуызы уырны йæхи сæндонны бадгæ æмæ къуппгæнгæ. Ау, цы хуызы хъуамæ бавæра йæ къах уырдам, цы хуызы

хъуамæ бацæуа Хуыцауы Фырты хъыджы?! Степан раст бакодта, царды æцæгдзинад ын йæ армы тъæпæныл æрæварæгау кæй равдыста, уымæй. Йесо Чырыстийы кой йын куы ракодта, уæд чызг бамбæрста хабар иууылдæр. Уæд цымæ ныры онг уыдæттæй куыд ницы зыдта?!

Уæртæ мæ дада дæр æрбацæуы – бацин кодта Степан. – Абон уыйас узал нæу æмæ нын фадат ис иу ран æрбадынæн. Ам нæ ничи бахъыгдардзæн чиныг кæсынмæ. Ды та, Марьюшкæ, кæдæм цæуинаг дæ?

Æрыгон чызг тæфсæгæй ризæгау рызти.

– Æз баззайдзынæн сымахимæ.

– Махимæ?! Хуыцауæй бузныг! Баууæнд мыл, Марьюшкæ, никуы фæфæсмон кæндзынæ, махимæ кæй сфæнд кодтай, ууыл.

Чысыл фæстæдæр хуры тынтæй ныррухс диссаджы æрдзы ныв: хæлддзаг хæдзары æрбадти сентурсхил зæронд, дзуары лæджы хуызæн йæ къæхты бынмæ – æрыгон чызг, сæ дыууæ дæр лæмбынæг хъуыстой Степанмæ, Библи кæсгæйæ. Уый сын касти, суанг æдылы адæймагæн дæр фæрæдийæн, фæдзæгъæл уæвæн кæуыл нæй, уыцы раст фæндаджы хабæрттæ. Степан каст куы фæци, уæд скуывта Хуыцаумæ. Нæ Уæларвон Фыды хабæрттæй цæмæ байхъуыстой, уыдоны фæдыл сæ зæрдæйы фæндонтæ, сæ хъуыдытæ зæгъгæйæ, иумæ рацыдысты сæ хæдзæрттæм.

Тулдзбыны хъæуы афтæ фæзынди, „сæнтæ цæгъдæг“ кæй хуыдтой, уыдоны фыццаг æмбырд, æппындæр сын ничима ницы зыдта, афтæмæй.

4. ХÆЛАРЗÆРДÆ САМАЙРАГ

Иу чысыл хъæуы байгом армукъа. Æмæ дзы æрæмбырд бирæ расыг адæм, армукъайы куыд вæййы, афтæ. Се 'хсæн фæзынди Петр Крачинский дæр, йæ зæнгтыл тыххæй лæууыд, афтæмæй, фæлæ уæддæр размæ тыхцыд кодта, йе 'ккойы

цыдәр дзәкьул хәсгәйә, йә кьухы дзыхьхьынног хьисын фәндыр, афтәмай. Йә цәсгом сыгьди фырностәй, йә цәстытә тьабәртт-тьабәртт кодтой дыууәрдәм.

Петр суанг йә сабийы бонтәй фәстәмә бауарзта хьисын фәндырыл цәгьдын. Әмә гыццыл ләшпуйә, йә әмгәрттимә фос хизгәйә, архайдта йәхицән хьисын фәндыр аразыныл. Ермәст-иу иунаг хатт фехьусәд исты цагьд, уый йедтәмә-иу әй әнәрәдыдәй йәхәдаг ацагьта. Абон йә зәрды уыд йә дәсныдзинадәй Степаны дисы бафтауын.

Ныр Крачинская дәр нал уайдзәф кодта Петрән дә хьисын фәндыры тыххәй рәстаг дзәгьәлы сафыс әнә хьуыддагәй, зәгьгә. Уәвгә та йә нуазәндонмә дәр хуыдтой цәгьдынмә әмә чындзәхсәвтәм дәр, афтәмай бира фылдәр әхца куыста йә тынуафән станокәй.

Фәлә кәдәм ивылдысты уыцы әхцатә, цәуыл сә хардз кодта Петр? Уый әндәр хьуыддаг у. Царди, йә зәрдә куыд загьта, афтә, уарзта нуазын, әмә уый тыххәй ничи ницы бар дардта Петрмә, иннәтә дәр уый карәнтәй хуыздәр нә цардысты.

Петр чысыләй фыдуынд сывәллон уыд әмә йә уымә гәсгә схуыдтой „цъәх хәфс“. Ныр сбәрзонд, схәрзконд, рауади дзы зәрдәдзуаг ләппу. Әвәдза йә мад Крачинская сидзәргәс нә рауад, уәд Петр нә фервәзтаид әфсәддон службәйә. Йә цәсгом чызгау тәмәнтә калдта, туг әхсыры тылдау, саухиләй цьәхдзаст, йә ных бәрзонд, цы ма вәййы рәсугьды нысан! Адәм дзырдтой, йә мад әмә йә фыд әрыгонәй тынг рәсугьд уыдаиккой, зәгьгә.

Абон Петр армукьайы ауәй кодта кәттаджи тыхтон әмә дзы балхәдта ног хьисын фәндыр. Йә мад хъавыди нуазәндон байгом кәнынмә, әмә дзы Петр хьуамә уыдаид фыццаг фәндырдзәгьдәг хьисын фәндырәй. Ахәм хьуыды Крачинскийы мадмә әрцыд афәдз раздәр. Уәдәй нырмә әмбырд кәны фәйнаджытә, агуыридур, йә агьуыст фәуәрәхдәр кәныны тыххәй. Йә зәрдәмә цыд ахәм уынаффә әмә дзы әнхәлмә дәр касти бира әфтиәгтәм.

Петр дарддәр кодта йә кәнон. Әмә алы хатт иу истәмай

фæрæдыд, зæгъгæ, уæд-иу хъæрæй æлгъитын систа, стæй та-иу райдыдта зарын æмæ æнæсæрфатæй худын. Уалынмæ йæ иннæтæ æмбулын байдыдтой. Петр та йæхæдæг баззад иунæ-гæй йе стыр фæндагыл.

Райхъуысти дзæнгæрдджыты зæланг. Уый армукъайæ æрбаз-дæхтысты сауджын æмæ хъæууон ахуыргæнæг.

– Æрбайхъус ма, ма хæлар, – Петрмæ æрбахъæр кодта сауджын, – тæрсын дын, искуы миййаг, къанауы куы баззайай æхсæв!

– Дæ хорзæхæй, уемæ ма айсут! – балæгъстæ кодта Петр.

– Расыг куынае уаис, уæд та дæ, æвæдза чи нæ сæвæрид йæ уæрдоны? – дзуапп радта сауджын.

– Йæ бæрзонддзинад сауджын куыд хъуамæ цæуа расыг къуприимæ иу уæрдоны, – зондамонæджы охыл бафиппайдта ахуыргæнæг.

– Стæй цæуылна хъуамæ! – Петры цурæй райхъуыст кæй-дæр былысчыл цыргъ дзуапп.

Петр фæмæсты, афтæмæй фездæхт фæстæмæ, дыууæрдды-гæй йæ уайдзæфы бын кæй фæкодтой, æртыккаг та йыл худгæ кæй бакодта, уый азарæй. Йæ цуры лæууыд авгæвæрæг, йæ хызыны агуывзæтæ. Ностджын уыд, уый дæр.

– Нæ зынгæ-уынгæ лæппуйы æрфæндыд сауджынимæ атез-гъо кæнын, – худæгæй йыл йæхи схаста лæг.

– Бакæс ма уымæ! – фæмæсты Петр.

– Цы хуызы мæм уæндыс, къулбадæг? – ныхъхъæр кодта авгæвæрæг.

Цалдæр къахæн ныхасы ма, æмæ Петр иуварс фехста йæ хъысын фæндыр æмæ багæпп кодта хылкъахæгмæ. Йæ къухæй йын акъахта йæ хызын æмæ дзы цыдæриддæр агуывзæйæ уыд, иууылдæр сæ лæджды сæрыл æркалдта. Хъæбысхæст бацайдагъ. Уалынмæ авгæвæрæг цыдæр лæдзæгæй Петры сæр тыхджын æрцæфтæ кодта, лæппу ахаудта, фæсур. Авгæвæрæг фæтарст æмæ рахъавыд алидзын.

Уæдмæ æризæр, фæталынгæрæттæ. Петр уæддæр нæма æрчыцыдта йæ туджы мæцгæ; цыдæр дзаумæтты баст æмæ саст агуывзæты згъæлæнтæ. Сæ рæзты дыууæрдæм сыффыт-

тытæ кодтой дзоныгътæ, сæ хæдзæрттæм тындзыдтой ноджын лæгтæ æмæ никайы цæст ахста, чи фæсур, уыцы адæймаджы.

Уалынмæ та ма æрбацуых-цуых кодта ноджыдæр иу дзоныгъ. Чи дзы бадти, уый расыдзы зарджытæ нæ кодта. Æрлаууыд æмæ рахызти дзоныгъæй, йæ бæхы ифтындзæнтæ æрфидардæр кæныны тыххæй. Æмæ афтæмæй ауыдта хъисын фæндыр. Акасти йæ алыфарс æмæ бафиппайдта, зæххыл чи лæууыд сурæй, уыцы адæймаджы. Æргуыбыр æм кодта æмæ йын йæ сæр иннæрдæм афæлдæхта.

– Ай мæнæ Петр куы у! – фырдиссагæй ныхъхъæр кодта Степан. Уайтагъд ын митæй сæрфын байдыдта йæ туджы хъулаеттæ. Æмæ Петр уалынмæ ракаст йæ цæстæй.

– Петр, дæ уд дæ мидæг ис? Хуыцауæй разы!

– Ды дæ, ды, Степан! Æмæ кæм дæн æз? Цы ран?

– Ды мæнæ тугæрхæмттæй лæууыс фæндаггæрон. Æвæццæгæн хаугæ акодтай? Цы хуызы цыма?

– О, æрхъуыды йæ кæндзынæн ныртæккæ, цы мыл æрцыд, уый. Фæбыцау дæн иу цæммайрагимæ æмæ мæ æрнадта.

Уыдæттæ дзургæйæ та ногæй фелгъыста.

– Тæригъæд ныхас дæ дзыхæй ма уадз, – фæуырæдта йæ Степан, – йæ дзых ын къухæй æхгæнгæйæ. – Æгайт ма дын Хуыцау бахатыр кодта æмæ удагасæй баззадтæ. Хуыцауы ахъазæй æз нæ афæстиат дæн горæты зæгъгæ, уæд æндæра ам фæндаггæрон зæххыл хуысгæйæ басыдаис. Æмæ дæ цæстæй куыддæр ракастæ, афтæ та æлгъитынмæ фæдæ ногæй, Хуыцауæн арфæ ракæныны бæсты.

Степаны карз æмæ раст ныхæстæ бахъардтой Петрмæ, уæлдайдæр та уымæн æмæ йын зонд амыдта йæ рагон хæлар.

– Сбад мæнæ мæ дзоныгъы, æмæ рæвдздæр нæ хæдзæрттæм!

– Æмæ мæ æцæг аласдзынæ? Расыг куы дæн!

– Æмæ дæ ласгæ дæр хъуамæ уый тыххæй акæнон æмæ дæ бон ницы у, цæмæй ам фæндагыл ма ныммæлай...

– Сауджыны та нæ бафæндыд мæн йемæ аласын, йæ зæрдыл æрбалæууыд Петрæн. – Уый мæ куы аластайд, уæд мыл ацы бæллæх нæ сæмбæлдаид.

Петраей цына рыст, ахæм ницуал баззад, йæ сæр тææпп хауди, хæрдмæ схæцын дæр æй нæ фæрæзта. Уæдæ Степан йæхæдæг федта, цæф Петр дзоныгъмæ куыд зынтæй æрбахызт, уый.

– Фæлау ма, Петр! Æрхуысс ма дзоныгъы, нывæрзæнæн та дын афтид голджытæ бакæндзынæн дæ сæры бын. Дæ сæр æрбабæттинаг у, науæд йæ хъæнтæ узалæй фæхъыгдард уыдысты. Æмæ дын афтæ æнцондæр уыдзæн.

Степан йæ кæрц феппæрста йæ уæлæйæ æмæ дзы Пæтры æрæмбæрзта. Афтæмæй араст сты сæ хæдзармæ.

„Куыд тынг мыл тыхсы, – йæхинымæр хъуыды кодта Петр, – раст уыцы самариаджы хуызæн. „Сæнтæ цæгъдæг“ æй хонынц, фæлаæ цæй сæнтæ цæгъды? Йæ дзоныгъы ма сæвардта, ма хъæнтæ мын бабаста, йæ кæрц мыл æрæмбæрзта, йæхæдæг ныр ихæнæй сыф-сыф кæны“.

– Степан, мæнмæ хæстæгдæр æрбабад, – бадзырдта йæм Петр, – зæгъ ма, цы дыл æрцыд? Фæстæмæ нæ хъæумæ бынтон æндæрæй куы æрыздæхтæ æфсадæй, цыма махæй дæр нæ дæ, фæлаæ æндæр дунейæ æрхаугæ. Цавæр диныл хæст дæ ныр? Уынын дæ æмæ дæ æмбаргæ дæр кæнын...

Степанæн тынг æхсызгон фæци йæ рагон хæларæн йæ зæрдæйы сусæг ныхас ракæныны фадат кæй æрцыд, уый. Хуыцаумæ рагæй куывта, цæмæй йын фæуа йе ’мбæлттæн радзурыны фадат, Йесо Чырысти йын цы баххуыс кодта, уый тыххæй. Фæлаæ никуы æнхъæл уыд, фыццагдæр æм Петр байхъусдзæн, тæригъæдты йæ хъуырмаæ чи аныгъуылд, уыцы адæймаг, уый. Степан æхсызгонæй хæстæгдæр бабадти Петрмæ, йæ сæр ын йæ уæрджытыл æрæвардта, афтæмæй, цæмæй рынчынæн уа æнцондæр хуыссæн æмæ райдыдта дзурын, Хуыцаумæ йе ’ргом куыд раздæхта, уый тыххæй. Гъе афтæ сабыр ныхасгæнгæйæ зымæгон æхсæв адардтой сæ фæндаг.

Мæйрухс æхсæв арв стъалытæй цæхæр калдта. Йæ ивгъуыд бонты хабар ракæнгæйæ, Степан зæрдæбынæй дзырдта, тæригъæдджынты Хуыцау куыд тыхджын уарзтæй уарзы, уый тыххæй. Уый фæрцы йæ тæригъæдтæй фервæзти Степан дæр. Æмæ куыд тынг бæллыд, цæмæй Петр дæр йæ тæригъæдтимæ æрцауа Чырыстийы крестмæ. Æрмæст уым фервæздзæн йæ

бири галиу миты уаргъай. Аенэ Чырысти таригъадэй фервэ-
зэн нэй, лэгэн аенафесафгэ нэй.

Степан ныхъхъус. Афта йәм фэкаст цыма Петр йә фыр
ламәгъгәй әрфынай. Фәлә нә, Петр әм хъуыста тынг лам-
бынаг. Йә уд сындаггай хъал кәнын райдыдта тарф фынайә.

– Степан, – сдзырдта иу заман, – афта әнхъалыс, әмә
Хуыцау дәр, стәй Йесо Чырысти дәр ныббардзысты мә хуы-
зән аенамонд адаймагән?

– Ох, Петр, – Степаны хъаләс ныддыз-дыз кодта, – ды
манәй фылдәр таригъәдджын никаәддәр дә! Әмә кәд мән
райста Йәхима, уәд кәйдәриддәр райсдзән, уымән әмә
„Адаймагәй гуырд Фырт зәхмә әрхызти сәфтыты ссарынмә
әмә сә фервэзын кәнынмә“.

Суанг цалынмә сә хәдзармә әрхәцә сты, уәдмә Степан
Петрән фәдзырдта Хуыцауы стыр хъуыддәгты тыххәй. Фә-
дзырдта йын Хуыцауы уәрыкк Йесоы хабәрттә, әгас дунейә
дзылләты таригъәдтә Йе 'ккоймә Чи райста әмә анауы-
цаутты сәрапонд мәрдтәм чи бацыд, уый тыххәй...

Се 'рцыдмә Крачинская бафынай әмә зонгә дәр нә ба-
кодта, йә фырт кәй әрбацыд, уый. Нә федта, Степан Петры
цәфтә куыд әхсадта әмә къухнийы дыууә ләппуйы сә
уәрджытыл куыд әрләууыдысты әмә куыд куывтой, уый.
Райсомәй куы рабадти әмә йә фырты баст сәрай куы федта,
уәд ма йын цы бамбарын хъуыд, Петр кәимәдәр кәй фәхыл,
уый. Әмә ныр әнхъәлмә касти, йә фырт куыддәр райхал уа,
афта та загъд-замана самайдзән. Фәлә Петр сыстади аенә
сыбырттәй әмә райдыдта йә куыстытә кәнын. Уый адыл мад
сагъәсы бахауд: кәд, миййаг, рынчын фәци, әндәр куыд
хъусәй ләууы? Фәлә йәм йә цәст дардта, цы уыдзән дард-
дәр, цы равдисдзән. Стәй йә бафарста, цы дыл әрцыд,
зәгъгә.

– Иу расыг къуприимә фәбыщәу дән, худти мыл әмә
уымән, – загъта Петр. – Фәлә фәстаг хатт фәуәд. Никуал
никаимә фәхыл уыдзынән.

– Бәргә, искуы дәм ахәм зонд дәр куы 'рцәуид, мә
хъәбул. Хылтә амонд никуыма никәмән әрхастой, – бам-

барын кодта мад, арф ныуулафгайæ, йæхинымæр та ахъуыды кодта афтæ: „Мæнæ фæдзæбæх уа йæ цафтæй, стæй та фæстæмæ йæ гаччы сбаддзæн, йæ кæнон нæ ныууадздзæн“.

Æнæхъæн къуыри йæ сæр бастæй фæхаста Петр, тæфсагæй ризæгау-иу срызти. Хуыцау бон йæ йæ мад æгæр-мæгуыр фæрсгæ дæр нæ бакодта, аргъуанмæ цауинаг у, æви нæу. Йæхæдæг иунагæй ацыд йæ сыхæгтæн йæ тыхсты хабæрттæ дзургайæ, йæ фырты æнæхъола царды койкæнгæйæ, суанг аргъуанмæ цалынмæ ныххæццæ сты, уæдмæ.

– Сыхæгтæ йæ сабыр кодтой, бынтон дæхи цауыл хæрыс, бамбардзæн, нал рæдидзæн, зæгъгæ. Мах нæхæдæг дæр цас диссæгтæ æмбæрстам уый карæнæй! Фæлтау дын ахæм фырт уæд „Арвуациллайы“ хуызæн, уæртæ иу мадзура „сæнтæ цагъ-дæджы“ бæсты, Степан Хратскийы кой дын кæнæм, хъæубæстæй йæ ничи уарзы!

– Степаны хуызæн мын куы уайд, уæд ын мæхæдæг йæ къубалыл бахæцин, – карзæй дзырдта Крачинская.

Тыхсгæ ма кæн, – бахудтысты сылгоймæгтæ, – æрхуы капекк сызгъæрин тагъддæр фестдзæн, Петр Крачинский хæдуæздан рауаинæй!

Уыцы ныхасыл иууылдæр ныххудтысты. Уый фæстæ аргъуанæй рацаугæйæ Крачинская уæддæр ма худти сылгоймæгты ныхасыл. Афтæмæй та уыцы рæстæдджы Крачинскиты хæдзæры дыууæ æрыгон лæспуйы бадтысты Библи кæсыныл. Кастысты уыцы æвидигæ зонды чиныг æмæ дзы кæсынæй не ’фсæстысты. Стæй, сæ уæрджытыл æрлаугæйæ, куывтой зæрдæбынæй, сæ иу кæуын дæр ма байдыдта.

5. ÆМБÆЛТТÆ

Петрæн, æвæццæгæн æмæ йæ сæр тыхджын срысти, æндæра кæм и ацафонмæ, – ахæм ныхæстæ хъуысти фæсивæды æхсæнæй, кафынмæ чи æрæмбырд, уыдонæй.

– Уæд Марьюшкæ та цымæ кæм и? – афарста чидæр, Миш-

ко Блашкойй уатмæ мидæмæ чи цыд, уыдонæй. – Раззаг хуыцаубоны дæр нæ фæзынд, абон дæр та нæй!

– Нæй, нæй, – хъуынтъызхуызæй дзуапп радта Мишко, – никуал дам, æрбацаудзынæн хъазтмæ, зæгъгæ. Цæмæн? Ницы йын зонын. Кæд æй, миййаг, исчи бафхæрдта, цы йын фæхъыг и, æмæ гъа?!

– Нæ зонын, фæлæ йæ цыма ничи ницы бахъыгдардта...

– Ма тыхсут... алцы дæр фæстæмæ йæ гаччы сбаддзæн, æмæ та Марьюшкæ дæр тагъд фæзындзæн, – зæрдæ æвæрдтой чидæртæ.

Фæсивæд сæ хъазты кой кодтой, кæд дзы чидæртæ нæ фæзынд, уæддæр. Фæлæ æппындæр хъæлдзæг нæ уыд Мишко Блашко. Йæ зæрдæйæ нæ цух кодтой, хæдзарæй рацаугæйæ Марьюшкæ кæй загъта, уыцы ныхæстæ.

– Уырдаæм макуы цу, Мишко. Дыууæ æлдарæн лæггад кæнын таригъæд у. Уыцы иу рæстæджы Хуыцауæн дæр дæлимонæн дæр. Абон уæд та хуыцаубон куы у. Уым ницы хорздзинадыл сахуыр уыдзынæ, зонд дзы нæ райсдзынæ. Фæлтау баззайæм нæхимæ, нæ хæдзары.

– Ау, уый та куыд? Хæдзары бадгæ куыд хъуамæ баззайæм, Степаны хуызæн фидиссаг фæуæм „сæнтæ цагъджытæ“, зæгъгæ?

– Степан „сæнтæ цагъдæг“ нæу! – йæ сау стыр цастытæй Мишкомæ бадзагъул кæнгæйæ хъæбæрæй загъта чызг. – Уый йæ ды хоныс афтæ. Уый неппæтæй хуыздæр зоны уæларвмæ бафтæн æцаг фæндаг. „Сæнтæ цагъдæг“ та уый у, Хуыцаумæ чи нæ хъусы, Йесо Чырыстийы чи нæ уарзы.

Гъе уыцы ныхæстыл фæхицæн сты.

„Кæм сахуыр афтæ дæсны дзурын?“ – хъуыды кодта йæхинымæр Мишко. – Кæцæй зоны Степан „сæнтæ цагъдæг“ нæу, уый? Цы йын æмбары? Йæ фыдмæ йын Степан куы цыд, уæд чызг дæр уым куына уыд. Уый та цавæр диссаг у, хи хъæлдзæг дарын таригъæдыл нымайын“...

Мишко нæ бафæрæзта нуазæндонны бирæ рæстæг афæстиат уæвын æмæ уайтагъд сæ хæдзармæ рафардæг.

Сæхимæ фæцайцаугæ Мишко ахъуыды кодта: „Æвæдза,

æмбæлид ныртæккæ Степанæ бауайын. Иу хатт йема аныхæстæ кæнынæй æвиппайды мæнæй дæр „сæнттæ цагъдæг“ куыд рауайдзæн! Нæ сабийы бонтæй фæстæмæ хæлæрттæ куы уыдыстæм, стæй мæнæ ныртæккæ дæр æнæгæдыныхасæй, нæ зæрдæхудты ницæмæй бацыд, кæд дзы нæхи дæрдты ласæм, уæддæр. Æвæццæгæн Марьюшкæ раст у. Степан кæддæриддæр уыд махæй зондджындæр æмæ, чи зоны, æфсæддон службæйы хуыздæр истæуылты сахуыр, ног цыдæртæ базыдта. Чи зоны, æмæ нын йæ цæст исты хорздинад уарзы, мах та йæ нæ бамбæрстам. Цон, иунæг хатт уæддæр бафæлварон йема зæрдæйæ зæрдæмæ аныхас кæнын“.

Фæлæ сывæллæттæ цыма афтæ загътой, сæхимаæ нæй. Уый Мишкойæн æхсызгон нæ уыд. Уæд йæ зæрдыл æрбалæууыд Петр æмæ уымæ фæраст, цымæ уый та цы хъуыды кæны Степаны тыххæй.

Æмæ Крачинскиты хæдзармæ куы бахæццæ, уæд æм дзы райхъуысти хъисын фæндыры зæлтæ, уыимæ дини зарæг. Байгом кодта дуар æмæ къæсæрыл сагъдауæй аздад. Фынджы уæлхъус бадти зæронд Хратский, йæ цуры лæууыдысты Степан æмæ Марьюшкæ æмæ гъе уыдон дыууæйæ зарыдысты цавæрдæр чиныгмæ кæстгæйæ. Петр та сын хъырныдта хъисын фæндырæй. Мишко æнæдзургæйæ сæ фарсмæ бабадт. Марьюшкæ, бафæдзæхс дæхи Хуыцауыл, Степаны хуызæн, æмæ дæ ма бахъæуа фæсмон кæнын, æз куыд бахордтон мæ цæстгом, афтæ, мæ бæрзæй байдзаг кодтон тæригъæдтæй бынтон æнæмбаргæйæ.

– О, æмæ, дада, ды æдзухдæр æнæгæды æнæсайд адæймагæй куы базæронд дæ, – йæ зæрдæ алхæдта Мишко зæронд лæгæн, уый та, мæгуыраг, йæ цæсты сыгтæ сæрфта. – Мæнмæ гæсгæ дада, дæуæй никуы ничи рахъаст кæндзæн.

– Ничи, мæ хур, нæ иунæг кадджын Хуыцауæй фæстæмæ. Уый зоны æрмæстдæр мæ уды тæригъæдтæ. Степан Хуыцауы стыр уарзондзинады кой куы фæкæны, уæд ыл нæ феууæндын, мæн дæр куыд уарздзæн Хуыцау мæ бирæ галиу митимæ, цæргæ цæрæнбонты Йæм куы никуы байхъуыстон, иудадзыг махи фæнд куы тардтон æмæ Йын масты хос йедтæмæ куы

ницы уыдтæн... Уый адыл фæхицæн сæ ныхас, зæронд ус Крачинская сыл куы амбæлд, уæд. Нырма гъеныр здæхти сæ хæдзармæ. Кувæндоны аргъуыды фæстæ ма йын йæ хæлартты æмæ йæ сыхæгтæй бирæты абæраг кæнын хъуыд.

Дыккаг бон Блашко æртæ къуырийы æмгъуыдмæ ацыди кæдæмдæр фæткуыйы хустæ уæй кæнынмæ. Уыцы рæстæджы дæргъы хæдзары куыстытæ базадысты Марьюшкæйы æкко-йы, тынг зæрдиагæй зылди Мишко æмæ гыццыл Мартынмæ. Уыцы бонты цыдæр хъуыддæгты фæдыл абалц кодтой Хратс-китæ фыд æмæ фырт.

Уыдоны афæндараст кæнгæйæ, Степан бацыди Марьюш-кæмæ, дæ фыд мыл мæнæ ныртæккæ уынджы амбæлд, æмæ мын цы бафæдзæхста, уый дын фехъусын кæнон, зæгъгæ. Уалынмæ æрбазынд Петр дæр æд хъисын фæндыр. Æмæ иумæ кастысты Хуыцауы Чиныг, зарыдысты дины зарджытæ. Æмæ уыцы изæр сæ зæрдæмæ афтæ тынг фæцыд, афтæ æмæ сфæнд кодтой алы бон дæр иумæ æмбырд кæнын.

Фыццагты уал æмбырд кодтой æрмæст се 'ртæ, уалынмæ сæ зарынмæ æфтын байдыдтой æцагæлæттæ дæр. Ахæм хабæрттæ дæр-иу æрцыд, изæрыгон куыроймæ ссинаг æрбаласта лæг, æмæ зарæгæнджытæм баздæхт рæсугъд зарæг байхъу-сынмæ, Библи кæсджытæм байхъусынмæ.

Степан кæддæриддæр йемæ хуыдта дадайы. Петр та йемæ кæнын байдыдта йæ хæлары, тынуафæг Петраны. Петран йæхæдæг æндæр хъæуккаг уыд, фæлæ йæ ус та – ардыгон, Тулдзбыны хъæуккаг. Æмæ ацы хъæумæ æрбалыгъд, ус куы ракуырда, уæд, фæлæ йæ йæ каис, усы мад нæ бауарзта, стæй йæм йæ ус дæр хуыздæр цæстæй нæ каст, йæ мадæй уæлдай. Æмæ уымæ гæсгæ Петран кæддæриддæр цин кодта йæхи хæдзарæй искæдæм ауайыны тыххæй, фадат ын-иу куы фæци, уæд. Иттæг æхсызгонæй хъуыста кæддæриддæр Степанмæ, Хуыцауы Чиныг кæсгæйæ, уæлдайдæр куыройы æнæсыбыртт райдзаст уаты.

Уыцы чысыл къорд, цалдæр адæймагæй афтæ æхсызгонæй хъуыстой Хуыцауы хабæрттæм, æмæ сæ алцы дæр ферох, сæ алыварсы цард цы ми кодта, уыдæттæ. Бæллыдысты зыбыты

иунаг хъуыддагмæ – уд ирвæзын кæныны хабæрттæм байхъу-сынмæ, иннæты дæр æрбахонын.

Уалынмæ сæ кой айхъуысти хъæубæстыл. Алы рæтты базыдтой, Степан Хратский йемæ кæцæйдæр æрбаласта ног дин, ног уырнындзинад. Блашко æмæ Хратскиты ацыдыл нымадæй цалдæр боны рацыдаид, афтæ „сæнттæ цæгъдджыты“ æмбырды кой атауыс кодтой суанг Тулдзбыны алыварс хъæуытл дæр. Дзырдтой ног диныл ног уырнындзинадыл ныллæууыдысты зæронд Хратский, Марьюшкæ æмæ Мишко Блашко, Петр Крачинский æмæ Павел Петран. Æмæ канд сæхæдæг нæ ныллæууыдысты ног дины фæндагыл, фæлæ тынг зæрдиагæй архайынц иннæты дæр уыцырдæм саразыныл. Æмæ чидæриддæр бафты, уыдонæн нал дæр дымын æмбæлы, нал дæр нуазын, нал дæр нуазæндонмæ, кæнæ алыхуызон Охъазæн бынæттæм цæуын: иудадзыгдæр хъуамæ бадой Библиимæ æмæ Хуыцаумæ кувой.

Тулдзбыны хъæуккаг „сæнттæ цæгъдджыты“ хуыцаубоны уæвын хъæуы аргъуаны, кувæндæтты. Уый тыххæй сæм фæсивæд æлхыскъ ныхæстæ баппæрстытæ кодтой æмæ сæм хистæртæ хæцыдысты, цæмæн сæм уæндут, зæгъгæ. Æппæтæй тынгдæр адæмы дисы бафтыдта Петр Крачинский. Цыдæр æнахуыр сси æрагæй ардæм, цыма йæ иннæрдæм рафæлдæхтæуыд. Нуазæндоны йыл никуал ничи амбæлд, фыддзыхæй нал дзырдта, лæджы цыма баивдæуыд. Хъысын фæндырæй ацæгъдынмæ иу æй куы хуыдтой, уæд йæ дзуапп уыд: „Нал цæгъдын дæлимонæн, ныры онг цы тæригъæдтæ ракодтон, уыдон мын æгъгъæд фæуæнт“. Йæ хæдзары минут дзæгъæл сæфт нал кодта, фæлæ уæфта æмæ уæфта, изæрыгæтты та цыди куыроймæ, Блашкомæ байхъуысынмæ.

Зæронд ус Крачинская та бынтон диссагæй баззад, йæ фырт Петр бындзарæй куыд фендæрхуызон, ууыл. Фыццагты уал куыддæр тæрсæгау фæкодта, стæй куы æрæмбæрста, уæд æрцыд ахæм хъуыдымæ: лæппуйы зонд ницæмæй аивдзынæ, нæдæр æрдхъирæнæй, нæдæр æлгыстæй, нæдæр цæссыг калынæй.

– Цыдæриддæр дæ фæнды, уый кæн, мæ мады хай, – дзырдта йе ’схæссæгмæ. – Фæлæ мæныл куы сыстырзæрдæ уай,

дæхицæй мæ куы адте кæнай, уæддæр Степаны нæ ныууад-дзынæн. Куыд æй хъуамæ ферох кæнон?! Кæд æмæ мæм уый йедтæмæ ничи фæкасти мæ тыхст сахат, фæндагыл зæххы дæлгоммæ фæлдæхтæй, Иерихонмæ хæстæг абырджыты къухы чи бахауд, уыцы æнамонд гуырды хуызæн. Сауджын дæр æмæ хъалонисæг дæр йæ рæзты раивгъуыдтой, фæстæмæ дæр æм нæ фæкастысты, афтæмæй. Мæнæн та баххуыс кодта æрмæст дæр иунæг Степан. Æмæ кæй нæ амардтæн, удагасæй кæй баззад-тæн, æрмæст уый тыххæй дæр цæрæнбонты хъуамæ уымæн кæнон арфæ. Степан мæ ныууагъта уым фæндагыл, зæгъгæ, абон зындон арты судзин. Стæй ма уый дæр æгъгъæд нæма у. Степан ма мын бацамыдта, Ирвæзынгæнæг нæ цы нарæг фæндагмæ здахы, уый. Хуыцауы фæндай æз цæудзынæн уыцы фæндагыл, карды комау æрмæстдæр уыцы нарæг фæндагыл.

Крачинская иннæ сылгоймæгты ардыдæй йæ фырты йæ ныхтæ ныссагъта, хъуа-æнæхъуаджы загъд-замана кодта, æмæ, магуырæг, Петр бафæллад мæстæй, рынчыны хуызæн ныффæлурс æмæ сæ хæдзарæй цыди искæдæм, лидзæгау-иу акодта йе схæссагæй.

Фæлæ йæ бынтон схæрам уавыны онг уæддæр не 'ртардта, айвын дæр æй йæ бон нæ баци. Стæй йæ бон куы базыдта, йæ тохæй ницы рауайдзæн, уый, уæд æй йæхи бар ныууагъта, уæдæ дæ цы фæнды, уый кæн, зæгъгæ.

Блашкойæн йæ фыд балцæй æрыздæхт, куыд нысан кодта, уымæй бон раздæр. Æмæ сæ хæдзармæ куы бахызт, уæд сеппæты дæр баййæфта Библийы чиныг кæсгæ. Марьюшкæ æлвыста, гыццыл Мартын дæр йæ цуры бадти. Стъолы уæлхъус бадтысты зæронд Хратский æмæ Степан; пецыл банцой кодта Мишко, Петр та бадти пецы фарсмæ. Блашкомæ диссаг фæкасти уыцы æмбырд. Сæ цæстæнгасæй бæрæг уыд, сæхимæ амондджын кæй кæсынц, уый. Хæдзары хицау к'æсæ-рыл æрбахызт, уый ничи бафиппайдта, афтæмæй байхъуыста, Степан Библийы хабæрттæ йе 'мбырды уæвджытæн куыд æмбарын кодта, уымæ. Кæсгæ та сын бакодта Чырыстийы хъызæмæртты тыххæй. Æмæ Чырысти дзуарыл тыгъдæй куыд амард, уыцы хабары онг куы бахæццæ, уæд лæппу ныхъхъус.

Уатæй сыбыртт нал райхъуыст, цыма сæ цæсты цур Йæ уд иста, раст афтæ.

– Æмæ диссаг та куыннæ у, – сдзырдта Петр, – кæд æз бирæ хæттыты фæхъуыстон, ныртæккæ кæмæ байхъуыстам, уыцы хабар, уæддæр абоны онг мæ зæрдæмæ никуы бахъардтой Хуыцауы Фырты хъызæмæрттæ, мæ тæригъæдты тыххæй дæр амард, уый.

Блашко бакасти дзурагмæ. Цыма уый Петр æцæгæй дзуры, кæдæриддæр æдыхстæй чи дзырдта, рисс кæмæ никуыма бахъардта æмæ цыфæнды æлхыскъ ныхас дæр-иу алы ран чи срацыгъта, уый?

– Ды нырма æвзонг дæ, мæ хъæбул, – бадзырдта йæм Хратский. – Фæлæ мæ уды тæпп-тæпп ссыди, Степан чиныджы куы касти, уæд! Хуыцау нын мæнæ кæдæй-уæдæй нæ цæстытæ райгом кодта Йæхæдæг, цæмæй бамбарæм нæ Уæларвон Фыды дзырд. Уæхæдæг фехъуыстат, Хуыцауы Фырт цытæ бавзæрста мах хуызæн æнахуыцаутты тыххæй, уый!

– Мах та кæд рагæй зыдтам уыдæттæ, уæддæр нæ фæсонæрхæджы дæр никуы æрцыд уыцы удхортыл ахъуыды кæнын, – сагъæсгæнæгау баппæрста йæ дзырд Марьюшкæ.

– Раст зæгъыс, сразы Степан. – Мах æнцад-æнцойæ нæ царды кой кодтам, цыма Йесойы хъызæмæрттæй махмæ ницы аххос хауы, уыйау. Чырысти æцæгдзинадæй махыл неппæтыл дæр хъыг кæны, тыхсы, Иеремийы хъарæг, зæгъгæ, уыцы чиныджы куыд фыссынц, афтæ: „Акæсут ма æмæ уæ цæст ахæссут, мæ низы хуызæн низ цыма ис, Йе стыр Фыды, Йæ бæллахы бон Хуыцау Мæн цы низы хаттæй ралгъыста, цыма ма ис ахæм?“

– Нал, нал Æй ферох кæндзыстæм, зæрдиагæй Йын лæггад кæндзыстæм æмæ Йæм хъусдзыстæм. Уымæй сраст кæндзыстæм нæхи, – йæ хæлæрттæн ныфс æвæрдта Мишко дæр.

– Сраст кæнын нæ бон ницы бауыздæн, – бадзырдта йæм Степан, – уымæн æмæ æнæ Хуыцауæй кæй фæцардыстæм, уыцы рæстæг нæ бон никуыд у раздахын.

Уыцы ныхæстæй æрвдзæфау фæци Блашко. Рахъавыд уатмæ мидæгдæр бахызынмæ æмæ ныхæстæн кæрон скæнынмæ, фæлæ уыцы минут Хратский æваст афтæ фæкодта:

– Нæ тæрсут, Хуыцауы Фырт мах тыххæй цы тухитæ æмæ æфхæрæнтæн бафæрæзта, ууыл ахъуыды кæнгæйæ, адæймаджы бон æппындæр куыд ницы у Йесойы тыххæй иу чысыл дæр исты зындзинæдтæн бафæразын, уымæй. Æвирхъаудæр тас-дзинад та ма цы вæййы!

Марьюшкæ дадама бакасти æмæ æваст афтæ фæкодта: „Ох, дада, дæ зæрдыл нал лæууынц, знон кæй тыххæй кастыстæм, уыцы удхаргæнджытæ!

– О, уыди ивгъуыд заманты ахæм хабæрттæ, фæлæ ныр нал и, уырнындзинады тыххæй уый бæрц удхæрттæн чи бафæраза, ахæм адæмтæ. Афтæ нæу, Степан?

– Мæнмæ гæсгæ, дада, Хуыцауы бафæндæд Чырыстийы тыххæй исты тухитæ бавзарын, æндæра мын мæ Уæларвон Фыд хъару радтдзæн. Уыцы удхаргæнджытæ дæр мæнæ махæй уæлдай æндæрхуызон адæм нæ уыдысты. Бахъуаджы сахат сын Хуыцау æххуыс лæвæртта хъаруйæ, цæмæй мауал фæиппæрд уыдаиккой сæ уырнындзинады фæндагæй. Дызæрдыггаг нæу, мæнæн дæр афтæ кæй баххуыс кодтаид, уый. Хъуыддаг иууылдæр аразгæ у, нæ Ирвæзынгæнæджы цас уарзæм, уымæй. Мæ зæрдæ мæм дзуры, Чырыстийы тыххæй æз дæр цæттæ дæн цыфæнды хъызæмар бавзарынмæ дæр, мæн тыххæй уый куыд бавзæрста, афтæ. Никуы ницæйы тыххæй Йыл атигъ кæнин махи...

Уыцы ныхæстæ афтæ сабыр сдзырдта суанг йæ зæрдæйы бынæй æмæ сæ лæджы хъус тыххæй ахста, мæнæ цыма йæ бæллиц уыдта.

– Дæхицæй æгæр ма ’ппæл, мæ лымæн! – мæстджын хъæр ныккодта æваст. – Никуыма ницы бавзæрстай, æмæ уымæн кæныс тæлтæг ныхас. Апостол Петр дæр афтæ хъæбарæй дзырдта, Чырыстиимæ мæрдтæм цæуынмæ дæр цæттæ у, зæгъгæ, æмæ дзы цы рауад?... Фендзыстæм, кæддæра куыд бакæнис, æцагдæр тæссаг сахат куы скæна, уæд!

Иууылдæр дисæй амардысты, Блашкойы æнæнхъæлæджы се ’хсæн куы ауыдтой, уæд. Марьюшкæ уайтагъд фынг æвæрынмæ фæци йæ фыдæн. Мишко рацыд йе ’фсымæры размæ бæрæггæнæг, æрбахæццæ, æви нæма. Петр та сугмæ ауад...

Степан Блашкойæ фехъуыста, йæ фыд æмæ Андрей дыккаг бон цауинаг кæй никадæм уыдысты. Æмæ кæй цур уыд, уыдонæн хæрзбон зæгъгæйæ, атагъд кодта сæ хæдзармæ йæ мадæн æмæ сæ чындзæн хабар фехъусын кæныны тыххæй. Марьюшкæ ма йæ фæдыл рахызти дуары онг.

– Дæ фыдмæ не смæсты дæ? – афарста чызг Степаны.

– Æз? Уæд æм цæй тыххæй хъуамæ смæсты уон?

– Æмбарын дæ, никуы йыл атигъ кодтаис уæддæр дæхи!

– Абон мæм афтæ кæсы, æмæ мæлæтмæ куы цауин, уæддæр ыл нæ атигъ кæнин мæхи. Фæлæ дæ фыд раст зæгъы, мах лæмæгъ æнæхъару адæм стæм. Мæн Хуыцауæй курын хъæуы хъару, тых, цæмæй бахъуаджы ахсджиаг сахат мæлæтмæ дæр радтон мæ уд, Чырыстийыл мæхи атигъ кæныны бæсты.

Хæрзæхсæвтæ, Марьюшкæ, хорз фынтæ фен!...

6. ЧЫРЫСТИЙЫ ТЫХХÆЙ

Хратскитæ æрбаздæхтысты дыккаг бон, æртыццадджы. Фыд цыппæрæмы ацыд армукъамæ хуытæ уæй кæнынмæ. Уырдыгæй йæ фæндагыл баздæхт нуазæндонмæ иу аназынмæ. Æмæ дзы байæфта алыхуызæтты: иутæ нырма æвронг уыдысты, иннæтæ – носджын, антысти сын дзæвгар ахуыпп кæнын, æртыккæгтæ та – бынтон расыг, сæхи дæр нал æмбæрстой, афтæ. Хратскийæн уым рахабар кодтой Степаны ног уырнындзинады тыххæй, йæ ног дини тыххæй хъæубæстæ цытæ дзырдтой, уыдон иууылдæр. Райхъуысти дзы сылгоймæгты цъахснаг хъæлæстæ дæр. Хратский æнцæд хъуыста сеппæтмæ дæр, йæ дзыхæй уддзæф не схауд, афтæмæй. Куыддæр анызта, афтæ сыстад æмæ рараст сæ хæдзармæ. Фыццагдæр йæ размæ фæци чындз. Хратский йæ биноныг рафарста Степанæй, æдæг у, Блашкомæ цауы, зæгъгæ, уыцы хабар? Иннæтæ дæр кувынмæ кæм æмбырд кæнынц, уырдаем?

Чындз бацин кодта, лæппуйыл цъыфкалыны фадат ын кæй фæци, ууыл æмæ радзырдта, йæхи дæр ын æмæ сæ мады дæр

Степан кәй хуыдта æмбырдмæ Блашкотæм; цыбыр дзырдæй, чындз фыдккойыл нал бацауæрста, цы уыд æмæ цы нæ уыд, гæдыныхас фæсте нал базад, скалдта, йæ зæрды цыдæриддæр уыд, уыдон, Хратский мæстæй куыд ссыгъдаид, афтæ. Чындзæн тынг хъыг уыд, Степан æгъдауджын, æмбаргæ, адаммимæ уæзданæй кәй ныхас кодта, тæригъæд митæн кæрон скæнынмæ сæм кәй сидти Хуыцаумæ се 'ргом аздахынмæ, уый, цалынмæ, дам, нæма байрæджы, уæдмæ. Æмæ ма Беткæ дæр йæ дзырд баппæрста, Степан, дам, ныртæккæ хордоны цыдæртæ архайы.

Æдте æрталынгтæрæттæ. Изæрæхсиды мæнгуд тынтæм хордоны гъæйтмардзæйæ куыста Степан. Тынг зæрдæдзуаг лæппу уыд, кæд йæ фыды бæрзæндтæн не срæзыд æмæ йæм уый бæрц хъару нæ уыд, уæддæр. Хратский æрлаууыд хордоны къæсæрыл. Ныгуылгæ хуры фæстаг тынтæй иу цъусдуг ныррухс лæджы домбай гуыр, ностæй йæ цæсгом ныссырх, афтæмæй. Хратский зынгæ-уынгæ лæг уыд. Йæ сæнт сау рихитæй йæ цæсгом зынди, лæгдзинадæй хъуаг кәй нæу, уый. Йæ фыртгæй йæхи хуызæн ничи фæци. Фыдимæ абаргæйæ, уыдон зындысты уæнтæхъил лæмæгъ лæшуты хуызæн.

Хратский æваст хордоны фæмидæг, йæ фæдыл дуар æрбатъæпп кæнгæйæ. Мидæгæй агъуыст куы аталынг, уæд Степан фæзылд чъылдымырдæм.

– О, уый ды куы дæ, баба! – йæ мидбыл бахудгæйæ, сдзырдта лæппу. – Æз та тæрсгæ фæкодтон, цы æрцыд, зæгъгæ.

– Тæрсгæ фæкодтай, зæгъыс? Уæдæ уæд ис, тæрсын дæ цæмæн хъæуы, уый, æнамонд гуырд!

Хратскийы хъæлæс нæрыд, мæнæ узал æндон дзæбугæй куы цæвай, раст афтæ. Бæрæг уыд, ност йæ сæры бацыд.

– Ахæмæй цыма, ницы бакодтон, мæ фыд, тæрсгæ цæмæн кæнон, – æнцад сдзырдта Степан.

Йæ къухтæ йæ риуыл дзуарæвæрдæй цæджындзыл банцой кодта, афтæмæй æнцад касти йæ фыдмæ.

– Ницы бакодтон, зæгъыс?! Æмæ ма дæ аххосыл дæр нæ сæттис, уæдæ, нæ? ... – хъæр самадта лæг, йæ фыртæн фыдалгъыстытæ калгæ.

– Раст дын куы загъон, уад дын ницы фыддзинад ракодтон цыма амæ дæ курын, ма мæ æлгъит. Зонам, алы æнæууылд ныхасы тыххæй дæр мах дзуапп дæттын бахъæудзæн тæрхоны бон.

– Ныхъхъус у! Дæ фæндмæ нæма æрхаудтæн! Фæлæ ма мын загъ: æмбырдтæ Блашкомæ аразут æцагдæр, амæ магуыр адæмы цæмæн халыс уым, сæнттæ сын цæуыл цагъдыс?!

– Раст у, æцагдæр æмбырд кæнæм Блашкойы хæдзары, Хуыцауы Чиныг бакæсыны тыххæй. Иумæ йæ кæсæм æмхуызонай, ахуыр æй кæнæм, халгæ та никæйы кæнæм, никæйы хъыгдарæм. Не ’мбырдтæм хонæм æрмæстдæр фæндонай, кæй нæ фæнды, уый нæм ма цæуад, цæуынц нæм Хуыцауы фæдзæхстытæ бæлвырддæр бамбарыны тыххæй, æндæр нæм ницы уæлдай ныхас ваййы...

– Амæ уадæ дæхи фæнд тæрыс нæ?!...

– Мæнæн æппындæр ницы æфсон ис, цы архайын, ууыл нæ сæттынæн.

– Амæ дæм афтæ кæсы, æз дын дарддæр бар ратдзынæн уыцы куыстæн? Дæу тыххæй ма мæн дæр ныккойаг кодтой æгас хъæубæстæ. Амæ дæ исты уый тыххæй схастон мæ сæрæн æгады хосæн, худинагæн?! Ныртæккæ мæнæ ацы бынаты ныхъхъуыдты уадз дæ „сæнттæ“ амæ цæрын райдай, нæ фыдæлтæ куыд цардысты, афтæ. Ницавар ног „динтæ“ бауаддзынæн æз нæ царды. Иннæ лæшпутимæ ды дæр цу хъæзтытæм, циндзинадтæм амæ дын уый æгъгъæд! Кæд амæ афтæ нæ кæнай, уад æз базондзынæн, уыцы æнæхаиры „сæнттæ“ дæ сæрæй куыд фæсурын хъæуы, уый!

Хратский йæ къух хæрдмæ систа амæ бартхъиæрæнтæ кодта лæппумæ. Амæ цыма йæ домбай гуыр ноджы фæтыхджындæр, афтæ зынди фыртызмæгæй. Фæлæ Степаны хæрзконд гуыр дæр йæхи систа, сæлвæста хæрдмæ, йæ цæстытæ цæхæр акалдтой, Хуыцауы кувæндоны артмæ цыма сæрттывтой.

– Æз „сæнттæцагъдæг“ нæ дæн, мæ фыд! – æнцæд бæлвырдæй загъта Степан. Амæ кæд Йесо Чырыстийы фæндагыл цæуын ды „сæнттæцагъдын“ хоныс, уад мæнæн та мæ бон уымæй аздæхын нæу. Дæумæ ахæм бар лавæрд нæй, цæмæй

мән бафтауай тәригъәдты фәндагыл, кафынмә цәуыныл. Мә зәрдә цы 'рцагура, уыдәттә кәнын әмә дәлимоны зәрдә әлхәнын әз нә бакомдзынән, ахәм әнәхъола цардәй царын мән никуы бафәнддзән! Әз никуы акъахдзәф кәндзынән Хуыцауы фәндоны ныхмә, никуы ахиздзынән Хуыцауы закъоны сәрты, раздәр куыд кодтон, стәй бирәтә ныр дәр куыд кәнынц, афтә. Әмә мә бон цас уа, уыйас алкәйы дәр бауырнын кәндзынән, дәу дәр, мә фыд: ныхъхъуытты уадзут дәлимоны коммә кәсын, уыцы фәлитойән ләггад кәнын! Уе 'ргом зәрдәбынәй раздахут удагас әцәг Хуыцаумә!

Фыд ныдздзәхст ласта йә фырты, фәләбурдта йын йә уәхсджытәм әмә йә йе тәрттәй сцагъта.

– Әмә ма уәддәр мә ныхмә дзурын уәндыс, цъаммар! Мә ныхасмә арыхъусдзынә, әви нә, хәрәджы къәләу?! Науәд дә афтә әрцәгъддзынән әмә дә цәрәнбонты дәхиуыл куыд никуал схәцай! Әз дә сахуыр кәндзынән цыппәрәм фәдзәхст әххәст кәнын!

– Дә цәфтә, дә нәдтытә ницы радавдзысты, мә фыд, уымән әмә әцәгдзинадыл мә къух нә сисдзынән. Йесо Чырыстийы әнауәрдонәй әфхәрдтой мән тыххәй дәр; әмә әз дәр хъуамә истәмәнты бафәразон Уый тыххәй. Әрмәст дә курын, мә фыд, мәнән фыддәрәдән митә ма кән, фәс-тәдәр ыл дәхәдәг фәфәсмон кәндзынә...

– Әмә уәдә Йесо Чырыстийы хуызән суәвынмә бәллыс? Хорз!

Хратский йәхи иуварс айста, зәххәй синаг систа әмә йә Степан әххәст нәма фәхъуыды кодта, афтә йә цәджындзмә бабаста. Ләппу фыды куы ауыдта уәрдонәй йәхс райсгәйә, уәд фыртәссәй йә зыр-зыр ссыд. Уый иу цъусдуг, стәй йә салдаты рәстәдджы сәрыстырдзинад әваст февзәрд йә зәр-дәйә, йә зонды уыцы әнаккаг тыхмийы размә. Әмә йә зәрдыл әваст әрбаләууыдысты Блашкойы ныхәстә: „Әцәг тәссаг сахат дыл куы скәна, уәд Хуыцауыл дә къух сисдзынә, Петры хуызән“. Әмә уәд мә дзуапп уыд: „Хуыцауыл мә къух сисыны бәсты мә фалтау мәләтдзаг над фәкәнәнт“.

Степан бацъынд кодта йә цәстытә әмә нал уләфыд,

æнхъæлмæ кæсгæйæ æмæ йæ бирæ æнхъæлмæ кæсын нæ бахъуыд: цæф цæфы нал æййæфта. Йæ буар судзгæ нæ райхъуыст, йæ хъæрт нæ сирвæзт.

– Ныр дæр ма сæ нæ ныуадздзынæ дæ „сæнттæ“?! – хъæр кодта мæстæлгæд Хратский.

– Æцæгдзинадыл стырзæрдæ никæд суыдзынæн!“ – Судзгæ рыстæй дыз-дыз гæнгæ хъæлæсæй дзуапп радта Степан.

Цыкк... æмæ ма ноджыдæр иу цыкк, уый адыл йæхсы хъæд асаст. Æмæ лæг йæ сисынмæ куы æргуыбыр кодта зæхмæ, уæд фырт тынг æрхæндæгæй бакасти йæ марæгмæ. Степаны ныхыл рабадти узал хиды цæппузыртæ.

– Ныуадз дæ митæ, мæ фыд! Куы мæ амарай, уæддæр мæ удæн ницы зиан æрхæсдзынæ, уымæн æмæ, „фылдæр тухитæ чи бавзара, уый кæронмæ фервæздзæн“. Фæтæригъæдджын дзы уыдзынæ дæхæдæг ам уæлауыл дæр æмæ мæрдты дæр. Æхсæвæй-бонæй дæ фæдыл æфтыд уыдзæн дæ тæригъæд, æнахосæй дæхи сывæллоны кæй амардтай, уый...

Уыцы ныхæстæ цыргъ карды цæфау йæ зæрдæйы ахызтызты Хратскийæн. Æмбарын байдыдта, раст кæй нæу, уый æмæ йæ зæрдæ барыст. Йæ 'фсарм дæр æм дзырдта, ахæм тухæнтæ бавзарын йæхи фыртæн раст нæ уыдысты; ныр дзы хъуамæ хатыр ракуринд. Иннæрдгæй та йæм йæ зæрдæ дзырдта: „Нæ! Ма бакæн афтæ, дæ сæрма ма æрхæсс дæ фыртæй хатыр курын“. Æмæ ма ноджыдæр иу хатт ныццыкк ласта йæ хъæбулы. Цыфæнды мадзалай дæр æй фæндыд, цæмай Степан ныхъхъæр кæна. Лæг мæстæй сыгъди æмæ æррайау цырен кодта тынгæй тынгдæр, лæппу хъусæй кæй лæууыд æмæ Ирвæзынгæнæджы хуызæн фыд надæн кæй фæрæзта, ууыл. Фæндыд æй адæймаджы хъæр фехъусын, фæлæ йæ хъус ахста æрмæст сабыр хъæрт. Фæстагмæ Степан йæ зæнгтыл лæууын нал фæрæзта, фæтасыдысты йæ уæрджытæ æмæ цæджындзмæ баст къухтыл баззад, йæ хъæлæсæй йæ фындзæй калди туг.

Уыдæттæ Хратский нæ федта. Фæлæ хордонæй йæхицæй бузныгæй рацыд, йæ зæрдæйы фаг йæ фырты кæй бафхæрдта, уымæй, æмæ æнхъæл уыд, нуазæндоны цы лæгты федта, уыдон дæр йæ бынаты уæвгæйæ, раст афтæ бакодтаиккой. Фæлæ сæ

хæдзармæ нæ бацыд, арасти нуазæндонмæ, цæмай арахъхъæй бамынаг кæна йæ фыдмитæ, йæ хъæбулæн цы фыднад фæкодта, уый.

Хордонæй рахизгæйæ, æваст нæ бафиппайдта, уым хæстæг Блашко лæууыд, уый. Уæвгæ та Блашко иу цалдæр минуты раздæр бацыд хордоны цурмæ æмæ йæхи хъусæй фехъуыста, мидæгæй цы хабар цыди, уый. Фехъуыста йехсы цъччытæ æмæ Хратскийы æлгыстытæ æмæ йæ дисы бафтыдта Степаны фæразондзинад, уый нæ фæлæ хъыпп-сыпп нæ райхъуыст йæ дзыхæй. Блашко узал хид ракодта, Степаны лæмæгъ хæлæс айхъусгæйæ. Цымæ Хратский йæ фырты уый тыххæй нæма, хъæубæстæ йæ „сæнтгæцæгъдæг“ хонынц, зæгъгæ? – ахъуыды кодта Блашко. – Фендзыстæм, Чырыстийы тыххæй Степан цымæ бафæраздæн уыцы цæфтæн? Йæ хипшæлой ныхæстæ йæ ныр тагъд æрбайрох уыдзысты!“

Блашкомæ йæ зæрдæ дзырдта: „Бахиз мидæмæ! Хратский фыдлæг у, бакæс æм, цы ми кæны“. – „Ницы, – ныхъхъуынтыз кодта йæхи Блашко, – æппынфæстаг фыдæн йæ бар йæ фыртыл цæуы, бафхæра йæ, æви йæ барæвдауа, уый йæхи хъуыддаг у. Фæлæ йæ, æвæдза, æгæр æгъатыр над кæны, уæд, кæй зæгъын æй хъæуы, мæхи нæ раласин æдтæмæ, бацæуин сæ хъыджы“, – мидæгæй хабар нæ уынгæйæ, йæхинымæр хъуыдытæ кодта Блашко.

Фæлæ мæнæ ныр хъусы лæмæгъ хъæрзын. „Стæ, бакæсон, – йæхæдæг йæхицæн дзырдта Блашко, – æмæ бафæрсон Степаны, куыд у Чырыстийы тыххæй хъызæмар кæнын“. Стæй сындæг байгом кодта дуар, бахызти хордонмæ. Уый фæстæ йæ царды дæргы Блашко никуал ферох кодта йæхи цæстытæй кæй федта, уыцы æвирхъау ныв. Степан йæхи хуызæн нал уыд. Йæ буар сцъæхтæ, йæ хæдон ныскъуыдтæ æмæ туджы хъуластæй байдзаг. Æмæ, æвæдза, йæ къухтæ цæджындзмæ баст не ’рийæфтой, зæгъгæ, уæд лæппу ныддæргъ уыдаид зæххыл. „Раздæр куыннæ æрбахызтæн? – сдзырдта йæ зæрдæ Блашкомæ. – Адæттæ уæд сеппæт не ’рцыдаиккой...“

Степан сурæй лæууыд. Блашко йæм бацыд, фæлыг кодта синагтæ æмæ лæппуйы сындæг æруагъта зæхмæ. Стæй йын йе

'ргом раздæхта рухсырдæм, йæ фæлурс тугæйдзаг цæсгом. Блашкойæн йæ зæрдæйы тугтæ ныккалдысты фыр тæригъæдæй æмæ хæрз сабырæй йæхинымæр сдзырдта:

– Степанко!

Степан ракаст йæ цæстæй...

– Уый ды дæ, дядя? Хуыцау мын феххуыс кодта иузæрдионай Йыл баззайынаен, кæд бирæ хъызæмар бавзæрстон, уæдæр... мæлгæ уды хуызæн райхъуыст йæ дзыхæй.

Йæ мидбыл худæгау дæр бакодта. Стæй тæфсæгæй ризæгау, ныррызт.

– Æз дын аххуыс кæндзынаен сыстынаен æмæ цом, Степан. Тагъддæр цом хæдзармæ.

– Уæхимæ мæ акæн, дядюшкæ, æхсæв дæр сымахмæ куыд баззайон, афтæ, – бамбарын кодта Степан, уæламæ сыстын фæлваргæйæ. – Мæ мад мæ афтæмæй фæтæрсдзæн æмæ та хæдзары стынг уыдзæн загъд-замана. Хуыцау дын мæн тыххæй раарфæ кæндзæн.

– Ууыл ма тыхс, æнæмæнг ацæудзыстæм махмæ, ахсæв дæр мæнмæ баззайдзынæ. Дæ фыдмæ ма дæ ногæй бафхæрынмæ куыд хъуамæ бауадзон?

Блашко аххуыс кодта Степанæн сыстынмæ æмæ дыууæ къæхдзæфы дæр нæма акодтой, афтæ æдых Степан ногæй фæсур.

– Амардта йæ уыцы фыдлæг æмæ йæ æз нæ бакъуылымпы кодтон! – хъæрзæгау сдзырдта Блашко.

Уыцы сахат лæгæн йæ рæстдзинад æрбадæлдзæх, цæрæнбон сæрыстыр кæмæй уыд, уый, мæнæ хуры скастмæ мигъ куыд атайа, раст афтæ. Алы хуызы дæр архайдта бæргæ Степаны æрчыцын кæныныл, фæлæ лæппу лæууыд марды хуызæнæй. Æмæ Блашкойæн йæ уд йæ мидаг нал уыд; æвæдза, Степаныл исты æрцыд, зæгъгæ, уæд дзы уымæ дæр аххос хауы.

Уыцы сахат хордоны размæ бахæццæ Петр, йæ зæрды уыд Степанымæ иумæ Блашкойы хæдзармæ бацæуын. О, Степан бæргæ бахæццæ Блашкойы хæдзармæ, фæлæ куыдæй?

Петр æмæ йæ Блашко уырæм бахастой сæ хъæбысы. Блашко Петрæн радзырдта, Хратский йæ фырты фыднад фæкодта, „сæнттæ цæгъдæг“ у, зæгъгæ, уый тыххæй.

Петр маѣстай ссыгъд: „Степан маен куынае сахуыр кодтаид Хуыцауы фыдаехай тарсын амае Йесо Чырыстийы комма касын, уад ныртаккае аенае фастаемае факасгайе бамидаг уаин Хратскийы хадзары амае дзы Степаны маст сисин, науад ын басудзин йае хордон. Хуыцау йае зонаг, мае фырмаѣстай йын ныртаккае цы фыдмитае баканин Степаны хызамартты тыххай. Уагэры цавэр дурзэрдэ у, йае хъабулмае уый бэрц йае къух куыд батасыд?!

Фандагыл Петр сываллонау куыдта. Куыройы размае куы бахаеццае сты, уад хабар радзырдта тарст Марьюшкэйаен дэр. Иууылдэр куыдтой Степаны таригъадаей, йае тугэрхэмтгае йын батгайе.

Рынчын улафыд амае уымай бэрэг уыд, агас ма кай у, уый. Фэлурс маердонхуыз йае цагсом, йае цастыгае цынд. Йае буар карай-каронмае тугэрхэмтгае, йае тарныхы сэрмае ссау, аваццэгэен ай йехсы хъадаей арцавта уыцы тэссаг ран. Йае хэлартгае амхуызонаей архайдтой, чи цы зыдта, уый, фенцондэр ын каныны тыххай. Аппынфастагмае йае аравардтой хуыссэны, сахъадаг арлаууыдысты сә зонгуытыл амае Хуыцаумае куывтой йае фервэзын каныныл, Хуыцау йедтамае та кай бон у малаг адаймагэен фастаемае йае хъарутае раздахын. Ныры онг уал уыйас фэлтэрджын наема уыдысты сә уырнындзинады, фалае ныр сә зэрдатае атындзыдтой, сә хъуыдыгае айвылдысты, сә иунаг Хэлар, сә сэрылхацаг, сә Хъахъхъанэг, Чи сә амбары, Уый, кам ис, уырдаем.

Тыхджын рызгай та срызти Степан, тафсагай хэрдмае хауагау. Уымай йае тавд хэрдмае схызт амае йае цастыгае тартгае кодтой, стай кэддэр ракаст амае никэйы базыдта, йае цуры чи уыд, уыдонай. Дойныйае марди амае иудадыг дэр куырда дон. Блашко йае хуыссанмае аргубыр кодта амае афтэмай фехъуыста гызэмае ныхас: „Стыр Хуыцау, баххуыс мын кен ацы рыстытэен бафаразын! Зоныс, куыд хызамар канын, уый амае йыл хыг нае канын, фалае мын агэр зын у. Мае фыдмае мын мацы хуызы фэфыдаех у: йаехъадаг дэр ай нае зыдта, цы кусы, уый. Бахатыр ын кен.

Степан куы аэрчыцыдта, уад хыг кодта, фалае нае хъаст

кодта адамән. Тынг хъызæмар æвзæрста, фæлæ йын хъыг нæ уыд, æхсызгонæй фæрæзта йæ æбуалгъы тугæрхæмтгæн Чырыстийы тыххæй, Чырыстийы кадæн.

Ныр Блашкойы бауырныдта, Степаны дин кæй уыд æндæр, Блашкойы дин та æндæр. Йæ рæстдзинад дæр æндæр уыд. Йæ зæрдыл æрлæууыд, Хратскиимæ куыд фæхыл ауæдзы дуры тыххæй, уый æмæ абоны онг дæр нал бафидыдта йемæ. Степан та, мæлæтдзаг над æй чи фæкодта, уыцы фыды тыххæй ма Хуыцаумæ куывта, хатыр дзы куырдыдта, ныббар ын Хуыцау, цы ми кодта, уый йæхæдæг дæр нæ зыдта, зæгъгæ.

7. ХЪИЗÆМАР

Бон цъæхтæ кæнын байдыдта. Хратскийы бинонтæ нырма фынай уыдысты, афтæ сæм бахæцца Блашко, æнхъæл ын ничи уыд, уæлдайдæр афтæ раджы. Æнæнхъæлæджы йæ Хратскийы ус куы ауыдта, уæд ын йæ цыбыр саламән дзуапп авæрдта:

– Табуафси!

– Бузныг. Æмæ хæдзары хицау кæм ис?

– Нырма фынай у, дысон æрæгмæ æрбацыд. Æрбад уал!

– Бадынмæ ма не 'вдæлы. Дæумæ æрбацыдтæн.

– Мæнмæ? Тынгдæр ныддис кодта ус.

– Степан та уын кæм ис?

– Степан? Æвæццагæн, йæ уаты. Дысон изæр сымахмæ нæ уыд? Кæд ныртæккæ сарайы нæй, уæд, æвæццагæн, фынай кæны нырма.

– О, фынай кæны, фæлæ кæм æмæ куыд? Кæсын дæм æмæ тынг мæт кæныс дæ фыртыл, кæм и, уый дæр нæ зоныс! Дысон мæлæты къахыл ныллæуыд, йæ уд ма куыдæй аирвæзт, уый стыр диссаг у, ды та йын æмбаргæ дæр ницы кæныс.

– Куыд? Степан? – æваст фæсæлхæрау мад. – Дысонизæр тынг дзæбæх, тынг æнæниз уыд.

– Уый æз дæр зонын. Фæлæ йæ дæ лæг ахæм пырх нылласта

æмæ йын æнæ амæлгæ хос нал уыд, æз æй мæ хæдзармæ куы нæ аластаин, уæд. Æмæ ныртæккæ дæр йæ цард дыууæйыл у.

– Уанцон нæу! Уый хæрзбын куы кæнын, – рахъарæг кодта Хратская. – Беткæ, хъусыс, цытæ дзуры Блашко? – бадзырдта йæ чындзмæ, уый та мидæмæ уатмæ æрбацæйхызт. – Мæ наикдæ ма мын радав! Æллаæх, уæдæ ныл цы бæллæх сæмбæлд æнæнхъæлæджы!

Беткæ фæтарст, æрбадавта йын йæ дарæстæ. Ус куы рацыд æдтамæ, уæд чындз æрбадти æмæ ныхъхъуыды кодта. Фыд йæ фырты кæй фæнадта, уым уый дæр аххосджын у. Фæлæ хабар, æвæццæгæн, афтæ бынтон æвзæр нæу, Блашко йæ куыд сдиссаг кодта. Уый æнæуый дæр мæсты у Хратскимæ. Чи зоны æмæ уыцы хъуыддаг Степанæн зонды хос фæуа, æмæ иннæты сæ уагыл ныуадза. Стæй февнæлдта аходæн цæттæ кæнынмæ, йе фсинмæ æнхъæлмæ кæсгæйæ. Уæдмæ Хратская дæр æрбаздæхт, йæ цæстытæ кæуындзаст, йæ цæсгом ныффæлурс, афтæмæй.

– Цæй, куыд у? – афарста Беткæ, йе ’фсинмæ цымыдисæй кæсгæйæ.

– Ох, цæй зын мын у, мæ хъæбул! Ахæм диссаг никуыма федтон мæ цæрæнбонты... Ахæм фыднад фæкæн дæхи хъæбулы! Æмæ ма исты аххосджын ма куы уайд... Йæ буарæй æнæхъæн ницуал баззад, мæгуырæг! – хъарагау бакодта ус.

– Æмæ дын Степан уæддæр цы загъта уæддæр? – йæ цæсгом фæфæлурс, афтæмæй бафарста Беткæ.

– Æмæ мын цы хъуамæ загътаид? Æгæр мæгуыр мæ зонгæ дæр нал бакодта. Йæ цæфты рыстæй дзæгъæлдзырд кæны... Æцæгæлæттæ йæм зылынц мах бæсты. Блашко зæгъы, Степаныл андзæвын дæр нæй, кæцырдæм æм бавнæлдыуа, уый нæй, æмæ йæ афтæмæй куыд æгъдауæй раластæуа нæхимæ. Стæй мæ цы фæрсыс? Ауай æмæ йæ дæхæдæг дæхи цæстæй фен. Нæ бафæраздæн уыцы рыстытæн, нæ аирвæздæн йæ уд, æвæццæгæн! – ныккуыдта Хратская. Беткæ байхъуыста йе ’фсинмæ æмæ ауади Блашкотæм. Йæхи дæр фæндыд, кæй дзурынц, уыдон æцæг сты, нæ, уый базонын. Степан ахæм фыднад баййафа, уый мæ нæ уырни.

Чындз ауади куыроймæ. Сыбыртт никацæй хъуыст. Æр-

мæст дзы иу агъуыстæй зынди рухс, гъе уым хуыссыд Степан. Йæ мæрдонхуыз фæлурс цæсгоммæ калди гæзæмæ рухс. Чидæртæ ма змæлыд йæ цуры, фæлæ Беткæйы цæст ахста æрмæст Степаны цæсгом. Уымæ кæсгæйæ, сылгоймагæн йæ зæрдыл æрлаууыдысты, Степан ын-иу цы лæвæрттæ, цы зæрдæлхæнæнтæ æрласта, кæцæйфæнды дæр. Балцы кæдæм ацыдаид, уырдыгæй йæм афтидæй никуы æрыздæхт. Уæдæ хæдзары зылдтытыл дæр æдзух архайдта, йæ бон цы уыд, уымæй. Хосгæрдынафон дæр Беткæйы никуы бауагъта быдыры кусын, афтæ йын иу фæкодта: „Ауай ды, сывæллæттæм фæкæс, æнæ дæу дæр ам нæхæдæг сарæхсдзыстæм“. Æфхæрæн ныхас йæ дзыкæй никуы схауд Беткæмæ, лæгъзæй, уæзданæй йæ æдзух арæзта кувынырдæм, зæрдæбынæй кув, Хуыцауы ном ма рох кæн, ууыл лæуд уыд Степан кæддæриддæр. Беткæ та йæ ардаугæ скодта йæ фыдыл, алы гæды ныхæстæ йыл фæмысыд.

Ныр хæкъуырццæй куыдта, сынтæджы уæлхъус йæ зонгуытыл æрхаугæйæ, хъæбыстæ кæнын байдыдта Степанæн. Марьюшкæ дæр æй нал иргæвта. Степан ныхъхъæрыздта æмæ ракаст йæ цæстæй.

– Степан!

– Ма йæм æвнал, рисгæ кæны буар, – Беткæмæ дзырдта Марьюшкæ, Степанæй йæ иуварс здахгæйæ.

– Степашко, зоныс мæ, æви нал? – лæгъстæ кодта Беткæ.

– Зонын, зонын, фæлæ мæ ныууадз, дæ хорзæхæй, фынай мæм цæуы.

– Уæдæ æз та чи дæн, Степан, зоныс мæ? – йæ сæрма æргуыбыр кæнгæйæ йæ сфарста Марьюшкæ дæр. Йе ставд цæссыг Степаны ныхыл низгъæлдта, афтæмæй.

– Дæу? – мидбыл бахудагау кодта Степан. – Стыр Хуыцау дын арфæ ракæндзæн дæ уарзондзинады тыххæй! Фæлæ мæ куы æрæмбæрзис дзæбæхдæр, куыддæр ихæн кæнын, Марьюшкæ.

– Тынг хъарм æмбæрзт дæ, – загъта Марьюшкæ, – æвæццæгæн дыл тæвсагау кæны. Æз Андрейы дохтырма æрвитон.

Рынчын та ногæй йæ цæстытæ байгом кодта.

– Дохтыр ма нә хъауы. Фәрсынта ма сисдзән, уынынта ма райдайдзән. Мән нә фәнды аһахъән хъау ма фыды кой кәной, уый. Аз ын ныххатыр кодтон йә фыдми. Фәлтау, уадз әмә амәлон.

Йә цәсгом әваст әрбасырх әмә та фәсур.

Беткә тынг фәтарсти. Фәгәпп ластва әмә сәхимә лидзгә. Йә фәндагыл фембәлд йә ләгыл, уый дәр Степанма рацәй-цыд әмә йын Беткә радзырдта хабәрттә, нал дзы бамбәхста, Степаныл йә фыды кәй сардыдта әмә дзы ныр аххосджын уый дәр кәй у, Беткә йәхәдәг, уый. Андрей тынг хыг ракодта, кәй фехъуыста, уыцы хабәрттыл. Әмә кәд афәстаг рәстәджыты йе 'фсымәримә уый дәр хатгай ныхас кодта, уәддәр, әй бирә уарзта.

Әмә уәдә ныр куыд? Степанән мәлгә у йә хъуыддаг?! Стәй куыдәй? Йәхи фыды къухәй?! Уыцы маст бауромын нә фәрәзта Андрей. Бынтон диссаг та ма уый уыд әмә уыцы аһаккаг худинаджы хъуыддаджы архайәг йә ус дәр кәй уыд.

Хратский уыцы райсом әрәгма райхәл. Йә сәр нууәззау, носты фәствә куыд вәййы, афтә. Йә зәрдә нылхынцъ. Әмә мысын байдыдта, знон цытә бакуыста, уыдон. Йә зәрдыл әвиппайды әрләууыдысты Степаны ныхәствә: „Куы ма амарай, уәддәр, мын ма улы нә бахыгдардзына“. О, хәдәгай, Степан! Цы архайәг у, цыма ныртәккә ма нәсәттон фырт? Цыма йә афонма исчи райхәлдтаид хордоны? Цон әмә йә фенон, цы мигәнәг у, уым.

Ацыд хордонма, кәсы әмә йә дуар гом. Мидәгәй мит рауарыд. Хордоны алыварс къахвәд әппындәр нә уыд. Мидәгәй зәххыл әппәрствәй ләууыд Степаны къурткә туджы хъуләттәй, йә цуры синаг лыгтәй. Туджы кул зәххыл уыди хъызәмары нысан, кәйдәр фыдгәнды әвдисән.

Хратский уыцы туджы куләй йә цәстытә нал иста. Ау, әцәгдәр әй цыма туджы пырхәнты онг фәнадта йә фырты? Әмә Степан уыцы цәфтәй нә хәр кодта? Фәлә ныр та цыма кәм ис?

Цыдәр аһахуыр зындзинад бамбәрства фыды зәрдә, знон йә фырты фыднад кәм фәкодта, уыцы ран ләугәйә. Уәд

аххуысмæ та куыннаæ ахъæр кодта искæмæ? Дисы бацыд лæг. Йæ сæр ма ацы худинагæй кæдæм фæхæсдзæн ныр? Хабар фехъусгæйæ адæм та цы зæгъдзысты, цы йæ схондзысты, сырды ави адæймаг?! Æмæ æвæдза афтæ фырдысыг нæ уæвгæйæ, уæд никуы бакодтаид ахæм фыдми. Йæхæдæг рæвдз февнæлдта æмæ туджы кул хъæмпæй æрæмбæрзта, стæй атагъд кодта йæ хæдзармæ. Степаны фенын æм нæ цыд, фæлæ йæ фæндыд, кæм и, уый базонын. Æфсин хæдзары цæттæ кодта хæринаг. Йæ цæст ацахста усы кæуындзаст цæстытæ æмæ йæ сагъæсхуыз цæсгом æмæ уæд бамбæрста, мад кæй зоны хабар. Кæд æй йæхæдæг дæр райхæлдта цæдджындзмæ бастæй, уæддæр ын чи цы зоны? Æмæ фырафсæрмай йæхи цы фæкодтаид, уый нал æмбæрста.

– Цы бакуыстай уый Степанæн? Цæсгом ма дыл уæвгæ ис? – райдыдта ус.

– Ахæм диссагæй дзы цы федтай? Мæ фырт нæу? Мæ бон ыл нæ цæуы? – масты ныхас скодта лæг.

– Æмæ кæд дæ фырт у, уæд йæ марын дæр дæумæ кæсы?

– Тынг мæ смæсты кодта знон. Куыдзы хъыбыл! Нæ ма уыдта, расыг дæн, уый?

– Нал дын ныххатыр кæндзынæн, ма тæрс! – æнæбары дзу-апп радта сылгоймаг.

– Куы амæла, уæд разындынаæ, чи дæ, уый йæ дæхæдæг амардтай, уый фендзысты дзыллæ иууылдæр. Æмæ тынг, тынг зынаргъ дын ауайдзæн, æгæр æфхæрд баййафдзынаæ, магуыр дæ бон. Фæлæ ма уымæй цы пайда уыдзæн дæ фыртæн, нал æй рабадын кæндзынаæ мæрдтæй!

– Ныхъхъус у! Фæлтау зæгъ, кæм и, фенон æй. Мæлæт афтæ уæлæнгæйтты не ’рцæуы.

– Фенын дæ йæ фæнды, уæд цæугæ Блашкойы хæдзармæ, уым хуыссы дæргъæй дæ хъæбул...

– Блашкомæ зæгъыс? Æмæ цы ми каны уым? – Тарст хъæлæсæй ныхъхъæр кодта лæг.

Æвирхъау ми кæй бакодта, уый бамбæрста. Фæлæ Блашко йе знаг куы у, уæд æм Степан цы архайы?!

– Цы архайы, зæгъыс? Уым хуыссы мæлæтдзаг надæй, зон-

гæ дæр никæйы уал кæны. Беткæйы ма иу цъусдуг бамбæрста, æндæр никæйы. Дохтырмæ дæр нæ ауагъта Андрейы, мачи йæ базона, ды йын цы митæ бакодтай, уый. Фæлтау æй амæлын фæнды уыцы æгады хабар айхъуысыны бæсты...

Лæгæн йæ зæнгтæ базыр-зыр кодтой.

Йæ цуры йын хæринаг æрæвæргæйæ, ус атындзыдта. Лæг ма йæ рузынгæй ауыдта, куыройырдам фæраст, уый.

„Ды йын цы фыдмитæ бакодтай, уыдон айхъуысыны бæсты фæлтау разы у амæлыныл“, – уыцы ныхас зæланг кодта йæ хъуысты.

Хратский кæддæриддæр сæрыстыр лæг уыд, фæлæ ныр цы фæци цы, уыцы стыр хъалдзинад? Йæ зæрдæйы фæмидæг тарст æмæ æбуалгъы æнкъарæн. Чысыл ма абадти иунæгæй хæдзары, стæй сыстад æмæ афæнд кодта йæ фырты фенын, Степанæн уагæры цытæ бакуыста. Бамбара, лæппу æцæгдзинадæй малæты къахыл лæуд у...

Блашкойы хæдзармæ куы бахызт, уæд баййæфта Степаныл узал хæцъилтæ æвæргæ. Йæ буар барæсыд тыхджын цæфтæй. Йæ царды кæронмæ Хратскийæ никуал ферох уыдзысты уыцы хæдгæмттæ йæ фырты буарыл, Марьюшкæ æрхæндæгæй цы фыддзæстæй ракаст Хратскимæ, уый æмæ йæ фырты мæллæг удисæджы хъæлæс зыр-зыргæнгæ. „Ма ку, матушкæ!“

– Ох, ма хъæбул! – сфæрæзта мад йæ хъуыр æлхынцæй, – уагæр æй цæмæй афтæ смæсты кодтай?

– Тæригъæд ын кæнын, мамæ, йæхи бауыромын кæй нæ бафæрæзта, уый тыххæй. Афтæ йæ фæндыд, цæмæй æз царды æцæгдзинадыл мæ къух сисон, мæхи атигъ кæнон, мæнæн та мæ бон уый нæ баци.

– Дæ цæфтæ тынг риссынц, ма хъæбул?

– Тынг, мамæ, фæлæ Чырысти дæр мæн тыххæй бирæ зынтæн бафæрæзта алчеры хæдзары. Æмæ хъуамæ уый куыннæ æмбарон? Мæлæты хъизæмæрттыл тагъддæр сразы уыдзынæн, Чырыстийыл мæхи атигъ кæнынæй. Фæлæ дæ курын, мæ ныййарæг, дæуæй дæр æмæ уе ’ппæтæй дæр, ма мæсты кæнут мæ фыдмæ: цы ми кодта, уый не ’мбæрста, æмæ йын æз ныббарстон.

Никуы фeroх кæндзæн уыцы ныхæстæ Хратский. Æнæс-дзургæйæ рацыд фыд æдтамæ, ничи йын загъта „фæлæу“... Лæг æмбæрста, мидæгæй рынчыны цур чи бады, уыдон дзы сеппæт дæр се сæфт уынынц æмæ раст кæнынц, фæлæу ма дзы никайы дзыхæй схауд. Ныр йæхи цæстытæй федта, Степан æцæгдæр мæлæты къахыл кæй лæууыд, уый. Æмæ йæ фырт мæлгæ куы нæ акæна, уæддæр йæ аххосæн ницуал хуызы ис срастгæнæн. Уымæ ма йын Степан ныббарста, стæй ма Хуыцаумæ дæр куывта ныххатыр ын кæныны тыххæй. Ирвæзынгæнæг йæ æфхæрджытæн куыд кодта, афтæ, Уый дæр йæ знæгтæн афтæ куывта. Хратскийы маст фемæхсти, йæ фырт ын æцæгдзинад куы загъта, уæд. Æмæ æцæгдзинад та Степан хуыдта Хуыцаумæ фидыд æмæ Чырыстийы тугæй æхсад адæймагæн цæрын, уарзын, барын, суанг амæлын дæр йæ бон кæй у Ирвæзынгæнæджы хуызæн. Степаны дзыхæй уыцы ныхас фехъусгæйæ, раст уыцы сахатæй фæстæмæ, фыдæн йæ маст фемæхст.

Степаны бон бацы уыдæттæ йæ фыдæн бамбарын кæнын, йæ зонды йын сæ бафтауын. Йесо Чырыстийы фæдзæхстмæ гæсгæ цæрын та Степаны сæ хæдзары нæ уагътой, æмæ ныр тухи кæны, уарзы æмæ хатыр дæр кæны, чи зоны, мæлгæ дæр акæна. Хратскийы бауырныдта, йæ фырты уды мидæг кæй уыд Хуыцауы фарн, гъе æмæ уый уыди йæ „ног дин“, йæ ног уырындынад, Тулдзбыны хъæубæстæ камæй тарстысты, уый, – Хуыцауы фарн.

Уыцы тæккæ бон Хратский ацыди дохтырмæ æмæ йын йæхи дзыхæй радзырдта хабæрттæ. Дохтыр ацæргæ лæг, ностыл чи не здæхт, ахæм, æмæ уымæ гæсгæ уайтагъд бамбæрста Хратскийы зонд. Федта Степаны æмæ йæ сæр нынкъуыста.

– Фæлæ уæддæр куыд батасыд дæ зæрдæ дæ фырты уый онг бафхæрын? Стæй æппындæр не ’мбарын æз, йæхи куыннæ бахъахъхæдта уый хуызæн æнарцæф лæппу?

– Йæ бон нæ уыд, – æнкъардæй загъта лæг. – Цæдджын-дзмæ йæ бабастон, фезмæлæн ын нæ уыд.

– Ахæм диссаг никуыма æрцыд! Куыд фæразы, уымæй бæрæг у, хæларзæрдæ лæппу кæй у, уый...

– Йæхицæй тæнзæрдæдæр нæй, – бафтыдта ма йыл Хратский.

Лæджы фæлурс цæсгом æмæ йын йæ цæссыгтæ куы ауыдта дохтыр, уæд æй ницæмæй уал бафарста.

8. УАЛДЗÆГ ÆРБАЦÆУЫ

Степан æртæ суткæйы нал удагæстæй уыд, нал мæрдтæй. Бирæ туг дзы фæхъуыд, стæй ма суазал, хордоны зæххыл цалынмæ æвагæсæгæй лæууыд, уæдмæ. Уый аххосæй йæ цæфтæ ноджы тынгдæр хæлын райдыдтой. Паддзах Давидимæ иумæ йæ бон зæгъын уыд: „Мæнæй ингæны æхсæн ма баззад æрмæст иунæг къаздзæф“. Тынг зынтæй, тынг сындæг здæхти цард Степанмæ. Чысылгай æндидзын байдыдтой йæ хъæдгæмттæ. Æмæ уый куы бамбæрста Хратский, уæд афардæг дыргътæ уый кæнынмæ. Сæ хæдзары йын „фæлæу уал“ ничи загъта. Фæлæ куы ацыд, уæд сеппæт дæр сулæфыдысты, кæй йæ нал уынынц, уый тыххæй, йæхицæн дæр фенцондæр, иннæтæн сæ цæсты сындзы хуызæн сæ цуры кæй нал ис, уымæй.

Иу къуыри ма баззад Степан Блашкойы хæдзары. Йæ мад йæм алы бон дæр згъордта уырдам. Сæхимæ йæ куы æрбаластой, уæд йæ хъарутыл нал бацауæрста ныййарæг, цыдæриддæр йæ бон уыд, уымæй рынчыны цæстæнгас хъахъхъæдта æмæ уымæй ахста, йæ зæрдæ цы зæгъы, уыдæттæ æмæ йын сæ æххæст кодта. Хæрын куы байдыдта, уæд ма мады хуыздæр цы хъуыд пайдадæр, хæрзаддæр, дзаджджындæр хæринаг ын бадæттынæй. Чысылгай кæсын байдыдта Хуыцауы Ныхас дæр. Æмæ-иу уæд бинонтæ сæ къахдзæфтыл хъавгæ бацыдысты йæ уатмæ, ма йæ бахъыгдарой, зæгъгæ. Уæлдай тынгдæр та ууыл тыхсти Беткæ. Раздæр-иу йæ зæрдæмæ нæ цыд, йæ сывæллæттæ Степанимæ куы дзырдтой, уый, нæ уарзта, Степан-иу семæ Хуыцауы фæдзæхстыгтæ куы ахуыр кодта, уæд. Ныр æм сæ йæхæдæг æрбакæны алы райсом дæр, цæмæй рынчын æнкъард ма кæна. Уымæй йын йæ зæрдæ æлхæдта, кæд æмæ йæ маст

арысысид, Беткайæн йæхи дзыхæй йыл цы æфхæрæнтæ æрцыд, уыдоны маст.

Уыцы рæстæджы Хратскитæм æрбацыд сæ мады æрвад зæронд ус. Уымæй размæ йæ фыртмæ царди æмæ йын йæ чындз хорз нæ уыд, нæ фидыдтой иумæ. Фæлæ Хратскийы ус йе 'фсины æрбайста йæхимæ. Ус Степаны йæ чысылæй, зæгъæн ис, никуы уыдта, ныр афтæ балымæн йемæ æмæ æнæ Степан минут дæр нал фæрæзта, уæдæ йæ фыды фыд зæронд Хратский дæр афтæ.

Рынчын иу чысыл йæхиуыл куы фæхæцыд, уæд æм йæ хæларттæ изæрыгæтты цауын байдыдтой, Хуыцауы Ныхас иумæ кæсыны тыххæй. Степан сын æмбарын кодта, кæй кастысты, уыдæттæ. Æмæ афтæ хорз арахсти, мæнæ цыма йæхæдæг дзæнæтæй арыздæхт æмæ йæхи цæстæй федта уыцы диссæгтæ. Йæ алы ныхас дæр ын сæ зæрдæмæ арф истой, чи йæм хъуыста, уыдон. Йæ фыды мад та æд æлхуый кæддæриддæр рынчыны хуыссæны тæккæ фарсмæ бадти, иунаг дзырд дæр дзы æнæ бамбаргæ куыд нæ аирвæза, афтæ. Степаны алы дзырд дæр зæрдæйыл æмбæлд, мæнæ тауинаг мыггаджы алы нæмыг дæр хъæздыг мæрма куыд згъæла, афтæ.

Изæрыгæтты-иу Хратскитæм æрбацыд Блашко дæр йæ сывæллæттимæ. Æмæ йемæ нал быцау кодта, бамбæрста, лæппуйы дин растдæр кæй у, уый. Блашко ныр тынг стыр аргъ кодта Степаны алы дзырдæн дæр æмæ йæм хъуыста иттæг лæмбынагæй. Блашкойы дæр ныр бауырныдта Йесо Чырысти æмæ дзы куырда йæ тæригъæдтæ ссыгъдæг кæнын, куы бамбæрста, адæймаджы уый азæххыл бакæнын хъæуы, цалынмæ цæра, уæдмæ, уæд.

Беткайы мад, Петровичкæ йæ чындзимæ рынчынфæрсæг цауын байдыдта Степанмæ æмæ уый адыл æмзонд сысты æмбырдимæ. Уалынмæ Хуыцауы Ныхасмæ хъусынмæ цауын байдыдта Беткайы фыды æфсымæр дæр. Петр ма йæ мады дæр бацрен кодта ацы æмбырдмæ цауыныл, Хуыцауы Чиныджы хабæрттæм хъусынмæ. Блашко дæр уæдæ йæхицæн æмбалæн хонын байдыдта йæ хæстæджы йæ чызг Сузкаимæ. Афтæ æнæнхъæлæджы сындæггай рынчыны уатмæ изæрыгæтты æм-

бырд канын байдыдтой бирәтә, Хуыцауы Ныхас бамбарын-
мә чи бәллыд, уыдонәй.

Әмә әппәт дәр зыдтой Степаны хабар, фәлә йә дзыхәй
иунаг дзырд дәр никуы никәмән схауд уый тыххәй. Бам-
барын әй сә бон нә уыд, Степан афтә тыхджын әфхәрд цәй
тыххәй байәфта, уый, әнәуи та йын тынг аргъ кодтой. Сте-
пан әргомай әдәрсгә амыдта сеппәтән дәр, тәригъәдты
малы кәй ныгъуылынц, уый, Хуыцауы фәдзәхстытимә сын
сә цард абаргәйә әмә сә бауырнын кәнгәйә, сә тәри-
гъәдтыл сәхәдәг куыд сәттой афтә.

Йә рынчыны фәстә Степан фыццаг хатт иумәйаг фынгыл
куы әрбадти, уәд бинонты цинән кәрон нал уыд. Цин кодтой,
кәй фәдзәбәх, йә къәхтыл ләууын кәй байдыдта, уый
тыххәй. Йә хәләрттәй та, әвәццәгән, алкәмән дәр, къәх-
тыл ләугәйә, йә фенд әцәг бәрәгбоны хуызән уыд. Алчи
дәр әм йә цәстытәй худти фырцинай.

Уәдә фыццаг хатт дыргъдонмә куы рацыд, уәд уалдзыгон
хур йә зәрин тынтәй хъарм канын райдыдта зәхх; их ранәй-
рәтты атад, фәхъулон зәхх, быдыртә сау адардтой, уәлдә-
фәй райхъуысти маргъты цыбар-цыбур. Әрдзы әууәлтә сеп-
пәт дәр әвдисән уыдысты, уалдзәг кәй әрбаләууы, уымән.
Степан йә әрыгон цардәй дәргәй-дәргәмә зымәг арвыста
хуыссәнүаты хъәрзгә, нәтгәйә! Әмә цымә уыцы рәстәг
дзәгъәл сәфт нә фәкодта? Хратский ныр сә хәдзары уыд, йә
фыртимә иумә, фәлә цыбыр саламай дарддәр ныхас канын
йә цәсгом нәма хъәцыд.

Степан рацыд дыргъдонмә кәмдәрты дзы зәххәй скасти
кәрдәджды хәлттә. Әмә цы дзәбәх уыд! Степаны зәрдә
барухс, арфәгонд уыд Хуыцауәй. Йә рынчыны рәстәг цас
әмбәлттә сәмбырд йә алыварс! Хуыцауәй разы! Әрмәст
Блашко йын зәрдиагон хәлар кәй сси, уый та цәй аргъ у!
Йемә быцәуы никуал бацыд, кәд ма сәм хатгай фәйнахуыз-
он зонд разыны искәцы фарстаты, уәддәр.

Әмә уәд йә уарзон тәнзәрдә фыды фыдәй та цы зәгъ-
дзына! Куыд тынг архайы әцәгдзинадыл, куыд тынг әй уыр-
ны Чырысти! Уәдә йә фыды мад дәр зәрдәбынай бауарзта

Ирвэзынгәнәджы! Цыдәр ивддинад фэзынди Беткәйы зондахасты дәр, фәлмәндәр, уәздандәр фәци. Әрмәстдәр Степанән йәхи мад нырма йә хъуырмә уыд царды мәстытә әмә хәлбурцъытәй, фәлә афтәмәй дәр әхсызгонәй цыди әмбырдтәм хъусынмә. Степаны зәрдыл әрләууыдысты Андреһы ныхәстә дәр, иу хатт әм куы бацыд, уәд ын афтә загъта:

– Степан! Мәхицән дзырд радтон, нуазгә дәр нал бакән-дзынән, нуазәндонмә дәр нал бацәудзынән. Ныр федтон, ност адәймаджы кәй онг тәры, уый. Мәхицән сывәлләттә әмә мә нә фәнды, дәуыл цы 'рцыд, уый ма бавзарын.

Степан фырцинәй цы загътаид йе 'фсымәрән, уый дәр нал зыдта. Уәдә куыд хәлар әмә фәрнджын у Хуыцау! Әрмәст дәр Уый бон у адәймаджы зәрдә афтә айвын.

Степан бәләстыл банцойгәнгәйә, ныджджих, хъуыдыты аныгъуылд. Әмә йә хъустыл ауад, цыма йә мад фыдмә дзуры. Ноджыдәр ма иу хатт фехъуыста мады хәләс. Фыд уыцы рәстәджды уыд хордоны әмә йә, әвәццәгән, нә хъуыста. Степан әм бацыд фехъусын кәнынмә. Әмә хордонмә куы бахызт, уәд ныззыр-зыр кодта, Уыцы фыдбоны фәстә мәнә ныр фыццәг хатт бахызт хордоны кәсәрәй. Хратский хәм-пимә архайдта, сагойгәмттә дзы иуварс әвәрдта әмә йә фырты нә фәхъуыды кодта, цалынмә йәм сдзырдта, уәдмә.

– Байриай, мә фыд, – загъта Степан. – Мә мад дәм дзуры...

– Степан!..

Хратский әнхәәл нә уыд, йә фырт әм сдзурдзән, уый әмә фырдиссагәй иуварс асхьиудта. Иу цъусдуг фыд әмә фырт ләууыдысты хъусәй. Рагуалдзәджды хур сәм касти сә цәсгәмттәм, ныррухс уыцы әнәбайрайгә цәдджындз дәр, Степаны йә фыд кәуыл бабаста, уый. Уалынмә дын Хратский йә фырты цурмә куы бакәсид. Арф ныууыләфыд әмә тынгзынтәй, йә хәләс хъуысти, афтәмәй куы сдзурид:

– Степан! Ныххатыр мын кән... Ирвэзынгәнәджы хәдгәмтты хатырәй мын ныббар, уый кураг дә дән!

Степаны зәрдә цинәй байдзаг әмә афтә йәхи банкъардта, цыма йә кәхтә зәххыл дәр нал хәцыдысты.

– Мә фыд! Уә мә фыд! Әппындәр дәм нә хәрам кәнын!

– Зонын а́й, фәлә дә уәддәр хатыр курын, ныббар мын. Ды мын раст загътай уәд, дахәдәг дәхиуыл әрхуддзынә, зәгъгә. Җәмә афтә рауад. Җгәр фәсмон кәнын мә хәддаг мийыл, стәй никуы ницәмәй уал сраст кәндзынән мә аххос. Ды дахәдәг дәр, кәд зәгъгыс, ныббарстай мын, зәгъгә, уәддәр дә никуы фәрох уыздән, демә тохы кәй бацыдтән, мәхи сырдай фыддәр кәй равдыстон, уый. Иннәты хуызән ныр ды дәр мәнәй дәхи иуварс ласдзынә...

Степан уарзонәй ныхъхәбыс кодта йә фыдән.

– Никуы дардзынән мә зәрдыл уыцы бон, кәд дахәдәг мемә фидауыс, уәд.

– Ох, Степан, Степан!... – Ныккуыдта Хратский.

– Кәуын дзы ницәмән хәуы, мә фыд! Ныр мын радтдынә, Хуыцауы куыд фәнды, афтә цәрыны бар?

– Куыддәриддәр дә фәнды, афтә, мәнәй мауал тәрс, никаңыран дә ницәмәй бакъуылымпы кәндзынән. Афтә фехъустон, уә чиныг ныр Блашкойы хәдзары кәсдзыстут. Уый – әз нәхимә кәй әрцыдтән, уый тыххәй?

– О, афтә. Кәд мәм уырдаем дзурыс, әнәмәнг дәм бацау-дзынән. Хратский зәрдабын хәбыс ныккодта йә фыртән әмә иумә рацыдысты хордонәй. Степан әрләууыд йә зонгуытыл. Хуыцау ын йә тәригъәдтә асыгъдәг кодта әмә йә зәрда цинай байдзаг. Адам куыдтой, Степаны хызәмәрттә уынгәйә, фәлә йәхәдәг нә куыдта. Ныр та йә цәссыг згъәлдта фырцинай.

Стыр Хуыцау, мә фыдән дәр йе 'ргом Дәхимә раздахдзынә, уый мә уырны, куывта ләппу, – әмә Дын мә бон нәу Дә аккаг, Дә фаг арфае ракәнын. Мәнән та раздах мә цард, мә хъару, мә ныфс, бахай мын кән Дә фарнәй, арфае рака мә хионтән, мә туг, ме стәгән. Җз та әнусмә дәр уыздынән Дәу!

Уыцы бон Степан нал бафтыд Петрмә. Хъуыдыты аныгъуылгәйә, цыди цәхәрадонәй Блашкойы дыргъдонмә цы хидыл бауайын хъуыд, уым әрләууыд әмә йә цәст ахаста йә сыхаджы уазәгуарзон хәдзарыл, йә фыдбылызы сахат а́й чи бауазәг кодта, әмә йыл әцәгәләттә кәм бацауыдыдтой, уыцы хәдзарыл. Уый йын йә зәрда́йы бауагъта цыдәр цин,

уалдзыгон хур ардзы куыд батавы, ахæм æхсызгондзинад. Йæ цæстытыл ауад зæрдæдзуаг, йæ цæстытæ кæуындзастæй æхсæвæй бонæй тыхст сахат йæ хуыссæны сæрма гуыбырæй чи фæлæууыд, уыцы Марьюшкæ, уый йын ницæмæй бауыдзæн бафидын йæ бон.

– Уый ды дæ, Степан? – хæстагæй йæм байхъуысти фæлмæн зонгæ хъæлæс.

Марьюшкæ зæххыл æрæвæрдта йæ чыргъæд æмæ хæстагдæр бацыд Степанмæ, йæ цæсгом ныррухс, афтæмæй.

– Æгасцуай, Марьюшкæ! Ам цы ми кæныс?

– Мæнæ мæ сæфт карк агураг радзæгъæл дæн, фæлæ уый афтæ ахсджиаг хъуыддаг нæу. Мæнæ дæм кæсын, уынгмæ куыд рацыдтæ, уый мæм диссагдæр кæсы мæ карчы сæфтæй.

– Хуыцауæн табу, бæлвырд фæхъæддыхдæр дæн. Куыд хъуамæ бадтæуа хæдзары, кæд æмæ нын Хуыцау ахæм рæсугъд хъарм бон радта?

– О, раст у, – хъуыдыгæнгæйæ сдзырдта Марьюшкæ, – нæ зонын, фæлæ Хуыцауæн куыд æмæ цæмæй раарфæчындæуа, дæу кæй сдзæбæх кодта, уый тыххæй.

Уыцы ныхæстæ æнагæды кæй уыдысты, уымæ гæсгæ арф ныххызтысты Степаны зæрдæмæ.

– Хуыцауæн æз арфæ ракодтон, Марьюшкæ, фæлæ ма ноджыдæр ис чидæр, ныры онг мын арфæ ракаенын кæмæн нæ бантыст, ахæм.

– Уый та куыд? Мæ фыдæн раарфæ кодтай...

– Уæд дæуæн та?...

Степан æргуыбыр кодта чызгмæ æмæ æдызнæг ныккасти йæ цæсгоммæ, Марьюшкæ, мæгуыр, фæсырх, фæфсæрмы, Степанмæ кæсгæйæ.

– Мæнæн дзы никæцырдыгæй хъæуы арфæтæ, Степан. Уый æз хъуамæ раарфæ кæнон дæуæн. Кæд дæ фæнды базонын, уæд æз æргомæй зæгъон, дæ фæрынчыны размæ Хуыцауы амынддзинадтæ æз мæхирдыгонау æмбæрстон, раст уыдтæн, зылын, уый дæхæдæг æрхъуыды кæн, ныр Хуыцауы Ныхас айстон мæ зæрдæмæ арф. Хуымæтæджы адæмимæ цæргæйæ, æз никуы бабмæрстæн Хуыцауы фарн. Фæлæ дæ хызæмæрттæ куы фед-

тон, Чырыстийы тыххæй кæй бафæрæзтай, уыдон æмæ хатыр кæнын куыд зоныс, уый, æрмæст уæд бамбæрстон фыццаг хъызæмаргæнджыты зондахаст, сæ уырнындзинад. Мæн бауырындыта, Хуыцау даумæ хæстæг кæй уыд дæ мæлæты, дæ тыхсты сахат, æмæ кувын райдыдтон Йесо Чырыстимæ, цæмæй мын ныххатыр кæна æмæ мæм Йе 'ргом раздаха.

– Æмæ дæ фехъуыста! Афтæ нæу?

– Раст зæгъыс, Степан. Ныр дын бафæлварон дæ фарстæн дзуапп радтын, азымæджы мæ цæмæй фарстай, уымæн. Уæд мæ ды бафарстай, кæд бауарздзынæн æз Йесо Чырыстийы. Æмæ дын мæнæ мæ дзуапп: æз Æй уарзын абон, уарздзынæн Æй райсом, æмæ мын иунæг кадджын Хуыцау æххуысгæнæг фæуæд, суанг мæ амæлæты онг Æй куыд уарзон! Бафæрсын аипп ма уæд, фæлæ лæугæ та ам цæмæн кæнæм, цæмæн? Цом ма махмæ! Мæ фыд æмæ Мишкойæн тын æхсызгон уыдзæн, нæхимæ та дæ куы феной, уæд.

Рахызтысты хидыл.

– Цы ныхъхъус дæ? – фæрсы Марьюшкæ лæппуйы, куы ницуал дзырдта, уæд.

– Марьюшкæ, кæд дæ уырны, уæд фырцинæй ницуал у мæ бон дзурын, мæхи тынг амонджын хонын.

– Уæдæ ды дæр дæ афтæ амондджын? Æз æнхъæл уыдтæн, махицæй амондджындæр нæй.

– Ау, ды дæр афтæ æнхъæлдтай? Марьюшкæ?!

– Æмæ куыд æнхъæлыс, мæнæн ницы æфсон ис цин кæнынæн? – йæ цастытæй худгæ дзуапп радта чызг. – Дау æнæнизæй уынгæйæ, мæ фарсмæ цæугæйæ, цины аккаг нæу уый? Тынг æхсызгон мын у, æгайтма иунæг нал дæ, фæззæджы куыд уыдтæ, куыд ничи дæ æмбæрста, уæды хуызæн. Цыма та нæ сабийы бонтæ сног сты, афтæ дæм нæ кæсы? Æмæ-иу нæ цыппарæй иу цыдæриддæр акодтаид, уый неппæтæн дæр æнæ акæнгæ нæ уыд. Æмæ мæм ныр диссаг нал фæкæсдзæн, ды нын лæгъстæ куы кодтай уе 'ргом Хуыцаумæ раздахут, зæгъгæ, уæд. Ды та зыдтай, мах сæфтмæ кæй цæуæм, æнæ Чырысти ирвæзæн кæй нæй, уый. Ныр та мæ афтæ тынг фæнды Йесойы тыххæй адæмæн дзурын, æмæ дын куыд зæгъон...

– Тынг раст зæгъыс, Марьюшкæ, – баппæрста йæ ныхас Степан, – стæй хъуамæ цæмæн ныхъхъус уæм. Раздæр дæу нæ фæндыд, æз дын арфæ ракæнон, уый, ныр мын мацуал дзур, мæхæдæг æй зонын, арфæ дын хъæуы, æви нæ. Ды мæнæн бирæ хæртæ фæдæ, уæ хæдзары тыхст рынчынай куы хуыссыдтæн, уæд. Фæлæ кæй фервæзтæн ууыл ды цас цин кæныс, уыимæ абаргæйæ, уыйас стыр цин нæу, æдзух мæ уæлхъус кæй уыдтæ, уый. Æмæ мын куыд æхсызгон у, чи мæ æмбары, ахæм адæймаг кæй зонын, уый, æмæ уыцы адæймаг ды кæй дæ, уый. Æз раджы бамбарстон Чырыстийы уарзондзинад, фæлæ мæм абон разынди ноджы бæлвырддæрæй. Æмæ азæххыл ахæм стыр амонд нал бавзæрстаин, фæззæджы куы амардаин, уæд.

– Мæлыны кой ма кæн, Степан, – йæ сæр тилгæйæ, загъта Марьюшкæ. – Йесо Чырыстийы цæст нæ бауарзтаид мæнæн ахæм зындзинад бавзарын кæнын.

– Ау, мæныл афтæ рахъыг кодтаис? – Чызджы цæстытæм кæсгæйæ, цингæнгæ бафарста Степан.

Степан дзуапп нал райста Марьюшкæйæ, уыцы цъусдуг сæ размæ разгъордта Мишко æмæ фырцинай Степаныл ныт-тыхст. Стæй ам ныхас дæр нал хъуыд: Марьюшкæйæн йæ дзуапп бакæсæн уыд йæ зæрдæдзуаг цæсгомыл, йæ цæстæнгасыл. Æртæйæ бахызтысты мидæмæ хæдзармæ ног амондыл цингæнгæ, сæ фембæлдыл, уалдзæгыл цингæнгæ.

9. ФÆНДАГЫЛ

Хратский йæхи рæвдз кодта сæ сыхаг горæтмæ армукъамæ. Рахъавыд йæ бæх ауæй кæнынмæ, миййаг, кæд зынаргъдæрыл ауæй уайд марходарæны заман.

– Мæ бар æй бакæн уыцы хъуыддаг, – бафæндыд Степаны. – Уæддæр хæдзары нырма ницы уыйас архаин мæ бон у.

– Дæуæн, мæ хур, нырма æгæр фыдæбон уыдзæн уый, – загъта фыд. – Нырма æххæст нæма сдзæбæх дæ.

– Дæ хорзæхæй, ауадз мæ, ницы мын у, мæхимæ лæмæгъ нал

касын. Хуыцауы фæндæй сындæггай бахæцæ уыззынæн армукъамæ, мæ фæндагыл нæ фыдыхо Прибовскаяйы дæр абæрæг кæндзынæн. Ныр æй æнæхъæн фондз азы нæмæ фæдтон.

– Фæлæ бинонтæ тарстысты Степанæн йæхи ахæм дард фæндагыл ауадзынæй, кæд сæ фæндгæ дæр кодта, йæхи аиргъæвса, уый, уæддæр.

– О, æмæ йæ фистæгæй цæуын, миййаг, куы нукуы хъæуы, – йæ дзырд баппæрста фыд. – Уæрдоны бадинай йын цы тас у. Зымæджы дæргы Андрей цыдæртæ фæцарæзта йæ къухæй æмæ уыдон дæр горæты ауайгæнæн уыздæн иу дзуттагæн. Цы нартхор нæм баззад, уымæй дæр ма цы кæнæм, уадз æмæ йæ ауай кæна. Ницы йын уыздæн, сарæхсдæн.

Сылгоймæгтæ бацин кодтой, Степан фæндагмæ кæй цæуы, ууыл, йæхæдæг та йæ фыды ныхъхъæбыс кодта æмæ йын раарфæ кодта йæ ауыдындынады тыххæй.

Уалынмæ сæ къæсæрæй æрбахызт Петр Крачинский.

– Мæн дæр демæ айс! – бадзырдта Степанмæ. – Уым æз дæр хуыздæр ауай кæндзынæн мæ тын, стæй мæ гæххæтт алхæнын дæр хъæуы, уыцы армукъайы та хорз гæххæтт ваййы, зæгъынц.

– Табуафси, ме ’ккойы дæ, миййаг, куына хæссын! – сразы Степан.

Хратскитæн фехсызгон, Степаны иунагæй цæуын нæ бахъæудзæн, зæгъгæ. Дыууæ лæппуйы срæвдз кодтой, цæвæрдтой сын, фæндагмæ цыдæриддæр хъуыд, уыдæттæ. Æртæ хæдзарæй та сын балхæнинагтæ бафæдзæхстой, стырæй, чысылæй алчи дæр хицæнæй. Æмæ мæна срæвдз сты, атылд уæрдон. Фæстæмæ сæм æнхæлмæ кастысты æртæ боны фæстæ.

Бæлццадтæ тагъд нæ кодтой, сабыр ныхасгæнгæ, æрдзыл фалгæсгæ цыдысты. Сындæг тылди сæ уæрдон, фистæг цæуджыты иугай – дыгай æмбырдгæнгæ, кæй дзы кæй онг хъуыд, уый онг æй ластой лæвар, æнæ æхцайæ. Суанг иннæ хъæумæ сæ фæндагыл аластой иу зæронд магуыргуры дæр æмæ сын арфæтæ фæкодта. Степан иу фæндаггоны дæр нæ уагъта æнæ фæндараст зæгъгæ, уыцы арфæ, дам, адæймагæн Хуыцауæй лæвард у. Йе ’мбалæн дзырдта Хуыцауы уарзондынады тых-

хәй, Хуыцау адæмы фервæзын кæныны сæрвæлтау йæ иунæг фыртты нывондæн куыд æрхаста, уыцы хабæрттæ.

Фæндагæттæм уыдæттæ диссаг кастысты, уымæн æмæ сæ хъуыстой фыццаг хатт. Иуæй-иуты зæрдæмæ цыдысты Степаны ныхæстæ, фæлæ сæ нæ уырныдта, адæймагæн йæ бон у тæригъæддзинадæй йе сæфт уынын æмæ бынтон æндæр ног хуызы цард райдайын, уый. Ахæм сахат-иу ныхасы йæхи фæттыста Петр дæр. Уый дзырдта, раздæр куыд æнæуаг æнаккаг цард фæкодта, уыдæтты тыххæй, суанг ма-иу йæ буары ностæ дæр равдыста, хылты, нæдтыты кæй баййæфта, уыдон. Ноджы дзырдта, фыдныст æмæ фырнадæй афонмæ йæ кой дæр нал уайд, Степан æй куынаæ фервæзын кодтаид, йе 'наккаг цард æй сæфтмæ æртæрдзæн, уый йын куынаæ бамбарын кодтаид, уæд. Стæй та-иу æхсызгонæй радзырдта, чи йæм хъуыста, уыдонæн, ныр йæхи кæй хоны амондджын, нал лæггад кæны дæлимонæн, фæлæ йе 'ргом раздæхта Хуыцаумæ, Йесо Чырыстимæ æмæ уыдонæн табу кæны.

Адæм сыл дис кодтой. Уымæн æмæ уыдон кæй дзырдтой, уый фæндагæттæ никуыма фехъуыстой. Сеппæт сæ иудазыг сæ зæрдæмæ нæ айстой, фæлæ сæ чи никуал ферох кæндзæн, ахæмтæ дæр уыд. Хуыцау уыдта, дыууæ æрыгон лæппуйы зæрдæбынаæй табу кодтой Хуыцауæн, арфæгонд дзы уыдысты, фæсмонгæнæг тæригъæдджынтыл Хуыцау кæй ауыды æмæ сæ тæригъæд ракæныны фæндагæй иуварс кæй здахы, уый тыххæй.

Бæлццæттыл æрталынг. Рæбыны хъæумæ куы бахæццæ сты, уæд сфæнд кодтой æхсæвиуат уым бакæнын. Сæ уæрдоны уыцы хъæумæ цы фæндаггоны сæвардтой, уый сын фысым загъта йæхи хæдзармæ. Æфсин цыл бацин кодта, хорз сæ федта, йæ къухы цы æрæййæфта, уымæй, сæ бæхтæн дæр бынат скодтой. Уæвгæ та уыцы бинонтæ тынг мæгуыр цардысты; хæрз æрæджы ныууай кодтой сæ иунæг хъуджы, дзуттаг та сын сæ галтæ айста. Фысымтæ Степан æмæ Петрæн фæкодтой сæ мæгуыры хабæрттæ.

Фынджы уæлхъус сын Степан Евангелийæ иу стих куы бакасти, уæд сæ цæстытæ доны разылдтой. Фысымты хыг-

зæрдæтæ иу чысыл барухс кодтой уазджытæ. Степан сын касти Евангели æмæ сын æмбарын кодта Йесо Чырыстийы хæрзауы-дæндзинад æмæ уарзондзинад, „Йесо знон куыд уыд, афтæ абон дæр æмæ æнустæм дæр ахæмæй баззайдзæн“, зæгъгæ. Стæй сепæт дæр сæ зонгуытыл æрлæууыдысты æмæ Степан бакуывта æмæ йæ куывдæй дисы бафтыдта фысымты.

– Хуыцаумæ хъуысы нæ куывд æмæ Йæ фæнды, цæмæй Йын арæм Йæ ном, цæмæй Йæм кувæм æмæ дзы кураем æххуыс, кæм бахъæуы, уым, – бамбарын кодта Степан.

Хæдзары æфсин кæд фæллад уыд, уæддæр нæ бакуымдта рагацау æрхуыссын, фæлæ йæ сывæллæтты бафынæй кодта æмæ та сæм ногæй баздæхт æмæ ныхæстæгæнгæ суанг фæсах-сæвæртæм фæбадтысты.

Куы æрбабон, уæд уазджытæ сæхи арæвдз кодтой цæуын-мæ. Степан сын иу цасдæр сæ кæрты акалдта йæ уæййаг нарт-хорæй, уæ хъазтæ дзы бафсадут æмæ дзы ауæй кæнут, зæгъгæ. Петр та сын йæ хъуымацæй фæлыг кодта иуцасдæр сæ сывæл-лæттæн хæдойнагтæн. Афтæмæй сæ фæндаг адардтой, сæхи-цæй бузныг уæвгæйæ. Мæгуыр бинонты арфæтæй рæствæн-дагыл бафтыдысты.

Бæхæцца сты горæтмæ. Степан йæ бæх ауæй кодта, куыд æнхъæл уыд, уымай зынаргъдæрыл. Йæ нартхор æмæ лыстæг уæййæгтæ дæр хорз аргъ райстой. Фæрæстмæ сты Петры хъуыддæгтæ дæр. Йæ хъуымац æгæр бирæ дæр ма райста, сывæллæттæн кæмæй ралыг кодта, уый. Ныр бамбæрста, рад-таджы къух райсаг кæй у, уый. Хуыцауы фæндонæй цæуынц афтæ рæстмæ адæймаджы хъуыддæгтæ.

Йæ уæрдон æмæ йæ бæхтæ Петры æвджид акæнгæйæ, Сте-пан ауади йæ фыдыхойы бæрæггæнæг, Прибовская уыцы рæс-тæджы аптечы хицауы хæдзары куыста æмæ йæ æфсымæры лæппуйы куы ауыдта, уæд тынг бацин кодта.

– Мидаæмæ, мидаæмæ, Степанко! Кæдæй уæдæй ма! Кæцæй фæдæ? Цы хур, цы къæвда дæ æрбахаста? Иунæг дæ? – дунейы фæрстытæ йыл ныккалдта фыдыхо.

– Нæхионтæй мемæ ничи ис, нæ буц хо. Æз бæх уæй кæнынмæ æрцыдтæн ардæм. Саламтæ дæм нана æмæ бабайæ,

мæ фыд, мæ мадæй æмæ нæ бинонтæй дæр. Рагæй дæ ницы хъусæм æмæ дæ, зæгъын, абæрæг кæнон, куыд дæ, цы дæ.

– Раст зæгъыс, рагæй нæ уынаæм кæрæдзийы. Æрбад ма уал! Хуыцауæй бузныг, ницы мын у. Фæлæ сымах куыдтæтæ цæрут, цы митæ кæнут?

– Мах дæр афтæ Хуыцауы фæрцы цæрæм æмæ хæрæм. Нæ буц хо, куыд дæм кæсы, аптечы хицау ам кæрты бауадздæн нæ бæхтæ суадзын. Холлаг сын радтын хъæуы, æмæ мæ нæ фæнды æхсæнадон æхсæвиуатгæнæн кæртмæ сæ батæрын.

– Куыннæ, мæ хур, куыннæ бауадздæн! Кæд хæдзары хицау ам нæй, уæддæр сæ æрбатæр æмæ сæ бафсад. Мах бæхдоны дæр сæ бакæн, ныртæккæ нын дзы ницы ис, афтид у. Барин дыууæ бæхы балхæнынмæ хъавы, хæдзармæ куы æрыздæха, уæд. Ды кæй бар æмæ кæм ныууагътай ныртæккæ дæ бæхтæ?

– Мæ хорз хæлары бар, Петр Крачинский зæгъгæ. Уæлæ сæ цъайы был ныууагътон æд уæрдон. Цон ауайон сæм.

– Цæмæн сæм цæуыс дахæдæг? Мæнæ ныртæккæ æз чысыл лæппуйы арвитдзынæн.

Прибовская Петрмæ арвыста аптечы хицауы ахуыргæнинаджы, стæй ауад æмæ къухнийы кусджытæн афæдзæхста, цы хъæуы, уый æмæ ногæй æрбаздæхт йæ уазæгмæ. Уæдæ цы рæсугъд сси Степан, æмæ дзурынмæ куыд хæрзарæхст у, уый та! Æрмæст дис кодта афтæ фæлурс цæмæн у йæ цæсгом, цыма æрæджы исты тыхст низæй басад.

– Кæсын дæм, мæ хур, æмæ дæ хуыз мæ зæрдæмæ нæ цæуы, цыдæр у, уæддæр æнæниз нæ дæ. Кæд миййаг æфсады уæвгæйæ искуы сæйгæ рынчын фæдæ? – батыхсти фыдыхо.

– Нæ, æфсады нæ фæрынчын дæн, фæлæ уый фæстæ. Цыппурсы бæрæгбоны агъоммæ æрхуыссыдтæн æмæ бира фæсадтæн. Хуыцауæй бузныг, ныр та фæстæмæ мæ къахыл слаууыдтæн, раст зæгъын хъæуы, уыйас хъæддых нæма дæн. Мæ уд мын чи аирвæзын кодта, уыцы Хуыцау та мын мæ хъарутæ дæр кæд раздахид.

– Диссаг мæм кæсы, дæ хуызæн гуыппырсар лæппуйы цавæр тыхджын низ æрбырста? Уæвгæ, мæ хицауы фырты кæм абырста, уым дис кæнын дæр нæ хъæуы мах царды уавæрты,

фыдбылыз, дам, уæрццы хъуынаей уæлдай нæу, къахы бынаей дæр фелвæсы, фæзæгъынц.

– Æмæ дæ хицау нырма æрыгон куы у, уæд ууыл та цы 'рцыд.

– Ох, ныхæстæй йын радзурæн нæй. Мæнæ ныр сæ цыппарæм къуыри ралæууыд, барин йæ фыртимæ цавæрдæр суартæй куы ацыд, уæдæй нырмæ. Дохтыр нæм уырдыгæй фыста, лæппу йæ хуыссæнаей стын байдыдта, фæлæ уыцы бæстæйы уæлдæф ницы ахъаз кæны рынчынæн æмæ тагъд нæхимæ сыздæхдзысты. Мæгуырæг господин Каримский! Цы зын ын уыздæн, æрыгон барин куы амæла, уæд!...

Прибовская цыбырæй радзырдта Степанæн æрыгон Каримскийы хабæрттæ. Фыд йæ фыртимæ иу хатт сæхæдæг скодтой хос. Лæппуы бафæндыд дон баназын æмæ рæдыдæй цыдæр марджы дон банызта нуазыны доны ивдцаг.

– Ма хъыг кæ, дæ хорзæхæй, сабыр æй кодта йе 'фсымæры лæппу. – Адамæн сæхицæн цы сæ бон у, уымæй фылдæр уæз сын Хуыцау никуы сæвæры се 'ккойы. Домбай у хæрзауыдæн бакæнынмæ, цыдæриддæр рæстырдæм здахынмæ.

– Степанко, нæ барины ныхæстæ мын куы кæныс уый!

– Аптек нырттæккæ уæдæ æхгæд у, нæ?

– Нæу, аптечы кусæг нырма бады æмæ хъуыддаг æвзары. Уый ахæм адæймаг у æмæ йæ банымайæн ис мæ баринын Хуыцауæй æрвыст лæгыл!

Фыдыхо Степанмæ кæсынæй нал æфсæст.

– Куыд æхсызгон мын у æфсæддон службæ дæ кæй нæ фехæлдта æмæ ма Хуыцауыл кæй æууæндыс, уый.

– Ох, ох, мæ хо! – Ныхъхъыг кодта Степан: Æз, чысыл ма бахъæуа, бынтон ферох кæнон Хуыцауы æмæ аныгъуылдтæн стыр тæригъæды. Тынг æнаккаг цæрдтытæ фæкодтон, æнæхуыцау цæрдтытæ. Фæлæ мын Йесо Чырысти фæтæригъæд кодта. Ныббарста мын ме 'нæуаг, мæ галиу митæ æмæ мæ бафидауын кодта нæ Уæларвон Фыдимæ. Йе стыр фарны руаджы мæ ног адæймаг рауайын кодта. Абон дæр дæм, нæ хо, æз уый радзурыны тыххæй æрбацыдтæн æмæ дæу бафæрсыны тыххæй, Йесо Чырысти дæ бауырындта, æви нæ, Йæ уарзон-

дзинад Ын бамбæрстай? Лæггад Ын кæныс, арфæгонд дзы дæ, кæй дæ ирвæзын кæны, уый тыххæй?

– О, мæ хъæбул фæкæнай, ды, мæ хъæбул! Уыдæттæй мæ иу цалдæр къурийы размæ куы бафарстаис, уæд дæ, æвæццагæн, æмбаргæ дæр нæ бакодтаин, кæнæ та дæм, чи зоны, мæсты дæр суыдаин, – уынгæгзæрдæйæ загъта зæронд ус. – Раздæр æз Хуыцауы зонгæ дæр нæ кодтон, стæй Йæ зоннынмæ дæр нæ хъæвыдтæн. Фæлæ ныртæккæ дæр хъæддыхæй мæ бон зæгъын нæма у, Хуыцауæн зæрдæбынæй кувын, зæгъгæ. Бирæ азты хъусгæ дæр ницы кодтам Хуыцауы тыххæй æмæ нæ рохуаты дæр уымæн баззад. Господин провизор мын афтæ фæзæгъы, нæ зæрдæ куыддæр Йесо Чырыстимæ байгом кæнæм, афтæ нæ сæры хъуыдымæ арф бахидзæн æмæ нын нæ царды фæндаг амондзæн.

– Степанæн фехсызгон уыцы ныхас.

– Мæнæ цы амондджын хонын мæхи, уыцы ныхас дæ дзыхæй кæй хъусын, уымæй! Уæдæ уæд господин провизор дæр зоны æмæ уарзы Ирвæзынгæнаджы? Кæд махæн дæр ма уый амоны Хуыцауы фæндæттæ, уæд йæхицæн зындгонд хъуамæ уой, мæнмæ гæсгæ.

– Ох, Степан! Ахæм адæймаг дæр ма куынæ лæггад кæна Хуыцауæн, уæд иннæтыл мæ зæрдæ уыйас нæ дарын.

– Мæ уарзон, мæ зынаргъ фыдыхо! Мæн йемæ базонгæ кæнынæн ницы амал ис?

– Уый тыххæй ма тыхс. Уый ахæм уæздан гуырды у, æмæ дын куыд зæгъон! Æз æй æрбахонон, цон, ардæм. Æвдалон минутын куыддæр фæуа, афтæ йæ уайтагъддæр ардæм хъæуы.

Прибовская рацыд провизорæ, Степан та хъæлдзæгæй рудзынджы раз æрлæууыд. Æмæ йыл куыд ныццин кодта, карды комау, уыцы нарæг фæндагыл йæхи æмхуызон чи цæуы, уыцы адæймагыл! Æппындæр ууыл дæр нæ хъуыды кодта, æнæзонгæ провизорæн цы зæгъдзæн. Фæлæ йæ зæрдæйы мидæг арфæ кодта Хуыцауæн ахæм æнæнхъæлæджы фембæлды тыххæй. Мæнæ уалынмæ дуар айгом. Степан уыцырдæм акаст...

– Степан!

– Господин Урсини!

– Уый æцæгдæр ды дæ, Степан? Ардæм цы хуызы æрбахаудтай?

Йæ хæлары хъæбысы Степанæн фырцинæй йæ цæссыг æркалд.

– Ардæм куыд æрбахаудтон, уый уыйас диссаг нæу, фæлæ дæуыл ацы ран фембæлын мæ фæсонæрхæджы дæр нæ уыд.

– Гъе ахæмтæ сты, æфсымæр Хуыцауы фæндæгтæ. Куыд цæрыс? Цы ми кæныс?

– Æз тынг амондджын дæн. Йесо Чырысти иудадзыг дæр ис мæмæ. Мæн хъахъхъаны тæригъæд ракаенынæй, фæлæ мæм æрбарвыста, Йæ сидтæ чи фæзынд, уыцы удты, уæд мын ды куыддæриддæр загътай, афтæ. Фæлæ ды та дæхæдæг, зынаргъ Урсини, куыдтæ цæрыс? Цы ми кæныс?

– Степан, мæ хур! Господин та мæ уæд цæмæн хоныс? Æфсымæртæн кæрæдзимæ афтæ дзурын аив нæу.

– Нæ, нæ господин Урсини, кæмæн хъæуы, уымæн цыт. Фæлæ мын нырма мæ фарстæн дзуапш нæма радтай.

– Хорз, уæдæ, господин Хратский, ныртæккæ дын дзуапш радтдзынæн. Цæй куыд? Дæ зæрдæмæ цæуы кæрæдзимæ господинай дзурын?

– Нæ, нæ, уый гæнæн нæй! Хорз уæдæ, куыд цæрыс, мæ зынаргъ æфсымæр?

Урсини ныхъхъæбыс кодта æмæ апъа кодта Степанæн.

Иу цасдæр рæстæджы фæстæ фæзынди Прибовская дæр. Æмæ йæхи цæстытыл нæ баууæндыд. Господин Урсини æмæ Степан фынджы уæлхъус бадтысты æмæ ныхас кодтой, куыд дыууæ æфсымæры. Сылгоймаджы нæ фæндыд сæ бахъыгдарын, фæлæ уæдмæ Петр æрбахæццæ æмæ Степаны хъуыди бæхтæм ракасын, господин провизормæ дæр аптечы æнхъæлмæ касти бирæ хъуыдтæгтæ.

Кæрдзындæттон зæронд ус нал бацауæрста Степан æмæ Петры хорз феныныл. Ацæуой, уый дæр æй нал фæндыд.

– Цæй, райсом ацæудзыстут, цы тагъд кæнут! – хъæбæрæй дзырдта ус.

– Сымахмæ, хорз ус, Уæларвон Дзæнæтæй уæлдай нæу ам, – бафиппайдта Петр.

Фәссихор господин Урсини Петры бакодта йәхимә, цә-
мәй Степаны хибарәй ныуадза йә фыдыхоимә аныхас
кәнын. Әмә гъе уәд Прибовская базыдта, Степан провизори-
мә куыд базонгә, уый. Провизор та, Степан әфсады кәм уыд,
уыцы горәтмә арәх әфтыд сауджынмә. Степан фыртарстәй
йәхицән бынат куынә уал ардта, уыцы изәр агуырдыта удән-
цой, дзырдта господин Урсини әмбырды. Сауджын ын тынг
бәлвырдай бацамыдта Ирвәзынгәнәджы әмә Йә Степан йә
зәрдамаә арф айста әвәстиатәй.

– Горәты мидаг уыцы чысыл әхсәнады уәвджытә тынг
уарзтой господин Урсинийы, уымән әмә бирәтә уый фәрцы
базыдтой Йесойы. Чысыл нә разынд ахәмтә дәр, сауджын-
ты курсытәм бацауыны фәнд ын чи амыдта. Фәлә не сразы.
Йә фыд тынг зәронд уыд әмә ләппу йә мызд хардз кодта
ууыл, йәхи дәр-иу бираә цәмәйдәрты хуагәй ныууагъта,
афтәмәй. Зәронд ләг арәх хыгдардыта фырты, фәлә Чырыс-
тийы уарзондзинад уайтагъд фәуәлахиз әппәт тыхстытыл
дәр әмә фыд амардис йә фырты хәәбысы, йә тәригъәдтә
йын барст әрцыдысты, афтәмәй.

Степан не 'мбәрста, Урсини, ныр сәрибар уәвгәйә, ничи
йә хыгдаргәйә, цәуылнә бацыд сауджынты курсытәм, уый,
„Чи зоны, уый тыххәй әмә уал раздәр йә материалон хуаг-
дзинәдтә сәххәст кәна, йә магуыр цардай фервәза?“ –
әнхәл уыд Степан.

– Хорз әмә нә бацыд уыцы курсытәм, арф ныууылаф-
гәйә, загъта Степанән Прибовская, – уәд махмә нукуы әрба-
хаудаид әмә нын Хуыцауы уарзондзинад ничиуал бамбарын
кодтаид!

Провизоры царды хабәрттә бәлвырддәр базонгәйә, При-
бовскаяйы цәсты ноджы фәкадджындәр Урсини. Сылгоймаг
ууыл дис кодта, Степан афтә цәмән нымайы, фырт йәхи
нывондән әрхаста, йә фыды кәй уарзы, уый тыххәй. Куыд
раст у уый?... Әмә зәронд фыдыхо дызәрдыг нә кодта, йә
әфсымары ләппу йә цард, чысыл ма бахъәуа, дини сәрыл
әрхәсса, уый әмә уыцы рәстәджы йә фыды әргом Хуы-
цаумаә раздәхти Степанән йә тынг фәразондзинады, йә уар-

зондзинады фәрцы, йәхиуыл тынг хәцын кәй бафәрәзта, уый руаджы. Гье уыцы ахъаззаг миниуджытә разынди Степанмә, йә фыды зонд та уыдатты фәрцы разылди Хуыцауырдам.

Уый хыгъд Петр нал бацауәрста цыргъ әвзаг әмә аивныхасәй Урсинийән Степаны әппәт зындзинаәдтә радзурьныл, әфсәддон службәйә фәстәмә сәхимә куы арыздахт Тулдзбыны хъәумә, уәд цытә бавзәрста, уыдон. Радзырдта, йә раздәры әмбәлттә йыл сәхи куыд атигъ кодтой, Петр йәхәдәг Степаны фәрцы Хуыцауы ном куыд ссардта, Блашкойы хәдзары фәрнайдызаг әмбырдтә куыд арәзтой. Нә басусәг кодта, Хратскиты хордоны цы әвирхъау хабар әрцыд, уый дәр. Уый фехъусгәйә провизорән йә сәры хъуын арц сыстад. „Гье уый дын уәдә гье йә низ, цыбырәй мын кәй кой скодта, уый... – әнкъардәй ахъуыды кодта Урсини. – Уәдә цы диссаджы хъәддых у, афтәмәй уәздан“.

Петр радзырдта уый дәр, Степан уыцы фыднадәй куы фәсади, уый фәстә йә хәстәдджытәй әмә йә зонгәтәй иунаг дәр йә ныхмә нукуал ничи сдзырдта, кәддәриддәр разы уыдысты йә ныхасыл.

– Кәсыс, Петр, – бадзырдта фәстагмә Урсини, – әцәг чырыстонән йә фәндаг әнусмәйи намысмә цәуы Голгофыл. Кәд әмә нә иннәты аирвәзын фәнды, уәд хъуамә нывондән әрхәссәм нәхи, Чырыстийы хуызән нәхи удты.

10. АЕМБЫРД

Рәстәг згъордта, әмә Степан Петримә нә бафиппайдтой, куыд әризәр, уый.

– Уә бәхтән холлаг радтут, бафсадут сә, авд сахатмә куыд равдәлат, афтә. Иу чысыл әмбырд ацаразәм, – загъта Урсини йә хәләрттән. Ам фембәлдыстәм цалдәр лютераныл, Хуыцауы Ныхас фехъусынмә чи бәллы, ахәмтыл. Евангели кәсынмә әмбырд кәнәм къуыри дыууә хатты. Хуыцауән табу,

ныр нәм цауын байдыдтой католиктæ дæр. Кæй агъуысты æмбырдтæ кæнæм, уыцы сылгоймаг у католиктæй, æмæ йæ бирæ нал хъæуы Хуыцауы Дунемæ. Йæ чызг та скодта лютеран мой, ахуыргæнæг, æмæ ныр уый чызг дæр нымад у лютеран-кæйыл. Цæргæ та кæны йæ мады мадмæ æмæ нын æххуыс у не 'мбырдты, куы фæзарæм, уæд нын цæгъды органыл.

Куыд амонджын каст йæхимæ Степан, ногæй та йæ уырнæг æфсымарты æмбырды куы сæмбæлд, уæд!

Аптекай æмбырдмæ авд сахатмæ ацыдысты æртæйæ, æрыгæттæ, уыдонимæ заронд Прибовская дæр, стæй провизоры ахуыргæнинаг Индрик, кæстæр ахуыргæнинаг Ферко æмæ лæггадгæнæг æххуырст сылгоймаг.

Петр æрхъæцмæ нал хъæцыд уырдджытимæ фембæлынмæ, Степан ын кæй кой фæкодта, уыдонимæ. Æмбырд нæма райдыдта афтæ цин кодта, Урсинийы аргъуыдмæ байхъусыныл.

Сæ хæдзары балцы рараст уæвгæйæ, Степан æмæ Петр æнхъæл нæ уыдысты, ам сæм æнахуыр хабар æнхъæлмæ кæсы, уый. Æвæдза, куы йæ зыдтаиккой, уæд та сыл фыр цинæй базыртæ базадаид, афтæ тахтаиккой ардæм.

Æппынфæстаг мæнæ æрбахæццæ сты идæдз усы хæдзары онг. Бахызтысты тыргъмæ, уырдыгæй рухс уатмæ, рæнхъæй дзы даргъ хъæдын бандæттæ æвæрд æнæ ахуырстæй. Сæ бацыдмæ бынæттæ иуылдæр ахст, искуы иу ран ма дзы аздад афтид. Бадти дзы хуымæтæджы раст адæм. Дыууæ рудзынджы æхсæн стьол, йæ уæлæ Библийы бæзджын чиныг. Йæ цуры орган, йæ чъылдыммæ бадти æрыгон чызг, горæтаг дарæсты.

Уыцы æнауæлдай хуымæтæджы адæммæ бакæсгæйæ, Петрмæ фæкасти цыма уæларвты бады. Куыд дзæбæх, куыд хæдбарæй дзы уæфыд адаймаг! Урсини, Петр æмæ Степан мидамæ æмбырдмæ куы бахызтысты, уæд сын адæм уæздан салам радтой. Степан æмæ Петры бахъуыд æппæты раззаг бандоныл æрбадын. Хæдзарæй рацауыны размæ сын Урсини афæдзæхста: „Æз мæ ныхас куы фæуон æмæ псалом куы азарæм, уæд нын, Степан, ды зæгъдынæ дыууæ ныхасы, Петр, ды дæр бамбарын кæндзынæ Хуыцауы сывæллæттæй кæй дæ, уый“.

Æмбырд нæма байгом, афтæ Индрик сеппæтæн дæр райуæрста зарджыты чингуытæ; иу æрыгон чызг, йæ ном Анна, райдыдта органыл цæгъдын æмæ адæм æмхуызонæй низзарыдысты. Петр зарæгмæ хъуыста, йæ цæстытæ бацъын кодта, афтæмай. Йæ зæрдæмæ уæлдай тынгдæр фæцыд гимн, фæсмон кæнынмæ чи сидти, уый.

Ох, уæдæ куыд амондджын уыд Петр, Хуыцауыл æххæстæй кæй баууæндыд, уымæй! Йæ зæрдæ йæм дзырдта, мæнæ таурагъы йæ фыды хæдзарæй бирæ рæстæг чи адзæгъæл, уыцы лæппу фæстæмæ йæ къонайыл куы сæмбæлд, раст уый хуызæн амондджын цыма у. Фыд йæ дзæгъæлдзуаг фыртыл куыд бацин кодта æмæ йын алцы куыд ныххатыр кодта, уыцы лæппуыи цин банкъардта Петр дæр ацы æмбырды!

Евангелийы Йесо Чырыстийы хъызæмæртты тыххæй бакæсгæйæ, Урсини æмбырдæн æмбарын кæнын райдыдта, кæй бакасти, уыцы хабæрттæ. Петр æм хъуыста иттæг лæмбынæгæй, иунаг дзырд дæр дзы куыд нæ аирвæза, афтæ. Урсини тынг бæлвырд дзырдта æнцон æмбарæн æвзагæй, мæнæ цыма æнахъом сывæллæттимæ дзуры, афтæ. Уæвгæ та ма цас æмæ цас рæссугъдзинад, цас уарзондзинад æвдыста йæ ныхасы! Петр æм хъусынай не 'фсæсти. Йæ зæрдæ ныббуц Ирвæзынгæнагмæ Йæ уарзондзинадæй. Петры тæригъæдты тыххæй дæр фæхъызæмар кодта Йесо. Æмæ уыцы тухиты ныхмæ Йæхи пайдайæн, миййаг, ницы домдта, Петры æнæхъару тæригъæджын зæрдæ йедтæмæ. Петр йæ Ирвæзынгæнæджы æцæг уарзтæй бауарзта, баууæндыл Ыл, æндæр уый ницы хъуыд. Уыцы хъуыдыты арф аныгъуылд Петр æмæ аргъуыд куыд фæци Урсини адæмы зарынимæ иумæ, уый зонгæ дæр нал бакодта.

Степаны зонгæ хъæлæс куы айхъуыста, æрмæст уæд фæстæлфыд:

– Мæ фæдзæхстытæ кæмæ сты æмæ сæ чи æххæст кæны, уый Мæ уарзы; æмæ Мæн чи уарзы, уый та Мæ Фыды уарзон адаймаг у; æмæ йæ Æз бауарздзынæн, æмæ йæм фæзындзынæн Мæхæдæг!

Æмбырды уæвджытæ цыма Степаны сæ цæстытæй ныхъуыргæ кодтой, уыйау æм æдзынæг ныккастысты. Лæппу иу цас-

дәр ныхъхъуыды кодта, стәй дарддәр чиньджы бакасти мәнә ацы ныхәстә:

– Иудә (Искарот нә) Уымән дзырдта: „Не стыр Хуыцаухай! Уый куыд у? Махмә фәзынын Дә фәнды, дунемә нә фәлә?“ Уәд ын Йесо радта ахәм дзуап: Мән чи уарзы, уый Мын Мә дзырдән дәр аргъ кәны; әмә ахәмы Мә Фыд бауарздән, әмә йәм Мах фәзындзыстәм әмә йын царәнует дәр сфәлдисдзыстәм. Чи нә Мә уарзы, уый ницәмә дары Мә ныхәстә дәр (Иоанн 14, 21-24). Мә зынаргъ хәлар Урсини мән әмә дәу зәгъын кодта цалдәр ныхасы. Мәнән уый зын нәу, кәй бакастән, уыцы стихтә та тынг арф хъуыды әвдисынц әмә сыл сымахимә дзурән ис цасдәриддәр. Махән, непәтән дәр, мәнә ныртәккә ам чи бады, уыдонән зындгонд сты Хуыцауы фәдзәхстытә. Фәлә сә цымә истәмә дарәм? Әххәст сә кәнәм?

Стәй та радзырдта Чырыстийы уарзондзинады тыххәй. Әмә бамбарын кодта, Хуыцауы Фырт цы хъызәмәрттә бавзәрста, уыдоны хыгъдмә махәй әнхәлмә кәсы әрмәстдәр уарзондзинадмә, аргъ Ын кәнынмә, әндәр әппындәр ницәмә.

– Йесо Чырысти афтә зәгъы, Йә фәдзәхстытә Йын чи әххәст кәны, уарзгә дәр Әй уый кәны. Уый зәгъын йә бон у, цымә, махәй алкәйы тыххәй дәр? Нә зынаргъ хәләрттә, зәгъәм, сымах Әй уарзут? Ам кәй уынын, уыдон Әй сеппәт кәй нә уарздзысты, ууыл дызәрдыг нә кәнын. Нырма зәрөнд нә дән, фәлә цы рацардтән, уыцы рәстәджды әз дәр арвыстон әнәхуыцау бонтә әмә рәстәдджытә. Ахәм цардәй сымах дәр хъуагәй нә базадыстут. Ног уагыл райдыдтат цәрын? Кәд о, уәд цәмәй бәрәг у уә уарзондзинад Чырыстимә? Йесо афтә зәгъы: „Мән чи уарзы, уый бауарздән Мә Фыды дәр“.

Уыцы ныхасыл искуы ахъуыды кодтат? Цы хъуыды әвдисы? Цәуыл дзуры? Куыд әмбарын хъәуы „уарзон уәвын“ – хәдзары, куысты, цыбыр дзырдәй, алы минут дәр уә царды. Искуы ныхъхъуыды кодтат уыцы дзырды ахадындзинадыл?

Куыд әхсызгон у адәймагән зонын, Хуыцау кәддәриддәр немә ваййы, тәригәдджынты, әнәныфс, әнәхъару адәми-мә, уый. Әмә ууыл нә хицән кәны Йә хәс. Фәлә нә куыд

уарзы, уый та! Фыд йæхи цоты куыд уарзы, афтæ. Цы фыдбылыз, цы фыддинад мыл хъуамæ сæмбæла, кæд æмæ Хуыцауы фæдзæхст дæн æмæ мыл Йæ арм дары? Чи мын цы зиан хъуамæ ракаена, кæд æмæ мыл Хуыцау Йæ фæрнайздаг арм дары? Æххуыс мын кæны, мæ тухитæ фенцондæр кæнынæй, ахъаз у æрвылбон мæ тыхсты, мæ рынчыны сахат, цæмæй æнцондæрай фервæзон. Цыбырдзырдæй, У ме 'гъдæнцой. Уæдæ мæ мæлæт куы æрбахæццæ уа, уæд мæ Йæхимæ айсдæн, Йæхи æрдхæрæны æнусон райгуырæн бынатмæ, уæларвтæм.

Æфсæдтон службæмæ куы ацыдтæн, уæд фыццаг аз бирæ мысыдтæн нæ бинонты, нæ хæдзар, нæ хæхтæ, нæ кæмттæ, мæ сабийы бонтæй фæстæмæ кæм тегъо кодтон, уыцы рæттæ. Ныр нæхимæ дæн. Æмæ сæ куыд уарзтон, афтæ уарзын нæ хæхтæ, нæ къæдзæхтæ, фæлæ мæ зæрдæ тындзы ноджы бæрзонддæр хæхтæм, æндæр рæсугъддæр рæттæм мæ уæларвон райгуырæн бæстæм. Мæ уд уырдам тындзы уымæн, æмæ зонын, уым бады ме 'нусон уарзон Фыд. Æмæ уын уымæн зæгъын, ма халут нæ Хуыцауыхай Йесойы фæдзæхстытæ æмæ уæ бауарздæн нæ Уæларвон Фыд! Уæ хъысмæт уæд уыдзæн æнæмæст, æнæфыдбылыз.

„Æмæ йæ Æз бауарздзынæн æмæ йæм фæзындзынæн Мæхæдæг“, – дарддæр афтæ зæгъы Йесо Йæ ахуыргæнинæгтæн. Уыдон не 'мбæрстой, уыцы Ирвæзынгæнæг хуымæтæджы хуызы, æнахуыргонд лæджы æвзагæй цæмæн зæгъы ахæм ныхæстæ. Уыдон æнхæлмæ кастысты, уæдæ Йесо адæммæ раргом уыдзæн куыд дунейы цытджындæр куырыхондæр гуырд.

Бирæ истытæ зонæн ис Йесо Чырыстийæ, фæлæ Йæ афтæмæй дæр цæсгомæй цæсгоммæ нæй базонæн. Æгас дунейæн дæр зындгонд у Ирвæзынгæнæг, фæлæ Йæ лæгæй-лæгмæ искуы-иутæ йедтæмæ нæ зонынц, Рухс Бардуады ныхмæ кæмæ фæзынд, æрмæст уыдон. Цæмæй мын мæ ныхас бæлвырддæр бамбарат, уый тыххæй уын æрхæсдзынæн мæнæ ахæм æвдисæн. Дзырдæн райсæм: æз бирæ алыхуызон зайæгхæлттæ зонын, нæ хæхты чи рæзы, ахæмтæ, фæлæ дзы чи цæмæн бæзгæ у, уый та нæ зонын. Мæ фыды мад та зæронд ус уыдонæй алкайы миниуджытæ дæр хорз зоны, чи дзы цы хосæн бæззы,

кæмæй дзы цавæр æфхæлд сдзæбæхгæнæн ис, уый, цыбыр дзырдæй æвдадзы хостæ кæй сты сеппæт дæр, уый мæ нана хорз зоны. Æз та сын сæ ахъазгæнæг тых нæ зонын æмæ мæм æвгъау нæ кæсынц мæ къæхты бын сæ бассæндынæн дæр. Мæ нана та афтæ нæ бакæндзæн, йæ цæст сæ нæ бауарздзæн æнæхъуаджы бассæндын. Фæлтау дзы æртондзæн, кæцы йæ дзы хъæуы, уый æмæ дзы спайда кæндзæн æнæниздзинадæн.

„Ирвæзынгæнæг сæрмагондæй кæимæ нæ фембæлд, истæйы хуызы бацæугæйæ, уый Йæ нæ раиртасдзæн. Тынг хъыгаг у, фæлæ уын æй зæгъон, чидæртæ Йыл сæ къæхтæй дæр ахæцынц. Æмæ сымахæй алкæмæ дæр цымæ исты хуызы фæзынди нæ Ирвæзынгæнæг? Цавæр тыхтæ Йæм ис æвдадзы хосау, уыдон Ын зонут? Уыцы тыхтæ сты æвдадзы хос тæригъæд-дзинады хъæдгæмттæн.

Æз диссагмæ кæсæгау кастæн æдзух, мæ нана зайæгойтимæ цы архайы, уымæ. Фыццаг уал сæ сыгъдæг донæй æрæхсы, стæй сæ ссæндын сисы, цалынмæ сæ дон рацæуы, уæдмæ, фæламары æмæ сæ гъе, уæд хос ваййы цæттæ низ дзæбæх кæнынæн.

Йесо Чырысти, ам зæххыл сыгъдæг царди, зæды хуызæн æнæтæригъæд. Стæй, уæхæдæг зонут, мах тыххæй Йæ сыгъдæг туг ныккалдта æмæ уымæй махæн сси æвдадзы хос нæ тæригъæдты хъæдгæмттæ байгас кæнынæн. Уыцы хос уæ зæрдæйы бавæрут æмæ сдзæбæх уат. Уæд бамбардзыстут Йесойы æмæ Йæ бауарздзыстут.

Иукаддæр мæ къух алыг кодтон. Æмæ хъæдгом байсæрстон, раздæр кæй нукуы зыдтон, ахæм сæрдæнæй. Æмæ ныр базыдтон, уыцы сæрдæн мын куыд феххуыс, уый. Уымæ гæсгæ йæм ныр куыдфæнды цæстæй нал кæсын, уыцы хос мын сси зынаргъ, мæ хъæн цæмæй дзæбæх кæны, ахæм хос. Æмæ йын аргъ кæнын. Хуыцау зæгъæд, сымах дæр куыд базонат аргъ кæнын Йесо Чырыстийы тугæн, уæ зæрдæ уын тæригъæды гамæй чи асыгъдæг кæна, уыцы æвдадзы хос. Уæд Йæ рæзты æнæхъуаджы цыд нал акæндзыстут, куыдфæнды цæстæй Йæм нал акæсдзыстут, фæлæ бамбардзыстут Йесо Чырыстийы ахæдзындзинад æмæ Йæ бауарздзыстут.

Нæ Ирвæзынгæнæджы Йæ ахуыргæнинæгтæ куы бафар-

стой, цæмæн Æй фæнды æрмæстдæр уыдонмæ фæзынын, æгас дунемæ нæ фæлæ, уæд ахæм дзуапп радта: „Чи Мæ уарзы, уый аргъ кæны Мæ ныхасæн...“

Уыцы „уый“, чи зоны, дæн мæнæ æз, чи зоны, ды, кæнæ мæнæ ацы æмбырды уæвджытæй æндæр исчи. Цæвиттон, чидæриддæр, Йæ фæдзæхстытæ Йын чи нæ халы, чи сæ æххæст кæны, уый, чифæнды дæр фестæд, хъауджыдæр нæу.

„...Æмæ йæ Мæ Фыд бауарздзæн, æмæ йæм мах фæзындзыстæм æмæ йын цæрæнбынат сфæлдисдзыстæм“. Уыцы ныхæстыл никуыд ис дызæрдыггæнæн, фæгуырысхо уæвæн. Мæ тæригъæдтæ мын Йесо Чырысти куы ныббарста, уæд Æй бауарзтон æмæ архайдтон Йæ фæдзæхстытæ Йын æххæст кæныныл. Уæд мæ Хуыцау ныффæдзæхста Йæхиуыл. Йæ Сыгъдæг Рухс фарнæй мын амонын байдыдта Йемæ уæвын, æмæ Йын уæд балæвар кодтон мæ зæрдæ. Раздæр рæстæджыты мæ зæрдæйы мидæг бадти фæлитой дæлимон æмæ мын куыд „къаманды“ кодта, афтæ кодтон, фæзилæн мын ничердæм уыд уый æвастæй. Ныр мæ мидæг æмæ ме ’мрæнхъ кæддæриддæр архайæг у Хуыцау Йæхи фæндæй. Æмæ гъе уымæй сдæн тæхудиаг.

Мæнæ абон ам чи æрбамбырд, уыдон иууылдæр сты хуымæтæджы адæм, чысыл ахуыргонд, фæлæ уæддæр Хуыцауы фæнды мах зонын дæр. Уый куы нæ тырны иуыл стыр ахуыргонд, сæрыстыр хъал дунемæ Йæхи базонын кæнынмæ, адæм Æй кæм ницæмæ дарынц, æмæ Йын Йæ æвдадзы хосы хъарутæ кæм ницæуыл нымайынц, уыдонмæ. Æфсæдтон службæйы æз раиртæстон уыцы куырыхон фендджын дунейы: афицертæй иунæг дæр Хуыцауыл не ууæндыд, Йесо Чырысти дзы никайы уырныдта. Æмæ уæд ахъуыды кодтон: ацы ахуыргонд адæмы кæд Хуыцау нæ уырны, уæд ма мæн та, хуымæтæджы зæхкусæг адæймаджы куыд бауырныдта. Æмæ уыцы хъуыдытæй сæфтмæ æрцыдтæн, ныстон, дымдтон, дзæгъæл хаттæн. Цы ма вæййы, уæдæ?! Æмæ ма мыл цыдæр мæрдтæгтæй Хуыцауы арфæ сæмбæлд, нæ Ирвæзынгæнæг ма мæ фæхайджын кодта Йæ уарзондзинадæй, æндæра мæ тæригъæдтæй бынсæфт фæкодтаин.

Утæппæт ахуыргонд адæмæй уыцы горæты ничи ницы зыд-

та Йесо Чырыстийан. Сæ сæр бæрзæндты хæсгæйæ, дуне ма кастысты уæлкъуыппæй æмæ ныгъуылдысты сæ бирæ тæригъæдты, цыдысты дæлимоны фæдыл, галиу митæм æргомздæхтæй. Æз та хуымæтæджы зæхкусæг лæппу, уыдоны рæгъы куыд æрлаууыдаин æмæ ма ма Хуыцауыхай фервæзын кодта ма тæригъæдтæй, ма фæндаг мын фæлыг кодта галиу митæм. Хуыцау афтæ бæллы неппæты дæр фервæзын кæнынмæ, уымæн æмæ махæй алкæйы тыххæй дæр Йæ Сыгъдæг туг ныккалдта нæ Ирвæзынгæнæг. Уæвгæ та афтæ æнхъæл ма ут æмæ нын æдзухдæр, алы минут дæр лæвæрд ис „Æз уарзын Хуыцауы“, зæгъгæ, уый зæгъынæн. Хуыцау афтæ фæдзæхста: „Мæн чи уарзы, уый аргъ кæны Мæ ныхасæн“. Мах нæ уарзондзинад хъуамæ равдисæм хъуыддагæй, нæ царды мидæг. Кæд æмæ йæ царды уыцы уарзондзинад ницы хуызы зыны, ницæмæй бæрæг у, уæд, æвæццагæн, Ирвæзынгæнæг нæма фæзынд, нæма уæм æрцыд. Аминь.

– Аминь! – æмхъаласæй загътой бирæтæ.

Урсини æмбырд ахицæн кодта тынг зæрдæбын куывдæй. Йæ ныхасы кæрон ма ноджыдæр цыбырæй фæсидти æмбырды уæвджытæм:

– Нæ Хуыцаухай Йесойыл бафæдзæхсут уæ зæрдæтæ, сдзæбæх сæ кæнынмæ! Мæ хæлар уын мæнæ ныртæккæ куы загъта, Йесо – æцæг у тæригъæдты хъæдгæмтгæ Æндадзæг. Æрмæст дæр æнæниз адæймагæн у йæ бон йæ граждайнаг хæстæ æххæст кæнын. Ахæм закъон кусы дини дæр. Тæригъæдтæ хатыргонд кæмæн æрцауой, æрмæст дæр уымæн у йæ бон Хуыцауы фæдзæхстытæ æххæст кæнын йæ сыгъдæггонд ног зæрдæйы фæрцы, æрмæст дæр ахæм адæймагæн у йæ фадат, Ирвæзынгæнæджы куыд уарзы, уый равдисынæн. Æмæ кæд дини æгъдауыл агурыс дæ удæн йæ хъæдгæмтгæ æндадзæг, уæд дæ хъæуы Йесо Чырыстимæ бакувын. Уый у дæ уды дохтыр æмæ йæ дзæбæхгæнæг тых. Гъе афтæмæй æрцыдыстæм мах дæр Йесомæ. Кæмæ уæ разындзæн уæдæ абон Ирвæзынгæнæджы фæдыл ацæуыны ныфс æмæ Йыл уæ низхæрд хъызæмаргæнæг зæрдæ бафæдзæхсыны хъару? Рахизæд ма уыцы ныфсхæст адæймаг размæ.

Йæ цæссыг калгæ размæ рахызти иу идæдз ус, уый фæдыл ноджы дыууæ нæлгоймаджы. Иннæтæ дæр кæугæ-кæуын куыв-той фæсмонгæнджытимæ иумæ, гъе ацы ран Петрæн дæр фадат фæци йæ уырнындзинад равдисынæн.

Степан æмæ Петр ам тынг диссаджы сахæттæ арвыстой, мыггагмæ дæр кæй нал ферох кæндзысты, ахæм хабæрттæ. Фæлæ сын сæхи дæр никуал ферох кæндзæн уыцы чысыл чырыстон æхсæнад.

Æмбырдæй куы æрбаздæхтысты, уæд дæр ма сæ ныхас ахæццæ суанг фæсахсæвæрмæ. Стæй Петр уæд ацыд хуыс-сынмæ, Степан та – Урсинийы уатмæ, уымæ дæр ма аныхас кæна. Степанмæ бирæ фæрстытæ æрæмбырд, Тулдзбыны хъæуы йын дзуапп кæмæн ничи радтаид, ахæмтæ. Степан ит-тæг зæрдиагæй хуыдта Урсинийы, фадат ын куыддæр фæуа, афтæ Тулдзбыны хъæумæ.

– Мах уым, мæнæ фысты дзуг æнæ фиййауæй куыд цæра, уымæй уæлдай не стæм, – хъаст кодта Степан.

Урсини æдзынæг касти Степанмæ æмæ цæстæнгас, чиныгау, бакæсæн куы уыдаид, уæд дзы афтæ рахатыдаид: „Дзæгъæлы зæгъыс, мæ хур; уыдон æнæфиййау не сты, ды уал сын аккаг раздæуæг дæ“.

Дыккаг райсом тынг зынтæй фæхицæн сты хæлæрттæ, афтæ тынг фæцыдысты кæрæдзи зæрдæмæ. Прибовская дæр йе ’фсымары лæппуйæн зæрдæ бавæрдта Тулдзбыны хъæумæ æрцæуынай. Уазджыты уæрдон раджы аивгъуыдта, йæ фæд нал зынд, уæддæр ма провизор Урсини сæ фæдыл каст, фæндаджы астæу лæугæйæ.

11. АРЫЗДÆХТЫСТЫ

Амонджынай, зæрдæрухсæй сæ хæдзармæ здæхтысты Степан æмæ Петр Тулдзбыны хъæумæ. Æмæ кæуыл æмбæл-дысты, алкæмæн дæр сæ фæндыд сæ цин радзурын. Фæллад фæндагæтты сæ уæрдоны æвæрдтой. Бахауди сæм афтæмæй иу

фыдрасыггæнаг дæр. Алы ран дæр хъуыстгонд уыд загъд-къахæгæй, хылыгъийæ. Ахæм хабар дæр ма дзы райхъуыст, иу кæцыдæр зымæджы, дам, йæ фæстаг капеччытæй музыкантгæ баххуырста æмæ сæ бæрзонд бæласы цъупмæ сбырын кодта цагъдынмæ. Йæхæдæг та, дам, уыцы рæстæджы бæласы бын митыл æрхуыссыд æмæ сæм хъуыста. Ныр Степаны уæрдонны куы сбадти, уæд ын Петримæ иумæ йæ цæф къах бабастой æмæ йын феххуыс кодтой уæрдонны сбадынæн. Степан ын уæздан ныхæстæ кæнын байдыдта, Хуыцау адæймаджы сфæлдыста Йæхи æнгæс, Йæхи хуызæн æмæ дунемæ рарвыста Йæхи Фырт Йесо Чырыстийы тæригъæдджын адæмы ирвæзын кæныны тыххæй.

Раздæр уал расыг къуприйы дзыхæй райхъуысти алы æнаккаг ныхæстæ Хуыцауы ныхмæ, стæй цъæх æлгыст акалдта Хуыцауæй, адæмæй, Степанæн йæхицæй сеппæтыл дæр. Фæлæ Степан нæ мæсты кæны, уый куы бамбæрста, уæд йæхи фæуырдæгта, фыддзыхæй нал дзырдта. Степан ын бæргæ æмбарын кодта ахæм царды уагæй уый æлхæны дæлимонны зæрдæ æмæ уыцы фæндагыл бацæудзæн æрмæст сæрсæфæнмæ. Фæстагмæ лæг ныккуыдта æмæ йæ дзыхæй хъыпп-сыпп нал схауд, цалына цыдысты, уæдмæ. Йæ хæдзары онг æй куы баластой, уæд уæрдонæй æрхизын йæ бон нæ уыд, йæ рыст къах бахуыссыд. Лæппутæ фæгæппытæ кодтой, райстой йæ уæрдонæй æмæ йæ йæ хæдзармæ бакодтой.

– Ма йын бауайдзæф кæн, хорз ус, – афæдзæхста Степан бæлццонны мадæн, – уымæй йын нæ феххуыс уыдзынæ. Мæнæ æз дæр раздæр рæстæджы уыцы уавæры уыдтæн æмæ мæм-иумæ мад куы загъд кодта, уæд мæнæн уымæй ницы пайда уыд, зиан хаста æрмæст йæхи удæн; æз та уыцы уайдзæфтæй ногжы карздæр, хъæбæрдæрзæрдæ кодтон, æндæр ницы. Фæлтау ын тæвд бас бацымын кæн æмæ йын йæ цæф уæрагыл узал хæцъил авæр.

Сылгоймаджы дисы бафтыдта æнæзонгæ Степаны хæлардзинад. Фæлæ йæм ногжы диссагдæр та фæкасти, Степан сын сæ магуыр хæдзары уавæрæнтæм куы 'ркасти, уæд фыртмæ куыд бадзырдта, уый:

– Куыд магуыр цæрут, йæ уæууæй! Æппындæр уæм куы ницы ис уый! Афтид кълутæ, бызгъуыр хуыссæнтæ, чъизи дарæстæ, гаффутт уат; уым аххосджын у æрмæстдæр арахъ, ност. Исчи ма йæ сæрмæ хæссы афтæ фосы цардæй цæрын?! Цæйут æмæ иумæ бакувæм Хуыцаумæ, кæд æмæ нæ ностæй бахизид. Уымæн Йæ бон бирæ у. Мæн дæр уый суæгъд кодта дæлимоны æфсондзы бынæй. Дæуæн дæр ахæм æххуыс бакæндзæн.

Степан æмæ Петр афæндараст сты, уæддæр ма магуыр сылгоймаг нæ рох кодта, ам иумæ сæ зонгуытыл куыд æрлаууыдысты æмæ иумæ Хуыцауæй куыд куырджой æххуыс магуыр бинонтæн мадæй фыртæй. Уæд фыццаг хатт фырты цæст ацахста, куыд магуыр, дæвдæг цард кæнынц, уый, цыма мæнæ йæ тарф фынайæ райхъал. Бамбæрста, ныры онг æцæгдæр фосы цард кæй кодта, уый. Æмæ йæм тынг худинаг æркаст. Сæ афтид кълутæ йæ цыма аххосджын кодтой, йæ ус цыдæриддæр чындздзон лæварæй æрбахаста, уыдон лæг арахъыл кæй баивта, уымæй...

Æмæ цы магуыр у уæдæ уыцы сылгоймаг дæр! Куы йæ ракуырджой, уæд æй æнæмæнг уарзта йæ лæг, фæлæ чысыл фæстæдæр ностырдаæм фездæхт æмæ йæ æдзух мæстæлгъæдæй дардта. Абон дæр ма цæрид, рухсаг уæд, фæлæ йæ фырнадæй мæрдтæм батардта. Æмæ йыл ныр фыдауыдæн каны мæрдтæй...

Йæ фæндаггон æмбæлттæ ацыдысты. Лæг зæрдæбынæй ныккуыдта. Æмæ йæм йæ мад хæстæгдæр куы бацыд басабыр æй кæнынмæ, уæд æй иуварс асхуыста, афтæ хъæргæнгæ:

– Ды мæ бафтыдтай ностыл! Ме ’рыгонæй мæ цæуылнæ бахъахъхъæдтай арахъæй?! Хуыцауы кой дæр мын никуы скодтай, атæппæт мын дæу аххæстæ сты!

Æнамонд сылгоймаг æмбæрста, æцæгдæр аххосджын кæй у, уый, æмæ йæ дзых ныкхуыдта. Цы йæ бон уыд зæгъын? Кæд æмæ йæхæдæг дæр раджы фæцалх ностыл æмæ йæ йæ фыртæн дæр нæ хæлæг кодта. Фæлæ мад уæддæр фыдныст нæ кодта æмæ йæ ницы хъыгдардта кусынмæ, архайынмæ. Фыртæй рауад æцæг къупри æмæ сæм цы магуыр муртæ уыд, уыдон арахъыл аивта.

Æвирхъау хъуыдтаг куыннæ у æрмæст ууыл дæр ахъуыды кæнын, æмæ зындоны уæвгæйæ, ныййарджыты бахъæудзæн сæ цоты хъæрзынмæ хъусын æмæ дзы хъуысдзæн ахæм тæрхоны хъæр: „Сымах уыдыстут нæ фыдгæнæг, сымах аххосæй бабын стæм!“

Фæндагæттæ уæдмæ бахæццæ сты хæдзармæ. Петр рахызти йæхи дуармæ, горæты цы базайрæгтæ балхæдта, уыдон йемæ райсгæйæ. Афæндараст кодта Степаны, йемæ тагъд фембæлыны тыххæй баныхас кæнгæйæ æмæ бахызт йæ хæдзармæ. Крачинская уыцы минут лæууыди пецы уæлхъус æмæ хъуыдытæ кодта: цымæ йæ фырт хæдзармæ æрбахæсдзæн, цы хъуымац ауæй кодта, уый аргъ, æви сæ нуазгæ бакæндзæн? Æмæ йæм ницы диссаг фæкастайд, куы сæ баныстайд, уæддæр, уымæн æмæ ныр цал æмæ цал азы нуазы.

Петр бацыд хæдзармæ æмæ хъæлдзæгæй салам радта мадæн:

– Байриай, Мæ мад! Куыдтæ мын цæрыс?

– Табу Хуыцауæн, ницæмæй хъæст кæнын, мæ хъæбул! Цæй, фæрсынтæ дæ ма бахъæуæд дæ балцæй, дæхи фæндиаг рауад, æви нæ, зæрдæрухсæй æрбаздæхтæ?

Мидаæмæ бахызтысты, æрæджы чыраей кæй сцагътой, уыцы уатмæ, Петр йæ хъуымацы тыхтон пъолыл æрæвæрдта, йæ дзæкъулы баст райхæлдта æмæ дзы йæ мадмæ балæвæрдта фæткъуыджын, балцы сæ фысым Прибовская кæй скодта, уыцы хуын. Ноджы йæм систа кæлмæрзæн, лæварæн ын кæй балхæдта, уый, мад рагæй дæр цавæрмæ бæллæд, ахæм. Рахабæрттæ кодта, зæронд ус Прибовская съл куыд тынг бацин кодта, уыдæттæ.

Крачинская фырцинæй фæдзæгъæл, кæугæ кæна, æви худгæ, уый нал æмбæрста. Йæ хъæбысы ныккодта йæ фырты æмæ йын ныпъпъа кодта. Фырты ауыдындынад ын йæ зæрдæ бацагайдта. Йæ хуынтæ, йæ лæвæрттæ куы бафснайдта, уæд фынг аразынмæ фæци фыртæн. Хæргæ-хæрын лæппу йæ мадæн радзырдта, йæ хъуымацæй цас æхца райста, стæй цас бафыста къуымбил æмæ гæххæттæн. Ноджы ма йын Прибовская бафæдзæхста бирæ хъуымац баласын кæлмæрзæнтæн господин Каримскийæн æмæ къухнайы хисæрфæнтæн.

Йæ базайрæгтæй ма йæм цы æхца баззад, уыдон иууылдæр йæ мадмæ радта.

– Иууылдæр мæм сæ ма дæтт, дæхимæ дæр дзы фæуадз, – бадзырдта йæ мад.

– Дæхæдæг мын кæй радтай, уый æхсызгонæй райсдзынæн, – уыди Петры дзуапп, – фæлæ мæхæдæг сау капекк дæр нæ райсдзынæн. Æгъгъæд мын фæуад, раздæр дæ куыд сайдтон, уый, кæй-иу ауæй кодтон, уымæй мæхицæн фæстауæрц кодтон кæддæриддæр. Æмæ мын ныххатыр кæн, дæ хорзæхæй!

Афтæ лæгъстиагæй йæхи равдыста, æмæ мад йæ цæстытæ доны разылдта.

– Фæндагыл иуыл дæуыл хъуыды кодтон. Цас мæстытæ дын фæкодтон, мæ амæлæты бонмæ дæр мæ нæ ферох уыдзсты, æмæ мæм мæ зæрдæ дзуры, Хуыцауы фæндай дын маст нал скæндзынæн, хорздзинад фæуынай дарддæр, кæд дæхицæй райгуыргæ нæ дæн, уæддæр...

– Цæмæн мын зæгъыс уый? Зын мын у, – æнкъардхуызæй дзуапп радта Крачинская. – Дæу куы ’рбахастон нæ хæдзармæ, мæ лæппуы амарды фæстæ, уæд мæ уд дæуыл куы лæууыд, цыма мæхи хъæбул фæстæмæ раздæхт мæрдтæй. Фæлæ дæу тыххæй цалынмæ æхца фыстам, уæдмæ мæм хи хъæбулы æнкъарæн нæ уыд дæумæ. Уалынмæ æхца фидын куынае уал хъуыди, уæд бацин кодтон, мæхи у ныр, никæйы бар уал ыл цæуы, зæгъгæ. Уæдæй абонмæ чысыл азтæ нæ рацыд æмæ мæ зæрдæ афтæ фæфæлмæн æмæ иртасгæ дæр нал кæнын мæхи дæ, æви искайы. Фæлæ диссаг у, сæ хъæр, сæ кой никацæй хъуысы, æгас ма сты цымæ дæ ныййарджытæ?

– Мæ ныййарджытæ, зæгъыс? – Йæ фырдиссагæй фæгæпп ласта Петр бандонæй. – Мæ ныййарджытæ, æвæдза, мæн байсынмæ куы рахъавиккой æмæ мæ суанг Хуыцауы тæрхондоны куы æрлæууын кæниккой, уæддæр зæгъин, нæ сæ зонын, никуы сæ федтон. Дæуæн та дæ къухыл ахæцин æмæ зæгъин: „Мæна уын мæ мад, ме ’схæссæг!“ Крачинская никуы ферох кæндзæн уыцы ныхас, нæ йæ ферох уыдзæн, Петр сæ куыд æнæгæдыæ загъта, уый дæр.

Йæ сæры схæлбурцъ сты зæрдæриссæн хъуыдытæ. Æмæ

диссаг нау, йæ сабийы бонтæй фæстæмæ тызмæг кæй рахаста, уый. Æмæ йæм чидæриддæр фæмæсты уыдаид, зæронд уа, æвзонг уа алчи дæр ын йæ цæстмæ дардта йæ сидзæр дзæгъæл-бон, ома, ды та чи дæ, уый бæрæг куына ис. Ахæм хабæрттæ нæ царды чысыл нæй. Ныййарджыты фыдганды аххосæй сæ цот цæргæ-цæрæнбон фидиссагæй баззайынц. Уыцы амонд бавзæрста Петр дæр хæрз чысылæй фæстæмæ, никуы бай-йæфта ныййарæджы рæвдыд.

Мад æмæ фыртыл ныр ныхас бацайдыгъ фæсахсæвармæ. Уыцы изæр Крачинская бынтон сразы, сæ хæдзары нуазæндон кæй никуы байгом кæндзысты, уыцы хъуыдыйыл. Æмæ фæсмон нал кодта, Петрай „сæнттæ цæгъдæг“ кæй рауад, ууыл. Лæппу ныр фестад бынтон æндæр. Уымæй размæ мадæн зæрдиаг ныхас никуы загъта, никуы йæм уарзондзинад равдыста.

Хратскийы хæдзарæй дæр ма рухс калди, цалынмæ Петр мадимæ ныхас кодта, уæдмæ. Ничи дзы тагъд кодта йæ хуыссæнуатмæ. Алкæмæн дæр уыд йæхи æфсон йæ цинæн. Степан иунæг фæдзæхст дæр нæ фæмæнг кодта, уæййагæй йæм цы уыд, иууылдæр сæ хорз аргъыл радта. Æмæ ма уый дæр æгъгъæд нæ уыд: мадæн ма æрласта къофи æмæ сæкæр йæ фыдыхо Прибовскаяйæ, сывæллæттæн – рæсугъд нывтæ Урсинийæ, стæй фыдæн хуыфæджы хостæ, фыдымадæн та æндыснæджы хостæ. Бинонтæ йæ цæмæй нæ фарстой!... Æмæ дзуапп дæттын æййафгæ дæр нæ кодта сеппæтæн. Æхсызгон сын уыд, сæ фыдыхо сæм æрцæуинаг кæй у, уыцы хабар. Фæлæ æппæтæй тынгдæр бацин кодтой Степаны æрцыдыл, стæй хорз базартæ кæй бакодта, ууыл.

Сæ фæрстытæ, сæ ныхæстæ фесты æмæ мæнæ алчи йæ хуыссæнуатмæ ацыд. Степан иунæгæй баззад йæ фыдимæ. Фæндыди йæ йæ балцы пайдатæ снымайын æмæ сæ фыдмæ радтын. Æхцатæ нымайгæйæ лæппу иу кæмдæр фæхъус æмæ йæ цæсгом сырх-сырхид афæлдæхт.

– Дæ нымæд фæрæдыдтæ нæ? – афарста йæ Хратский.

– Мæ фыд, – йæ цæсгоммæ йын æдзынæг кæсгæйæ, лæппу загъта, – нæ мæм фаг кæны мæ нартхоры æмбисы аргъ, кæй нæ ауæй кодтон, уый аргъ.

– Æмæ йæ цæуылнæ ауæй кодтай? – фæдис кодта Хратский.

Степан æфсæрмхуызæй радзырдта, кæм æй ныууагъта йæ нартхор, уый. Стæй афтæ бакодта:

– Ды мын радтай мæхицæн худ балхæныны бар, фæлæ нæ балхæдтон, мæ зæронд худ мæ фаг у. Хуыцауы бафæндыд уыцы мæгуыр адамæн баххуыс кæнын. Хъыг дын у, нæ?

– Ох, Степан, Степан! – арф ныуулаæфыд Хратский. – Нæ дын дзырдтон, цы зын дын скодтон, уый никуы ферох кæндзынæ, зæгъгæ? Афтæ æнхæлыс, æз мыггагмæ дæр фыд-зæрдæйæ баззайдзынæн, никуал сраст уыдзынæн?

Степан ныхъхъус. Йæ фыдæй хатыр ракурынвæнд скодта, стæй фæиннæрдæм.

– Æз нæ хъавыдтæн, мæ фыд, дæу фыдлæгыл банымайын-мæ, фæлæ Хуыцауæй уый курæг дæн, цæмæй нын нæ зæрдæтæ рæстырдæм разила æмæ мæ уыргæ дæр кæны, Хуыцауы бафæнддзæн афтæ. Æрмæстдæр нæ зонын иу хъуыддаг, мæ фыд, зæрдæйæ дæ фæнды Хуыцауыл баууæндын, æви нæ? Не ’вдисыс уый нæдæр дзырдæй, нæдæр хъуыддагæй. Нæ дæ фæнды Йесо Навинимæ афтæ зæгъын: „Мæхæдæг дæр æмæ мæ хæдзар дæр табу кæндзыстæм Хуыцауæн?!“ Ды дæсны захкусæг дæ, дæ хъуыддагтæ кæддæриддæр хорз цыдысты, æнæкъуылымпыйæ, уымæн æмæ мах, дæ фырттæ дæ ныхасыл дыууæ никуы загътам, дæ коммæ кастыстæм кæмдæриддæр алы хъуыддаджы дæр. Райдай Хуыцаумæ кувын æмæ мах дæр дæ фæдыл цæудзыстæм. Æмæ нæ ничи тæрсдзæн фæрæдийынæй, галиу ми бакæнынæй, ничердæм азилдзыстæм Хуыцауы амынд фæндагæй, Хуыцауы фæндонæй дарддæр ницы равдисдзыстæм. Зæгъ абон уый тыххæй дæ ныхас, ныфс дæм уæд махæй, дæ цотæй. Зæгъ: „Æз æмæ мæ хæдзар кувдзыстæм Хуыцаумæ!“

Хратскийæн куыддæр йæ хуыз фæцыд.

– Баууæнд мыл, мæ хъæбул, мæн дæр фæндид Хуыцауæн лæггад кæнын, фæлæ мæ бон нæу, уымæн æмæ тæригъæдджын дæн.

– Цæй уæдæ курдиат демæ иумæ зæгъæм Хуыцауæн, – бадзырдта йæм Степан, йæ уарджытыл йæхи æруадзгæйæ.

Хратский дæр уый фæдыл æрлаууыд йæ уарджытыл.

– Стыр Хуыцау, – зардабынæй скуывта Степан, – мæ фыды фæнды Дауæн балæггад кæнын. Зоны йæ тæригъæдтæ æмæ йын бахатыр кæн, Хуыцау. Зæхмæ уый тыххæй куы ’рхызтæ сæфтыты ссарынмæ æмæ сæ фервæзын кæнынмæ. Уæдæ Дæ уый кураг стæм, иунæг кадджын Хуыцау, мæ фыдæн баххуыс кæн абонæй фæстæмæ йæ тæригъæдтæй фервæзынæн æмæ Дауæн лæггад кæнынæн. Аминь.

Уæрджытыл иу цасдæр рæстæг хъусæй лæууыдысты. Стæй уалынмæ Сыгъдæг Уд байгом кодта Хратскийы дзых.

– Стыр Хуыцау, батæригъæд мын кæн, тæригъæдджын дæн, – хъæрзæгау бакодта лæг. – Ныххатыр мын кæ мæ карз тæригъæдтæ, ныббар мын, мæхи фырт Степанæн цы хъизæмар фенын кодтон, уый. Фæнды мæ мæ хæдзары бинонтимæ иумæ Дауæн табу кæнын, лæггад Дын кæнын. Баххуыс мын кæн æмæ мæ бафæдзæхс Дæхиуыл! Аминь.

Блашкомæ тынг диссаг фæкасти, дыккаг бон æм Хратский куы бацыд, уæд. „Цы йæ хъæуы, цымæ?“ – ахъуыды кодта йæхинымæр Блашко. Кæд Степаны рынчыны рæстæг ацы дыууæ хæдзары бинонтæ кæрæдзимæ дзæвгар фæхæстæгдæр сты, уæддæр сæ лæгтæ изгард рахастой, искуы-иу хатт-иу кæд сдзырдтой кæрæдзимæ, æндæр.

Бирæ рæстæг дæхи дард кæмæй ласай, ахæм адæймагмæ тынг зын у дзурын райдайын. Гъе афтæ Хратскийæн дæр æнцон нæ уыд Блашкоимæ ныхасыл æрлæууын. Æмæ Блашкойы дисæн кæрон нæ уыд, Хратскийы дзыхæй мæнæ ахæм ныхас фехъусын:

– Æз дæм, мæ сыхаг, æрбацыдтæн хатыр курынмæ. Дзæгъæлы дæм сдзырдтон уæд нæ ауæдзы дуры тыххæй. Зонын, ды йæ нæ басхуыстай фалдæр, тынг æнæгæды лæг кæй дæ, уый та мын амонын нæ хъæуы. Ныххатыр мын кæн мæ аххосæгтæ æмæ раздæрау хæлар сыхæгтæй баззайæм!

– Раст зæгъыс, кæрæдзийæн ныххатыр кæнæм нæ аххæстæ, – Блашко тынг бузныгæй йæ къух бадаргъ кодта Хратскимæ. – Æхсызгон мын у, дæхи къахæй мæм кæй æрбацыдтæ, уый. Ныраф фæстæмæ та нын Хуыцау хæлардзинады фарнæй бахай кæнæд!

Дыууа сыхаджы сулафыдысты, цыма се 'ккойа уæззау уаргъ æрæппæрстой, афтæ. Ныр кæд уыд, уæдæй ардæм зулдзых рахастой æмæ абонæй фæстæмæ кæрæдзимæ хæларæй кæсдзысты, æнæзæрдæхудтæй цæрдзысты.

12. УАЗÆГ

Рæстæг æнахуыр тагъд згъордта. Степан Петримæ балцæй куы æрыздахтысты, уæдæй нырмæ рауад цалдæр къуырийы. Тулдзбыны хъæуы цард йæ цыдæй цыди, алы бон дæр дзы исты хъуыддаг уыди.

Петр Крачинский дæр йæхи царды кой кодта, уæдæ цы. Мæнæ та йæ дзæкъулимæ хъæды астæуты кæдæмдæр афаддзу кодта, æнæсыбырттæй. Нырма-ныр ауæй кодта хъуымац цæвардæр æлхæнджытæн æмæ сахимæ здахы ног фæдзæхстимæ. Хъуымац дзы чи æлхæны, уыдон та бирæ сты, сеппæтыл æххæсгæ дæр нæ кæны. Æмæ йæ куы фарстой, æцæг сси „сæнттæ цæгъдæг“, зæгъгæ, уæд сын æхсызгонæй дзуапп лæвардта: „О, бæгуыдæр цагътон сæнттæ цæгъдæгау, уымæн æмæ Хуыцауы æцæгдзинадæн ницы æмбæрстон. Ныр та мын Хуыцау ныббарста æмæ мæ Йæхиуыл бафæдзæхста. Æмæ куыд амондджын дæн: базыдтон Ирвæзынгæнæг Йесойы! Хуыцауы Фырты!“

Бирæтæ не ууæндыдысты Петрыл, фæлæ уый дызæрдзыг нæ кодта, кæддæр ын йæ ныхæстыл кæй ахъуыды кæндзысты, ууыл.

Петры сæры рагæй зылди иу хъуыды, стæй йæ сæ хъæубæсты сылгоймæгтæ дæр арæх фарстой:

– Хъус ма, Крачинский, де 'фсæддон хæс дæр раджы куы ахицæн кодтай, уæд ус цæуылнæ курыс? Де схæссæг мад ныр базæронд, тагъд хæдзары мидæг ницуал уыдзæн йæ бон.

– Ракурдзынæн, фæлæ мæ хæдзармæ куыд æмбæлы, афтæ куы базилон, уæд, – цыбыр дзуапп лæвардта, фембæлгæйæ, алы хатт æй чи фарста, уыцы сылгоймæгтæн.

Петр йæхæдæг дæр хъуыды бæргæ кодта хъуыддагыл. Раджы, суанг сæрды хъарм бонты хъавыд йæ хæдзар сцалцæг кæнын, ноджы ма йæм иу дæлбазыр бафтауын. Феххуыс кæнынæй йын зæрдæ бавæрдта Степан, Мишко æмæ Павел Петран. Блашко æмæ Хратский та йын феххуысгæнинаг уыдысты дурæй. Петр ныхас дæр ма бакодта дыууæ сисамайæгимæ, Степан та йын йæ хæрдзтæ банымадта, уыцы куыстытæ цас сыстдзысты, уый. Ахæм æххуысгæнджытимæ, кæй зæгъын æй хъæуы, куыст фæрæвдз уайд. Фæлæ уый фæстæ та? Йæ мад йедтæмæ йæ цуры куы ничи ис, уæд æй ахæм стыр хæдзар цæмæн хъæуы?

„Сылгоймæгтæ раст зæгъынц, – хъуыды кодта Петр. – Æмæ куынна! Мæ мад базæронд æмæ йæ хъæуы фæкæсæг, æххуысгæнаг. Мæнæн йæ бон æххуыс кæнын нал у тын уафгæйæ. Æмæ æцæгдæр, хæсы нæ бацæугæйæ, Хуыцауы фæндæй мæ бон бауыдзæн мæ хæдзармæ базилын æмæ уæд, æнæмæнг, бинонты кой бакæндзынæн. Уæвгæ та Марьюшкæ йедтæмæ кургæ никæйы ракæндзынæн!“

Ныр афæдзæй фылдæр æрцыд йæ сæры уыцы хъуыды, фæлæ абон фыццаг хатт йæхæдæг басаст йæхи хъуыдытыл. Ахæм хъуыды йæм æрцыд, сæ дыууæ дæр Марьюшкæимæ царды тæккæ нарагдæр фæндагмæ куы рахызтысты, уыцы минутæй фæстæмæ. Петр раздæр рæстæджы йæ ныфс никуы бахастайд Блашкомæ, дæ чызджы мын радт, зæгъгæ. Æмæ йыл йæ сæр дæр нæ риссын кодта. Фæлæ ныр лæппу фендæрхуызон, уæдæ йæ хæдзар дæр нывыл æвæрын байдыдта, уыны, йæ бон суыдзæн бинонтæ схæссын. Марьюшкæйы дæр уæд нæ бахъæуид йæ фыдæй дард ацæуын, мой куы скæна, уæд. Мишко цалынмæ ус нæма ракуырдат, уæдмæ уал Марьюшкæ йæ фыдмæ дæр кæсид хæдзары зылдтыты.

Фæлæ нæ, рагагъоммæ уыдæттыл нæ хъуыды кæндзынæн æмæ сыл нæ цин кæндзынæн. Цы уыдзæн, æмæ гъа!... – йæ хъуыды-иу фелхынцъ кодта Петр. – Чи зоны, мæ фæндтæ мæ къухы бафтдзысты, нæ... Уæд та мын Блашко йæ чызджы нæ радта! Куыд уыдзынæн уæд? Фæлтау уал аныхас кæнон Степанæ, кæддæра уый та цы зæгъид. Стæй ма дзы иу хъуыддаг та

ахæм ис: Марьюшкæ мæ уарзы? Хæрз чысылтæй фæстæмæ уарзтам кæрæдзийы. Æмæ абон дæр цæттæ дæн буц æй да-рынмæ, йæ зæрдæ куыддæриддæр зæгъа, афтæ. Фæлтау уал Степанимæ адзурон...”

Ам ын йæ хъуыдытæ фæлыг кодтой кæйдæр къахдзæфтæ. Петры размæ æрбалæууыд хæрзарæзт господин. Петр ын йæ сæрæй салам радта. Æнæзонгæ уазæг æм бакаст сæрæй бынмæ. Петр та, æвæдза, тынг зæрдæдзуаг лæппу уыд, дыккаг ахæм хæрзуынд зын ссарæн уыд. Петры зæрдæмæ дæр афтæ тынг фæцыд уыцы æнæзонгæ.

– Аипп ма уæд, фæлæ ацы фæндаг кæдæм цæуы, лæппу? – бафарста уазæг.

– Тулдзбыны хъæумæ.

– Дæ бон мын баххуыс кæнын нæ уайд, дыгууæ-æртæ боны дзы кæмæ бафысым кæнон, ахæм хæдзар бацамонын?

Бафиддзынæн сын, цасдæриддæр зæгъой, уый бæрц. Ам хæхбæсты мæ фæнды иу чысыл ацæрын.

– Цæуылнæ! Бæгуы бацамондзынæн! загъта Петр. – Уæртæ райсæм куыройгæс Блашкойы дæр... Ис æм хорз уат, дæ зæрдæмæ фæцаудзæн... Мæнмæ дæр дын уайд фæндаг, фæлæ дæ зæрдæмæ куынæ фæцауа мæ хæдзар... Мæгуыргомау цард кæнæм. Уæвгæ дын не стыр уат радтиккам, мæ мад та уал къух-нимæ раивид, æз та нæ хордоны бахуысдзынæн.

– Фæнды мæ дæумæ бафысым кæнын. Æрмæст мын аххуыс кæн мæ чемодан ахæссынмæ, аргъыл бадзурдзыстæм.

– Хорз!

Сахаты æрдæджы фæстæ цыдысты куыройы рæзты. Петр хаста уазæджы хæссинæгтæ, уазæг йæхæдæг та Петры фæстæ цыд йæ лæдзæгыл æнцой кæнгæйæ.

– Дæ дзæкъулæй мæм цыма хъуымацы тын зыны? Æвæц-цæгæн тынуафæг дæ, нæ? – сфарста уазæг Петры.

– О, нæ фæрæдыдтæ.

– Æмæ куыд цæуы дæ куыст, исты пайда дæм дзы тæдзы?

– Хуыцауæй разы, ницы мын у. Ног царды фæндагыл куы ныллæууыдтæн уæд, Хуыцауы фарцы мæ хъуыддæгтæ фæ-рæстмæ сты.

– Ома, куыд ног царды фæндагыл? Цавæр ног цард у уый? Искæимæ пайдайаг бадзырд сарæзтай, дæ товарæй дæм хорз пайда кæцæй хауы, ахæмимæ?

Петр ныххудти:

– Раст мæ нæ бамбæрстай, кæд мæхирдыгонау бадзырд сфидар кодтон, уæддæр. Раздæр иу хицауæн куыстон, ныр та – æндæрæн. Фыццаг мæ бабын кодта, ницуал мæм баззад, бафæлладтæн. Ныр та мын хæлар Хицау ис: æмæ ма мын æххуыс дæр кæны мæ куысты æмæ мын уый тыххæй бирæ пайдатæ æппары мæ къухмæ.

Æнæзонгæ уазæг диссагмæ кæсагау касти йæ фысымы рæсугъд æрыгон цæсгоммæ.

– Кæй хоныс, дæ хорзæхæй дæ хицаутты, цавæр дыууæ господины сты?

– Мæ раздæры хицау – дæлимон æмæ дуне, мæ ныры хицау – Йесо Чырысти, Хуыцауы Фырт. Ма мæм фæхæрам у, стæй мæм диссаджы кастæй ма кæс. Дзурын рæстытæ, стæй дæ кæд байхъусын фæнды, уæд дын мæ хабæрттæ ракаæнон сæ сæрæй.

– Дæ хорзæхæй, бамбарын мын сæ кæн, науæд мыл цыма худгæ кæныс, цыма мæ хынджылæг кæныс...

Петр райдыдта дзурын. Æрæмысыд йæ сывæллоны бонтæ, йе 'взонджы азтæ, бирæ рæстæг дæлимоны бærны куыд царди, иу хатт цалынмæ кæмдæр фæндагыл фыдрасыгæй ныссалд, уæдмæ, гъе уыцы даргъ хабæрттæ. Уыцы ранæй йæ Степан куыд раласта, куыд æй фервæзын кодта, стæй йын Чырыстимæ фæндаг куыд бацамыдта. Уый фæстæ Петр æрлæууыд ног фæндагыл æмæ амонджынай цæры, Чырыстийæн кæй кувы, уый тыххæй...

– Æмæ уæдæ ныр дæ зæрдæ æппындæр нал æхсайы ностмæ, кафынмæ, дзæгъæлдзу кæнынмæ?

– Æппындæр нæ! Йесо Чырысти мæ æппæт уыдæттæй сæрибар кодта. Ныртæккæ мæ уды удхæссæг уынын, раздæр цы митæ кодтон, уыдонæй. Ма мæм смæсты у, дæ хорзæхæй, цæмæйдæр дæ куы бафæрсон, уæд: ды зонгæ нæ дæ мæ Ирвæзынгаæгимæ, стæй Йæм кувыс, æви нæ? Ирвæзт дæ?

Уазæг бахудти.

– Зонгæ дæн Йемæ, æви нæ? Куыд хъуамæ? Æз лютеранин куы дæн, фæлæ дын де ’ргом фæрстытæн ратдзынæн æргом дзуапп, нæ Йын кувын, нæ Йын лæгъстæ кæнын. Ирвæзыны тыххæй та мæ бон уый зæгъын у, æмæ йæ ды куыд æмбарыс, афтæмæй акæсгæйæ, æз ирвæзт нæ дæн.

– Нæ? Æмæ уæдæ ма кæд райдайдзынæ Чырыстийæн лæггад кæнын? Йæ цард мах сæрвæлтау Чи æрхаста, Уымæн?

Петры цæстæнгасы æнахуыр уазæг бамбæрста уайдзæф æмæ курдиат.

– Æвæццагæн, никуы! – дзуапп радта лæг. Дунейæ мæ бынтондæр мæхи баиртасын куы бафæндид, уæд дæр мын нæ бантысид. Сымахæн ам хæхбæсты æнцон у Чырыстийæн лæггад кæнын; хъыгдарæг уæ нæй. Фæлæ мах... куы зонис, цы бынат ахсын адунейы, уæд дæ бауырnid, Чырыстийæн лæггад кæнын мæ бон нæу.

– Хуыцауы хатыр бакæ, æмæ мын дæ хабæрттæ рака, æз дын бамбарын кæндзынæн, куыд рæдийыс, уый.

– Ды мæнæн? Уый диссаг уыдаид. Стæй ма рох кæн – æз фæндæгты инженер дæн. Мæ царды æмбис æхсæвæй-бонæй арвыстон фæндæгты хъуыддæгтыл, алы рæтты уæвгæйæ, иннæ рæстæг та – уæздан æхсæнады цардтæн. Фыццаг æркæсгæйæ, æхсæнад уæддæр ахæм æвзæр нæу, уæ нуазæндæтты хуызæн, фæлæ уæвгæ та æцæгдзинадæй уыдонæй фыддæр. Ахъуыды ма кæн, куыд хъуамæ лæггад кæнон Чырыстийæн?

– Ох, ох, мæ кадджын уазæг, æмбарын байдыдтон, уый æппындæр зонгæ куына дæ Хуыцауимæ. Уый афтæ зæгъы: „Се Я с вами всегда“, ома, æдзухдæр немæ ис. Стæй дæу тыххæй дæр амард. Демæ дæр æдзух æмдзу кæны, мæ сæры хъуыдыйы дæр куы нæма уыд, уæд мемæ æмдзу кодта, раст афтæ. Æмæ нын кæд Хуыцау ис, кæмдæриддæр мемæ Чи вæййы, Уый, уæд нын фадат дæр ис кæддæриддæр æмæ кæмдæриддæр Уымæ бакувынæн, Йæ ном Ын нæ рох кæнынæн.

Уазæг йæ сæр банкъуыста.

– Суанг ма таригъæдджын æнахуыцау адæмы æхсæн дæр? – дисгæнгæ бафарста уазæг.

– Ёмæ дауæн де хæс ахæмты æхсæн баззайын у?

– Уæдæ, науæд мæ бынатæй фæхауин. Кæнæ та бæлвырд-дæр зæгъгæйæ, æнахай фæуайын къæбæрæй, æрвылбон кæй хæрæм, уымæй.

– Ох, ох, фæлæ мæ нæ уырны! Мæн дæр чидæртæ ардыдтой, дæ фæллоуæ фæхаудзынæ, зæгъгæ, „сæнтгæ цæгъдæг“ мæ схуыдтой. Ёнæхуыцау адæм нæ афтæ хонынц. Фæлæ мæ зæрдæ дарын Хуыцауыл: ау, куыд мæ амардзæн æххормагæй? Ныр та уынын, адæм иууылдæр мæнмæ цæуынц, уымæн æмæ хорз арахсын уафынмæ. Ёмæ кæд ды дæр хорз инженер дæ, уæд никуы фæхаудзынæ дæ бынатæй, Хуыцауæн кæй кувис, уый тыххæй, стæй ностдзуан æмæ хъæстытыл кæй нæ зылыс, уый тыххæй.

Уазæг йæ мидбыл бахудти, йæ зæрдæмæ тынг фæцыд Петр.

– Дæхи фæндтæ атæрынмæ тынг хорз араххыс, æвæдза. Дæ ном та цы хуыйны?

– Петр Крачинский.

– Крачинский зæгъыс?

– Фехъуыстай ма мæ мыггаг, æвæццагæн, нæ? Чи зоны, фехъуыстаис. Крачинскитæ арах сты, фæлæ дзы мæ мадæн туг-стæг хæстæджытæ нæй.

– О, зонын ацы мыггаг. Чи зоны, мæ кусджытæй исчи уыдаид ахæм мыггагæй. Дæ фыд миййаг хæххон куыст нæ кодта?

– Мæ фыд, ницы йын зонын. Петры цæсгомыл цыдæр хъыджы æууæл абадти. Ёмæ йæ æнæ бафиппайгæ нæ фæци уазæг.

– Ау, æмæ дæ фыд цы архайæг уыд, уый куыд нæ зоныс? Кæд раджы амард, ды ма æвзонг куы уыдтæ, уæд?

– Чи зоны, æмæ абон дæр ма цæры...

– Уый та куыд? Дæ мады дын ныууагъта? Ёви Америкæмæ ацыд, словакæгтæн уый фыдалтæй баззад, æндæр бæстæм кусынмæ цæуын, æмæ æппындæр нал æрбаздæхынц. Дæ къух ыл ма ауигъ... æрбацæудзæн ма дæм.

– Хуыцау мæ бахизæд искуы уыимæ фембæлынай! – фæхъæр кодта Петр.

– Афтæ тынг маesty дæ дæ фыдмæ? Æмæ дын уый тыххæй цы зæгъдзæн дæ Хуыцаухай? – хъазгæ 'мхасæн æм бадзырдта уазæг.

– Фыддзинад дæр ын мæ зæрдæ нæ уарзы, уый нæ фæлæ ма Хуыцаумæ кувын, мæ фыд ма кæд удагас у, уæд æй Йæхима сисæд. Æмæ, миййаг, искуы кæд Хуыцауы кълæтджын бандоны раз фембæлæм, уæд ыл чи бацин кæндзæн, уæд мæна махæдæг! Хуыцау йедтæмæ ничи зоны, сабийы бонтæй фæстæмæ искæйы ном хæссын. Æз мурдæр ницы аххосджын дæн, мæ ныййарджытæ æгады цардæй кæй цардысты, уым. Фæлæ мын ноджы зындæр та уый у, æмæ мæ ныййарджытæ æфсæрмы нæ кодтой тæригъæд ракæнынæй Хуыцауы цæсгомы раз, фæлæ тæригъæды куы бацыдысты, уæд æфсæрмы кæнын байдыдтой адæмæй. Æмæ сæ тæригъæд бамбæхсыны тыххæй мæн радтой хъомыл кæнынмæ æцæгæлæттæм. Фыццаг азты уал уый тыххæй фыстой æхца, стæй уый дæр нал кодтой куыдфæстæмæ. Æмæ кæйдæр сылгоймагæн хæлар зæрдæ куына уыдаид, мæн хъомылгæнгæйæ, уæд афонмæ мæ кой дæр нал уайд уæлæуыл, афонмæ амардайын æххормагæй æмæ уазалæй.

Уыдаттæ дын, чи зоны, дзургæ дæр нæ ракодтаин, фæлæ дæ искуыд мадзалæй бамбарын хъуыд, мæ фыдимæ кæрæдзи фенын мæ куына фæнда, уæддæр мын уый къуылымпыйы хос нæу Хуыцауæн лæггад кæнынæн... Æмæ мæна нæ хæдзармæ дæр фæхæццæ кæнæм.

– Уæдæ уæд, мæ мад кæй хоныс, уый дын ницы баваййы, зæгъыс? – бафарста уазæг.

Фистæгæй цæуынаы стæвд, æвæццæгæн, æмæ йæ къухты кæлмæрзæнаы йæ хид сæрфта.

– Адæмы раз уыцы сылгоймаг мæ мад нæу, иууылдæр æй зонынц, Хуыцауы цæсгомы раз та ахсы уыцы бынат, уымæн æмæ мæ йæхæдæг иунæгæй схъомыл кодта.

– Кæд уал, миййаг, рагацау бамбарын кæнын хъæуы сылгоймагæн, сымахмæ бафысым кæндзынæн, уый? Æз дæм ам уынджы фенхæлмæ кæсдзынæн, ауай æмæ йын зæгъ.

– Куыд дæ фæнды афтæ! Æрмæст кæрдæг ам уымæл у, ды та стæвд дæ, æмæ, миййаг, куы фæрынчын уай...

Петр йæ дзæкъул æрæвæрдта зæххыл, йæхæдæг иу цыдæр тæнæг хъæццул æрытыдта. Йæ хæссинаг йæ уæхскмæ сисгæйæ, рæвдзгомау бауади хæдзармæ, фæлæ уыйас хъæлдзæг нал уыд, уазæгыл куы сæмбæлд, уæды хуызæн.

„Цæмæн æй хъуыдысты мæ хабæрттæ, цæмæн ын сæ радзырдтон? – ахъуыды кодта Петр. – Æцагæлон адæймаг мын цы баххуыс кæндзæн? Цæмæн æй хъæуы уый зонын дæр, Крачинскийы мыггагæй бынтон æнæнхъæлæджы хонын мæхи, уый? Уæвгæ та мæ кæд иууылдæр уыцы мыггагæй хонынц, уæд уадз, æмæ мæ нæ уазæг дæр зона афтæмæй. Фæлæ мын цыма Марьюшкæ бакомдзæн, кæйдæр мыггагæй фыст кæй дæн, уый тыххæй?“

Уыцы хъуыды судзинау фæныхсти йæ зæрдæйы. Фæлæ ацы хатт бирæ рæстæг нæ ахаста. Чидæр æм æрбадзырдта. Ракасти æмæ дын мæнæ Марьюшкæ йæхæдæг. Лæппуйы цæсгом ныр-рухс цинæй, афтæмæй рацыд йæ размæ.

– Уæдæ цы нæ уал балхæдтай, ахæм ма баззад, Петр! Ау! Утæппæт базайрæгтæ иууылдæр дæ куысты хъæуынц? – сфарста йæ чызг.

– Нæ-æ-æ!

Æмæ Петр йæ уазæджы кой байдыдта.

– Æрмæст нæ зонын, фæлæ мæ хæдзар йæ зæрдæмæ фæцауа? – дызæрдыгхуызæй загъта Марьюшкæйæн.

– Ох, Петр, цæмæн афтæ зæгъыс? – Хуыцауы Фыртæн Йæ сæр кæм фæцавтаид, уый дæр куына уыд, ды та дæ хæдзары уагæй æфсæрмы кæныс. Степан афтæ куы дзуры, Йесо Чырысти кæмдæриддæр немæ вæййы. Ды та дæ уафæн станоктыл куы фæбадыс, уæд уым дæр дæ фарсмæ бады. Уæдæ уæ магуыр хæдзары дæр уемæ æмцард, æмбадт кæны. Хæрз чысыл ма куы уыдтæн, уæд тынг уарзтон сымахмæ цауын, уымæн æмæ уæ уæттæ кæддæриддæр хæрзфснайд, хæрзсыгъдæг уыдысты.

– Махмæ дæ зæрдæмæ цыди уæдæ, Марьюшкæ, нæ? – Петры зæрдæ скафыд фырцинæй. – Фæлæ нæ чысыл къуымтæ уе стыр уатимæ куы абарын, уæд мæм бæлвырддæр разыны нæ магуырдынад. Æмæ уый иууылдæр мæн аххос у. Æз раздæр ног царды фæндагыл куы æрлæуыдаин, уæд афонмæ æндæр

уагыл цæриккам. Фæлæ мæ зæрдæ дарын, Хуыцауы фæндæй ма мын бантысдзæн ноджыдæр иу уат самайын, æмæ нæм уæд парахат бынат уыдзæн нæхицæн дæр æмæ æрбацауæгæн дæр. Цæй æз фæтагъд кæнон, мæ мадæн феххуыс кæнон, æнæн-хъæлæджы уазæг нæм кæй æрбацауы, уый тыххæй.

– Æз дæр демæ ауайон, Петр, æмæ дæ мадмæ фæкасон, кæд æй миййаг, исты æххуыс хъæуы, – загъта Марьюшкæ. – Æмæ куыд хорз рауад, нырма знон æххуыс кодтон дæ мадæн йæ гобæтты цъæрттæ сыгъдæджытæй аивын. Уазæг бафæлладаид фистагæй цауынай, фæлæ уый хыгъд хорз бафынай уыдзæн.

Афтæ хæлары ныхæстагæнæгæ бахæццæ сты хæдзармæ. Крачинская уæдмæ æхсад фæци къусæй-къоппæй йæ хæдзары мигæнæнтæ, скъаппы бафснайын дæр сæ нæма байæфта. Æхсызгонæй сразы уазæгæн æгасцуай зæгъынмæ, Петр кæд фатеры мызды кой нæма скодта, уæддæр, Марьюшкæйы æххуысыл бацин кодта.

– Æз дын амæрдзынæн дæ уæттæ.

– Цы дæ фæнды, уый ма кæн, Марьюшкæ, æфснайд бай-йафæм, æндæр. Ды та Петр, дæ цырыхъхъытæ ахæсс ардыгæй, стæй станок дæр айс, абон уафгæ, миййаг, куынае уал кæндзынае.

– Хорз, хорз, айсдзынæн сæ æдтæмæ, цы хъæуы, уыдæттæ бакæндзынæн, ма тыхс, – зæрдæтæ æвæрдта Марьюшкæ. – Ауай, Петр, ныр дæ уазæгмæ, æгæр бирæ æнхъæлмæ кæсын æй ма бауадз.

Петры ноджыдæр ма фæндыди Марьюшкæмæ кæсын, хæдзары зылдтытæ куыд кæны, уымæ, фæлæ ацыд уазæджы æрбахонынмæ.

Инженер зæххыл бадгæйæ, цыдæртæ фыста æмæ йæм Петр куы фæцайхæццæ кодта, уæд йæ чиныг ахгæда æмæ йæ размæ рахызт.

– Цæй куыд? Æхсæвиуат уæм бакæндзынæн? – Петры къухыл фæхæцгæйæ, афарста лæг.

– Нæ мад дæм æхсызгонæй æнхъæлмæ кæсы!

Сæ магуырдинады кой ракæнын æм аив нал фæкасти „Кæд æмæ Марьюшкæйы зæрдæмæ цауы сæ хæдзар, стæй дзы

Хуыцауы Фырт Йæхæдæг дæр вæййы, уæд нæ уавæры бафæраздзæн нæ уазæг дæр, кæд цыфæнды ахуыргонд у, уæддæр, – ахъуыды кодта Петр.

Уалынмæ Петры бахъуыд Хратскитæм ауайын. Ныстуан ын бачындæуыд æндæр хъæуай. Уазæджы курдиатмæ гæсгæ Крачинская та уыцы рæстæджы цæттæ кодта хъайла. Инженер, арф ныхъхъуыды кæнгæйæ, бадти даргъ бандоныл, йæ сæр фыр æнкъардæй æруагъта, афтæмæй лыстæг касти уаты къуымты, цыма сæ йæ зæрдыл бадаринаг уыд дæргъвæтин рæстæджы, уыйау. Цæмæдæриддæр дзы фæкомкоммæ у, æмæ дзы зынди магуырдынады æвдисæн.

Чысыл рудзгуйтæй мидæмæ цы рухс калди, уый зына-назына рухс дардта уаты ныллæг къултæ, сæ уæлæ алыхуызон хæдзары мигæнæнтæ ауыгъд. Уаты къуымы нывæфтыд дурæй амад пец. Къухнийы æмкъул тъахтин, йæ уæлæ хæрзцагъд къуымбилæй бæзджын гобан æмæ йыл хæрз сыгъдæг цъæрттæ æмæ æмбæрзæнтæ. Уатæн йе 'нна къуымы тынуафæн станок. Йæ сæрма тæрхæг чингуытимæ, уый фарсмæ та дзаумæттæ ауындзæн. Къулты рæбыны лæууыди дæргъæй-дæргъмæ бандæттæ, сæ иуы размæ дзы тулдзхъæдæй стьол, йæ уæлæ сыгъдæг æмбæрзæн. Стъолыл уал лæууыди дзул, йæ фарсмæ – Библийы чиныг. Уаты дуар афтæ ныллæг уыд, æмæ Петры кæддæриддæр хъуыди фæгуыбыр кæнын, ахизыны тыххæй. Зын бауырдæн уыд ахæм ныллæг хæдзары мидæг уыйас богал срæза, уый.

– Уымæн уæвæн нæй, – йæхинымæр ахъуыды кодта уазæг. – Æз æй хъуамæ бамбарон, æцæгдзинадæй чи у, цы у!

Уыцы цъусдуг мидæмæ бахызти Крачинская æмæ лæгæн йæ хъуыдытæ фæдзæгъæл сты. Уазæджы раз æрæвардта хъайла, æхсыры агуывзæ æмæ ног фых фæлмæн дзул. Æмæ йæ фынгмæ æрыздæхын кодта, словакæгтæ куыд кæрдзындæттон сты, гъе афтæ зæрдиагæй.

– Дæхæдæг дæр æрбад фынгыл, – бахатыди æфсинмæ йæ уазæг.

Цæуылдæрты аныхæстæ кодтой æфсинимæ, стæй дын уазæг куы бафæрсид йæ фысымы:

– Ёрмæст дын иунæг ацы лæппу ис?

– О, æрмæст иунæг, дæ бæрзонддзинад, стæй уый дæр мæхицæй нæ райгуырд.

– Уæдæ уæд дæ хæстæг у, нæ?

– Нæ, уый зонгæ дæр нæ кæны йæ ныййарджыты. Ёмбарыс мæ?

– Куыннæ. Афтамæй уæм куыдæй æрбахауд? Раст зæгъын хъæуы Венæйæ ардæм бирæ сывæллæтты дæттынц словакагтæм хъомыл кæнынмæ. Уæ лæппу дæр уырдыгæй у?

– Нæ, дæ бæрзонддзинад, æз мæхæдæг мæ ныфс нæ бахастаин уырдыгон лæппу райсынмæ, – дзуап радта Крачинская. – Раздæр рæстæджы æз горæты куыстон. Ёмæ дын мæм иу хатт дохтыр куы фæдзурид, феххуыс, дам, мын кæн, иу æнæниз сылгоймаг ссарынæн, йæхимæ сывæллон чи райсдзæн хæссынмæ, ахæм. Ёз ын загътон, сывæллоны мæм равдис, зæгъгæ, æмæ йæ куы ауыдтон, мæнкъи пурс сывæллоны, уæд мæхæдæг нал фæфæстиат дæн йæ райсыныл. Нæ лæгимæ мах тынг мæгуыр цардыстæм æмæ нын цы мызд саккаг кодтой сывæллоны хæссынæн, уый нын æгъгъæд уыд æххуысæн. Сывæллоны, кæй зæгъын æй хъæуы, хъуыди рæвдыд, ныййарæджы фæлмæн ныхас æмæ къухтæ. Йæ ном та – Петр.

Фыццаг æртæ азы уал мын дохтыр куыд загъта, афтæ фыста æнæкъуылымпыйæ. Бæлвырд бонты йæхæдæг дæр сывæллоны йемæ кодта, кæмдарты, кæдæм цыд, уырдам, хи аирхæфсынмæ. Ёмæ, рухсаг уæд, мæгуырæг, алы хатт дæр йæ цинæй не 'фсæст. Фæстаг хатт ма йæ куы федтон, уæд æй рафарстон Петры ныййарджытæй. Ёмæ мын загъта, ныры онг дæр ма нæма саргъуыдтой, æмæ куыддæр сæ чындзæхсæв фæхицæн уа, афтæ сæ сывæллоны акæндзысты. Фæлæ абоны онг дæр сæ дзырдæн хицау нæ разындысты.

Дохтыр уалынмæ фæззæджы амарди. Ёмæ æз куы бацыдтæн сывæллоны мыздмæ, уæд мын æй бафыста йæ лæг. Стæй мын уæд загъта, дæ адрис дын сывæллоны мадмæ арвыстон, зæгъгæ, æмæ ныр хъуамæ уый йæхæдæг фида йæ сывæллоны хæссæггаг. Ёмæ æцагдæр иу цалдæр хатты постæй райстон æхца, кæддарты та ма цыдæр дзаумæттæ дæр сывæллонæн. Иу

хатт мæм писмо дæр æрбарвыста, тагъд йæ сывæллоны акæндзæн, зæгъгæ. Æз дæр æнхъæлмæ кастæн, уæдæ цы.

Уæдæй фæстæмæ нал дæр æхца федтон, нал дæр хабар райстон. Цы фесты, æмæ гъа!.. Æмæ та ма иу хатт сфыдæбон кодтон, дохтыр кæм цард, уырдам ацæуын, цы фесты сывæллоны ныййарджытæ, сæ кой, сæ хъæр куынае уал хъуысы. Фæлæ мæ зонгæ дохтыры бынаты бадти æндæр. Гъе афтæмæй сывæллон мæхицæн баззад. Нæ сыхæгтæ мын ауынаффæ кодтой, Венæмæ йæ алас, æмæ йæ сидзæрты хæдзармæ радт, зæгъгæ. Æз бацыдтæн нæ сауджынмæ æмæ мын уый та афтæ бацамыдта, газетмæ хъусынгæнинаг радт. Фæлæ ууыл не сразы дæн. Мæхицæн цот нæ уыд, æмæ уæд ацы дзæгъæл сывæллоны уæддæр схæссон.

Ныхæстыл дæ фæдардтон, хатыр, фæлæ фынгмæ цауылна æвналыс? Æвæццæгæн, тынг бафæлладтæ фæндагыл. Æмæ ахæр, стæй дæхи æруадз мæнае гъахтиныл. Бахатыр мын кæн, мæ дзæгъæл дзырдæй дæ сфæлмæцын кодтон.

Фæлæ уымæ æфсин, хæд-зонд сылгоймаг бамбæрста, куыд фæстæмæ уазæг йæ хуыз кæй ивта уыцы æнкъард ныхасмæ хъусгæйæ, уый.

– Нæ мæ бафæллайын кодтай, нæ, ма тыхс дæ хорзæхæй, – стгæйæ загъта уазæг. – Фæлæ кæд амал ис, уæд ма мæм Петры мады писмо равдис, кæд æй ницы фæкодтай, уæд. Стæй дæм миййаг, æппындæр ницы дзаума баззад, сывæллонæн кæй æрæрвыста, уыдонæй?

– Писмо дæр æмæ ма мæм дзаумæттæй дæр цыдæртæ баззад. Дзаумæттæ йын уæдмæ нал бæззыдысты æмæ дзы даргæ дæр ницы фæкодта. Æмæ сæ бафснайдтон, кæд миййаг уыдонмæ гæсгæ мад йæ фырты искуы уæддæр ссарид, зæгъгæ.

Крачинская сыстад æмæ ауад йæ рагон æвæрæнтæм. Чырынай сласта дзаумæттæ дæр æмæ писмо дæр æмæ фæстæмæ фездæхт уазæгмæ.

– Мæнае, гъа!...

Уазæг æркæстытæ кодта дзаумæттæм иугай-дыгай, йæ къухтæ фырадæргæй зыр-зыр кодтой. Райдыдта писмо кæсын дæр сылгоймаджы рæсугъд почеркæй. Уый адыл инжæнер йæхи

бауыромын нал бафәрәзта, бандоныл йәхи әруагъта, йә кьухтә зыр-зыргәнгә.

Крачинская та фәстәмә йә чырыны әрәфснайдта сывәллоны дзаумәттә.

– Уәвгә дәр ма мә цәмән хъәуынц, нә зонын, цәмән сә әфснайын арф ран? Петрмә йә мад, кәй зәгъын әй хъәуы, нукуал әрцәудзән, – әнкъардәй балхънцъ кодта йә ныхас.

– Раст зәгъыс, нукуал! .. – сирвәзт уазәджы дзыхәй дәр. – Раджы амарди. Ацы писмо цы аз ныффыста, раст уыцы аз ссардта йә мәләт.

– Әцәг зәгъыс, әви?! – фәхъәр кодта Крачинская, йә кьухтә стилгәйә. – Ды йә зыдтай?

– Куыннә!

– Хъыг дын ма уәд, барин, куы ма дәм бауәндон иу фарст радтын, уәд.

– Уәдә йын йә фыды дәр зыдтай Петрән, нә?

Уазәг йә сәр әртылдта разыйы нысанән.

– Әмә ма цымә уый әгас у?

– О, әгас у...

Сә дыууә дәр фәхъус сты, уатәй сыбыртт нал хъуыст. Крачинскәймә ныфс нал уыд дарддәр сә уазәджы рафәрсынмә, кәд әй тынг фәндыд ноджы бәлвырддәр хабәрттә базонын, уәддәр. Уәдмә йә уазәг йә бандонай сыстад, афтә дзургә:

– Ныры онг Петры фыдән фадат нә уыд йә фыртыл батыхсынән. Дохтыры марды фәстә, стәй та сывәллоны мады мәләты, кәдәм әм цыдаид?... Ныр сымахыл куы сәмбәлдтән, уәд мә хәс сәххәст кәндзынән...

Уазәг систа йә әхцадон.

– Мән фәнды, сымахәй цыдәриддәр дарын, уый ныртәккә бафидын, систа әртә чеки стыр әхцатә райсынән.

– Нырма уал айсут ацы чектә, стәй уын алы афәдзы әрдәгән дәр постәй әрвитдзынән әхца. Ныр нал стыхдзыстут уә амәләты бонмә.

– Дә хорзәхәй, нә буц уазәг, ма мә әфсәрмы кән, цәмән мын дәттыс утәшпәт әхца? Әгәр рәдау дәр хорз нәу,

фэзэггынц. Петры фыдэн ахсызгон уыздэн ацы хабар фехъусын?

– Мәнмә гәсгә йын хъыг дәр хъуамә ма уа, курын дә, хорз әфсин, макәмән мацы ской кә, уәлдайдәр цалынмә әз ам дән, уәдмә. Ды мын раст загътай: тынг бафәлладтән әмә уал мәхи гъахтинул әруадзон.

Цытә фехъуыста әмә федта мәнә ныртәккә, уыцы диссагәй сәлхәры хуызән фәци Крачинская әмә йә къух ницәмә уал тасыд хәдзары. Мәнә цыма әнахуыр фын федта...

– Чи әнхәл уыдаид, мә зәронды бонты афтә әнәмәт суыздынән, уый? Стәй цымә ницы тәссаг у, Петр йәхәдәг нә хәдзармә йә ныййарджыты йын чи зоны, ахәм ләджды әрбакодта, уый? Уый дын, әмә йә мад амард, әмә ма кәцәй әрцыдаид йә фыртмә? Уымә гәсгә дзы хъаст ракәнән нәй. Фәлә Петрән куыд бамбарын кәнон, атәппәт әхца мәм кәцәй әрбахауд? Йә ныййарджытәм мәстәй гъәпытә хауы әмә йын сә кой дәр ма скән. Чи зоны әмә Петр йәхәдәг нә бакуымдтаид ацы әхцатә райсын? Уәвгә та нә куыд хорз саразиккой, нә хәдзармә әфтуан куы кәнәм, уәд!

Петр сәхимә куы әрбацыд, уәд мады әрбаййәфта тынг зәрдәрухсәй. Уазәг уәдмә фынай кодта. Петр дәр куыннә бафәллад бон изәрмә ратәх-батәхәй әмә тыргъмә ахызт йә хуыссәнуатмә. Фәлә әхсәвы ләшпуйы нывәрзәнмә куыд әргуыбыр кодта уазәг әмә йын йә цәсгоммә әдызнәг куыд каст, цыма йә цәрәнбонты йә цәстытыл баззайын кәнинаг уыд, уый нә бамбәрста Петр.

Уазәджды зәрдә нырхәндәг әнә уәләмә схәрәй. Петр кәй не 'мбәрста, ахәм әвзагәй уазәг йәхинымәр дзырдта: „Хъәздыг бәргә дән, ис мын сәрмагонд гәнах; мә фырт, мә иунәг хъәбул, амонджын мә чи скәнид, уый та ам хъәмпыл хуыссы! Схъомыл фәстаг мәгуыр зәхкусәджды сывәллоны хуызән, әрдәг бәгънәгәй уынгты чи сыйы, ахәм. Чи мә фәишпәрд, уыцы сабийы мын нә баивдзысты дунейы әппәт хәзнатә дәр!“

13. АНÆЗОНГÆ

Анæзонгæ адæймаг Тулдзбыны хъæумæ куы æрбафтыд, ууыл рацыд цалдæр боны. Петр Крачинский, арф хъуыдыты аныгъуылгæйæ, зæронд каштан-бæласыл банцой кодта сæ хæдзары дуармæ, афтæмæй лæууыд. Æмæ цы нæ хъуыды æвзæрди йæ сæры, афæстаг рæстæг бынтондæр сагъæсты аныгъуылд. Йæ фæсонæрхæджы дæр никуы уыд, искуы ахæм ахуыргонд лæгæн Хуыцауы хабæрттæ æмбарын кæнын æй бахъæудзæн, уый! Степан ма куы кодтаид уыцы хъуыддаг, уæд ницы диссаг уыд! Фæлæ Петры знон æнæхъæн бон бахъуыди инженеримæ Хуыцауы æцæгдзинад æвзарын. Бирæ фæтезгъо кодтой, хæхтæ æмæ хъæдтыл. Фæлæ цæй диссаджы хорз адæймаг у уæдæ уыцы инженер! Лæджы нæ фæнды уымæй фæхицæн уæвын дæр!

Петр æмæ Степан горæты армукъайæ куы æрыздæхтысты, уæд та Степан цæттæ кæнын байдыдта сабаты Евангели кæсыны куыстмæ. Æфсæрмытæгæнгæ Петр йæ уазæгæн бакой кодта Блашкой хæдзармæ æмбырдмæ бацæуын. Петры цинæн кæрон дæр нæ уыд, инженерæй разыйы дзуапп куы райста, уæд. Крачинскаяйы дæр бафæндыд уырдам бацæуын. Кæсын райдаины агъоммæ уал банхъæлмæ кастысты, æрæджы чи кодта, уыдонмæ, номæй номмæ та Сузка Полакмæ. Уыцы рæстæджы дæргъы инженер æмбырды уæвджытæй кæимæдæрты бацайдагъ кодта йæ ныхас æмæ сын сæ базарады хъуыддæгты бакой кодта йæ фæндæттæ. Петрæн æхсызгон уыд, инженер Марьюшкæйы зæрдæмæ кæй фæцыд, уый. Петр тынг æргом здæхта чызгмæ. Куыддæр æгъдауæй инженеримæ ныхасгæнгæйæ йын Петр куы радзурид, хæрз чысылтæ ма куы уыдысты, уæдæй фæстæмæ Петры хæлардзинадыл Марьюшкæ кæй ахуыр кодта, уый тыххæй, афтæмæй та дзы кæстæр уыд.

Знон, хъæды уæвгæйæ, инженер Петры бафарста, ус курын йæ зæрды ис, æви нæма. Лæппуйы бахъуыд йæ зæрдæйы фæндтæ схъæр кæнын, суанг кæй akkaг кæны йæхицæн, уый дæр ма бацамонын. Фæлæ загъта, тынг ныфсджын кæй нæу Марьюшкæмæ бауæндынмæ, куына бакома Петры хуызæн магуыр

лæппуйæн. Блашкойы хæдзар кæддæриддæр бонджын уыд æмæ сæ чызджыты дæр фервистой хъæздыг сиæхстæм. Петр та магуыр æрмгусæг йæхицæн йæхи мыггаг дæр ма нæй, цæры кæйдæр мыггагыл фыстæй. Æмæ кæддæриддæр фидиссагæй цæргæ баззайдзæн „дзæгъæлзады“ номимæ. Уыцы ныхæстæ æхсызгон нæ уыдысты инженерæн. Æмæ йæ Петр куы бамбарста, уæд йæ ныхас аивта æндæрырдæм.

– Бахатыр кæн, фæлæ дауæн бинонтæ ис? – бафарста инженеры.

– Ус мын ис, æндæр ничи. Фæлæ мын фырт дæр уыд. Кæсыс, нæ бинонты уавæртæ æмхуызон цыма сты: дауæн фыд нæй, мæнæн та-фырт. Æрмæст нæм иу хицæндзинад ис: ды – æрыгон тагъд ус æрхæсдынаæ æмæ уыдзынаæ бинонтæ; æз та мыггагмæ дæр баззайдзынæн иунагæй.

Петр таригъæд кæнын райдыдта йе ’мбалæн.

– Æмæ раджы амарди дæ фырт?... – бахъыг кодта Петр.

Уыцы минут хъæдай рахызт иу цуанон æмæ сæ ныхас уый адыл фæкъуылымпы, цуанонимæ бафтгæйæ.

Сабаты изæрæй Степан се ’мбырды бакасти Йесойы тау-рæгъ, йæ хæдзарæй чи адзæгъæл, уыцы фырты тыххæй æмæ уый фæдыл цыбырæй сарæзта йæ аргъуыд дæр.

– Æрхъуыды кæн, фыдæн цас зын вæййы, йæ сывæллæттæ йыл сæхи куы атигъ кæнынц, уæд, дунейы рухсмæ кæй номыл рацыдысты, уый сæ сæрмаæ куынаæ уал фæхæссынц, уæд! Уæдаæ нæ Уæларвон Фыдæн зын куыннаæ хъуамæ уа, кæд æмæ уд кæй бауагъта, мыггагмæйы цард кæмæн радта, уыцы сывæллæттæ дзы сæхи иуварс ласынц æмæ йыл не ’рвæссынц, уый нæ, фæлæ ма сæм худинаг дæр кæсы адамы раз Хуыцауы кой кæнын, Хуыцауы ном арын.

Царды та куыннаæ вæййы, æнæзæрдæзæгъгæ хабæрттæ дæр, зæгъæм, фырт рæдийы. Уый дæр куыннаæ у зын фыдæн. Кæддæр нæ полчъы иу афицерæн фесæфт йæ чысыл лæппу. Сымах мын уый куы федтаиккат, уыцы фыды катый! Мах неппæт дæр нæ къахыл нал лæууыдыстæм, цалынмæ йæ ссардтам, уæдмæ. Æмæ куыд диссаджы цины хабар уыд уый, сæфт лæппу разынд! Нæ уæларвон Фыдæн та бирæ адзæгъæл Йæ сывæллæт-

тәй. Уыдоныл сагъәсәй Йә зәрдаёйы тугтә ныккәлыңц. Хуыцау хәлы уыдоны мәстәй! Дунемә әрәрвыста Йә зыбыты иунәг Фырты, цәмәй нә нә Уәларвон Фыды хәдзарыл сәмбәлын кәна. Әмә чи адзәгъәл, Хуыцау кәмән нал ис, уыдонәй иунәджы дәр куы фервәзын кәны Чырысти, уәд уый цинәй куыд ныррухс вәййы арв әнәхъәнәй!...

Кәд абон не 'хсәнәй адзәгъәл искәйы фырт, кәнә чызг, ныууагъта йә райгуырән къона, бауадзут әй Чырыстийән ссарын. Чырысти уә агуры! Уый зәхмә әрхызти сәфтыты ссарнымә, дзәгъәлты фервәзын кәнынмә. Алчи ма уә йәхи авәрәд фыды бынаты, йә хъәбулыл бацин кәныны, йә хъәбысы йә әрбакәныны фадат кәмән нәй, уыцы фыды бынаты...

Инженер хуыыста Степанмә, фырәнкъардаёй йә сәр әруадзгәйә.

Дыккаг бон сәхи рәвдз кодтой әмбырдмә. Петры бафәндыд уазәджы йемә уырдаем ахонын. Фәлә уазәг йәхәдәг фәраздәр, бафәндыд әй хуыцаубоны әмбырдмә дәр ацауын, Евангелийы бакастытәм байхъусын.

– Сымах аргъуанмә нә фәцәут? – афарста Петры.

– Әмбырды фәстә баййафән ис аргъуанмә дәр ма, кәй фәнды, уымән. Фәлә Степан уырдаем нә фәцәуы, әз дәр дзы рагәй нал уыдтән, уымән әмә нә фәсивәд нәхи уагыл нә уадзыңц. Стәй уыцы сауджынмә бакәсын дәр мә зәрда нә зәгъы. Нә мә рох кәны, уый мә фәндагыл дәргәй куыд ныууагъта әмә чысыл ма бахъәуа бәсион уым дзәгъәләй. Мә бон хъусын нәу йә аргъуыдмә. Иу хатт та сәрмагондаёй „аргъуыд, сарәзта“ „сәнттә цәгъдджытыл“, Тулдзбыны хъәуы ахәмтә фәзынди, зәгъгә. Уый, – Степан йә цәфтәй дзәбәх кәнын куы байдыдта әмә Хратскийы хәдзары әмбырд кәнын куы байдыдтам, уәд. Әмә нә кәд аргъуаны кафедрәйә „сәнттә цәгъдджытә“ хоныңц әмә нә хынджыләг скъарынц, уәд цы ми кәнәм мах ахәм аргъуаны?!

– Раст зәгъыс, цыыфкалән ныхәстәм, хахуыртәм рәвдз ләууыңц иуәй-иутә, – загъта инженер. – Чи йын цы әмбары, цытә уә фәдзырдтой сауджынән, әмә сыл баууәндыд уый дәр. Фәлә цәуылнә исчи бацауы сауджынмә әмә цәуылнә

арныхас каны йемае уыцы дам-думтыл? Чи зоны сауджыны зәрдамае фәцәуиккой уә ныхәстә, уә хъуыдытә. Иуәй мәнә әз ницы гәдыдзинад, ницы фәлывд уынын уә миты, уә ахуырады.

Петр уыцы фәндон радзырдта Степанән. Степан ницы хуызы разы кодта ууыл. Стәй әмбырдмае чи фәцәуы, уыдонимә куы аныхас кодта, уәд сә фәндоныл сразы.

Петр бацин кодта уыцы уынаффәйыл. Уымән әмае аргъуанәй уыцы бон Крачинская куы әрыздәхт, уәд радзырдта, сауджын абоны аргъуыды сә ныхмае дзырдта, зәгъгә. Крачинская куыд рафәзмыдта, афтәмаей сауджын йә ныхас кодта тынг мәстджынәй, суанг ма кафедрае дәр тымбыл къухәй ныццавта фырмастәй, афтә дзургәйә: „Хуыцау, кувәг адәмы ма бауадз фәрәдийын, Дәхиуыл галиуәй разилын!“ Бирә ма фәрәдзур-бадзур кодтой уыцы хъуыддагыл, фәлә Крачинская Петры „ног дыныл“ бынтон әххәстәй нә разы кодта, цыдәртә дзы йә зәрдамае нә цыд.

Сә уазәг та уыцы рәстәджы Блашкойы хәдзары бадти. Куыройгәсән зәрда бавәрдта, куыройы механизм әндәр хуызы рацаразыны тыххәй, дон цалхмае әнцондәраей куыд кәла, ахәм нук ын саразын. Уый фәстә Хратскиимә иумә ацыдысты сәрвәтмә, кәддәр быцәйуаг ауәдзы дур кәм әвәрд уыд, уырдам. Сыхәгтә сә дыууә дәр куырдтой уазәгәй, цәмаей сын бацамона йә фәнд, дәттә уалдзәджы куы раивылой, уәд сәрвәтыл куыд нә ракалой, уый тыххәй.

Хратский хорз арәхсти хәдзар дарынмә; искуы исты федта ногәй, канә фехъуыста, уәд дзы әвәстиатәй хәдзарән спайда кәндзән. Блашко та әппындәр зәронд уагәй иуварс нә хызти, куыд әрәйяффта йә хәдзарад, афтә йә дарддәр хаста әшпын әнә аивгә. Ничи йә бауырнын кодтаид, цыдәр ногдзинад пайдадәр у, ууыл, фәлә ацы хатт инженерыл әууәндыд.

Уыцы рәстәджы Петр тынг әнхәәлмә касти сә уазәгмә. Йә мад ын рахабар кодта, сә уазәг ма сәм кәй хъавы цалдәр боны бафәстиат уәвынмә. Петрән тынг фехсызгон, фәлә йә фәндыд уыцы хабар уазәгән йәхи дзыхәй фехъусын.

Степан әмбырды фәстә ацыд Боровскмае. Уым хәды сәр-

ды бонты а̀рцарди аптечы хицау Каримский йа̀ рынчын фырт Николаима̀. Степаны фыды мад та сэм хари́нагга̀нагга̀й ныллаууыд а̀ма йа̀ абара̀г ка̀нынма̀ ацыди Степан дәр. Стәй ма йа̀ арыгон Каримскима̀ дәр фа̀хәа̀цә ка̀нын хуы́д писмо господин Урсинийа̀. Урсини йа̀ зәрда̀ дардта, уыцы писмо ба̀хәсга̀йа̀, Степанән фа́дат ка̀й фа̀уы́дзән рынчы́нима̀ аныхас ка̀нынән а̀ма йын ны́фс авары́нән. Степанма̀ Урсини цыбыра̀й а̀рбафыста, Каримский а̀ма йа̀ фы́ртыл цы ба̀ллах сә́мбәлд, уый. Каримский йа̀ би́нойнагима̀ ахи́цән ца́лдәр азы разма̀. Ус бавдә́лд, а̀ма уайта́гд а́ндәр мой а́кодта, йа̀ цард ба́иу кодта барон Рейнерима̀. А̀ма сы́лгоймаг куы ба́зыдта, йа̀ фы́цпаг ла́джы фы́рт ты́хст рынчы́н фа̀ци, уый, уәд а́м аты́ндзы́дта, ни́кама́н ни́цы за́гъта а́фтәма́й. А́нхә́л уыд йа̀ фены́н къухы куы на̀ ба́фта, уәддәр бы́наты ми́даг ба́мбардзән рынчы́ны ба́лвы́рд ха́ба́ртга̀.

Хуы́ддаг а́фтә рауа́д, а̀ма провизор Урсини ба́зонга̀ аптечы хи́цауы раздә́ры усима̀, а̀ма уый руа́джы мады къухы ба́фтыд йа̀ фы́рты фены́н, ца́лынма̀ Боровскма̀ на́ма а́цыды́сты, уәдма̀. Фа́ла ус а́васт а̀рбары́нчын а̀ма хуы́ссыди йа̀ мады ла́ггадга̀на́джы фа́теры.

Урсини йа̀ хә́сыл ба́ныма́дта а́рыгон Каримскийән мады фа́рынчыны ха́бар фехъу́сын ка̀нын, стәй ма уый дәр, барон Рейнер ра́хджы а̀рбаца́уинаг ка̀й у йа̀ рынчы́н усма̀.

Барон йа̀хә́дәг а́ппындәр ни́цы зы́дта йа̀ усы ба́лцы ха́ба́ртга̀н, ка́д а́й ты́нг бирә уа́рзта а̀ма йа̀ ты́нг бу́ц дардта, уәддәр, ла́гән йа̀ фа́сона́рхә́джы дәр на̀ уыд, ус йа̀ рынчы́н фы́ртма̀ а́цыд, уый. Барон йа̀ усы ны́уагъта цыбы́р ра́стагма̀ суа́рдәтты дзә́ба́х ка̀нынма̀, йа̀хә́дәг ца́лдәр бо́ны ба́лцы а́цыд хуы́ддә́гты фа́дыл. Ус куы а̀рбары́нчын, уәд ба́ронима̀ ку́сджы́тәй ни́ка́йы бо́н уыд хи́цауән йа̀ усы рынчы́ны ха́бар фехъу́сын ка̀нын, уы́мән а̀ма йын ни́цы зы́дтой, ка́дә́м а́цыд, ка́цы́рдә́м а́м фа́ха́бар ка́ной, уый.

14. АЕНАЕНХЪАЛÆДЖЫ НОГ ДИССАГ

Бирæ радзур-бадзуры фæстæ Блашко æмæ Хратский сфæнд кодтой инженеры ныхасыл сразы уæвын. Æмæ ныр æртæйæ дæр кæрæдзийы дзырд бамбаргайæ, здæхтысты хæдзармæ. Хратский сæ дуармæ куы 'рхæццæ, уæд инженерæн уæздан салам загъта, бузныгæй дзы баззад, афтæмæй баздæхт йæ хæдзармæ. Дарддæр инженер цыди Блашкоимæ.

– Иу цæмæйдæр дæ мæ зæрды бафæрсын ис, – загъта инженер йе 'мбалæн.

– Дæ хорзæхæй, цыдæриддæр мæ бафæрс, – дисгæнгæ дзуап радта куыройгæс.

– Петр мын дзырдта, дæ чызгмæ йæ зæрдæ æхсайы, зæгъгæ, фæлæ дам йæ ныфс нæ хæссы. Уымæн æмæ магуырдард кæны, стæй ма бæлвырд бæрæг дæр нæу, чи у, цы у. Æнæгæдыйæ ма йæ мæнæн схæр кæн, цы дзуап ын радтис йæ курдиатæн?

Блашко йæхи ныхъхъуынтъыз кодта. Йæ зæрды кæрон дæр нæ уыд йæ чызджы моймæ дæттын. Йæхи æхсызгондæр хъуыди Марьюшкæ хæдзары зылдтыты. Гæнæн нал ис, зæгъгæ, уæд ма йæ, чи зоны, Мишкойæн радтид, уымæн æмæ уæд иу чысыл ивдзинадтæ æрцæуид йæ бинонты æхсæн.

Инженер бафиппайдта, Блашкойы цæсгом куыд фæхъуынтъыз, уый æмæ йæхæдæг дæр ма ныффæлурс.

– Уæдæ уæд Петр нæ фæрæдыд. Нæ ратдзынæ уæдæ Петрæн дæ чызджы нæ? Уæд цæй тыххæй? Блашкома комкоммæ кæсгæйæ бафарста инженер.

– Зæгъ ма мын дæ хорзæхæй, Марьюшкæйы цæмæн хъæуы моймæ цæуын? Стæй дын раст куы зæгъон, уæд æй Петрæн нæ фæхастон. Лæгæй-лæгмæ йæ ныхмæ ницы зæгъынмæ хъавын зымæджы дæргъы тынг аивта йæ уаг, бынтондæр фендæрхуызон. Фæлæ Тулдзбыны хъæуы, Марьюшкæйæ фæстæмæ бирæ чызджытæ... Стæй ма Петр ахæм стыр хæдзар нæу, сылгоймаджы æххуыс æй кæм хъæуа; куыддæр худæндзастæй бафиппайдта Блашко.

– Цыбыр дзырдæй, йæ сæйрагдæр цæлхдур-магуырдинад, уæдæ нæ? – фæттыста йæ ныхас инженер.

– Ёнагæды куы дзурæм, уæд магуырдынад дæр æфсон у, – загъта куыройгæс. – Мæ уды æгасæй мæ чызгæн мæ бон ницы хай бакæнын у мæ хæдзарæй, уæдæ афтид къухæй дæр куыд цæрдзыстæм уæд? Марьюшкæ гуыбындызагыл кусын нæ сахуыр, мах рæстæджы та айдагъ уафыны куыстæй дæхи не схæсдзынæ.

– Ёмæ, зæгъæм, базыдтай, Петрмæ ис æфснайд æхца, уæддæр ын ком нæ радтис?

– Господин инженер, Петр дауæй скодта хорз адвокат, – бахудти Блашко, – Марьюшкæ ма йæхæдæг йæхи фæндонæй куы мой кæнид Петрмæ, стæй мæ зæрдæ фидар куы уайд, мæ чызгæн йема хорз уыдзæн, зæгъгæ, уæд мæхæдæг мæхи ’гъдауæй нæ ныццæхгæрмæ уаин сæ фæндагыл, „нæ йæ дæттын“, зæгъгæ, нæ ныллæууин.

– Дæ къух мæм радт уæдæ, дæ чызджы никамæн ратдзынæ, йæхи зæрдæмæ Петр куы цæуа, уæд, зæгъгæ, уый тыххæй. Ёз та дзырд дæттын Петрæн ахæм бынат скæнынын, йæ бинонты дарынхъом куыд уа.

Блашко дисы бафтыд, ныхас бынтон æндæрырдæм кæй ныззылд, ууыл. Ёмæ йæ къух бадаргъ кодта инженермæ разы йы нысанæн. Фæлæ бынтон нæ баууæндыд уæддæр, афтæ ахъуыды кæнгæйæ: „Цыдæр сæнтдзæф мæм кæсынц ацы господинтæ! Куы исчи æвиппайды сæ зæрдæйы ныххизы, куы дзы уайсахат афæллайынц“.

Ууыл кæрæдзийæ фæхицæн сты. Ёмæ кæд инженер Блашкойæн нæ ныффæдзæхста йæ дзыхыл хæцын, уæддæр ныхъхъус, никамæн ницы ской кодта, уæвгæ йæхæдæг йæхи хъусæй цы ныхæстæ фехъуыста, уыдоныл дæр зынтæй æууæндыд.

Петр уыцы рæстæджы чиныг касти цæхæрадоны. Ёмæ афтæ аныгъуылди чиныджы хабæртты, æмæ уазæджы æрбацыд дæр нæ базыдта, цалынмæ йæ тæккæ фарсмæ æрбадти, уæдмæ. Нæ дарæстыл кæрдæджы цъæх хуыз сисдзыстæм, нæуыл бадгæйæ, – батыхсти Петр.

– Ницы кæны, дауæй мæнæн æнцондæр раивæн у мæ дарæс ногæй, – загъта инженер. – Фæлæ ды нæ тæрсыс дæ дарæсэн?

– Уæд мæхицæн ног бауæфдзынæн, – хъæлдзæгхуызæй дзуап авæрдта Петр, – дау та бахъæудзæн æхцайæ æлхæнын.

– Петр, æмбарын дæ, тынг уарзыс дæ куыст, фæлæ дæ зæрдæ афтæ баззайын ис зæрондмæ?

– Æмæ цымæ уæвгæ та цавæр æндæр хъуыддагыл ныххæцын у мæ бон? – бадис кодта Петр. – Ацы куыстыл сахуыр дæн æмæ мæм дзы зын ницы кæсы, кæд уанæбæрæджы пайдаджын нæу, уæддæр. Фæлæ куыд зонын, афтæмæй апостол Павел дæр, тынуафæг уæвгæйæ, ницы уыйас пайда уыдта йæ куыстæй. Афтæмæй та канд йæ бинонты нæ хаста, фæлæ ма æххуыстæ кодта, хъуаг чи уыд, уыдонæн дæр.

– Уæдæ, æнхъæл дæн, апостол Павел дæуæй фылдæр пайда иста йæ куыстæй, – бахудти инженер. – Афтæ мæм кæсы, Петр, æмæ ус курынмæ æгæр ма тагъд кæн. Уырны мæ, Блашко йæ Марыюшкæйы дæуæн æнæзивæгдæрæй радтдзæн, афтид къухæй йæм куынæ балæууай, уæд. Марыюшкæймæ та дæ ничи хъыгдары баныхас кæнын, – афтыдта йæ ныхасмæ инженер, Петры цæсгомы хуыз куыд афæлыфта, уый бафиппайгæйæ. – Кæд дæ уарзы, уæд сразы уыдзæн дыууæ-æртæ азы дæм фенхъæлмæ кæсыныл. Нырма хæрз æвзонг куы стут.

Петр сулæфыд, цыма йæ уæззау уаргъ йе 'ккойæ раппæрста, стæй та æнкъардæй зæхмæ ныджджих.

– Æмæ уæдæ дыууæ-æртæ азмæ дæр цас мулк æрæмбырд кæндзынæн, Блашкойы фæндиаг? Кæд мын йæ зæрдæйы хæлардзинадæй фæтаригъæд кæнид æмæ сразы уайд йæ чызджы радтыныл.

– Рæдийыс. Мæ фæндмæ куы байхъусис, уæд Блашкойы зæрдæ балхæныны фаг æрæфснаис.

– Æмæ мын уæдæ цы фæнд кæныс? – дис кодта Петр.

– Мемæ рацу!

– Демæ? Уый кæдæм?

– Германы бæстыл бирæ фæзылдтæн æмæ фехъуыстон, ахæм скъолатæ дзы ис, æмæ хъомыл адæмы кæдæм исынц. Æмæ дæ иу ахæм скъолайы фæмидаг кæнин æртæ азы. Базонис дзы немьцагау дзурын æмæ дæ зондыл бирæ цыдæртæ бафтид, царды рахæцæнтæн исты бамбарис, уым ахуыр кæнгæйæ. Стæй дын мæхæдаг радтдзынæн хорз бынат, стыр мызд кæм исай, ахæм. Уый фæрцы дын фæуыдзæн дыууæ фадаты:

фыццаджыдæр уал училищæйы ноджы бæлвырддæр бацахуыр кæнис Хуыцауы закъонтæ; дыккаджы та дын, училищæ каст фæуæвгæйæ мæхæдæг ахæм фадат скæндзынæн, Хуыцауы тыххæй адæмæн чингуытæ куыд кæсай. Абонрайсом Степан дæр раст уыцы хъуыддагыл дзырдта.

– Хорз, æмæ зæгъæм, мæ бон баци уырдам бахауын, уæд мын фидгæ та чи кæндзæн ахуырæн? – дисы бафтыд Петр.

– Чи дæ бакæндзæн уырдам, уый дын фидгæ дæр кæндзæн.

– Ды дæхæдæг? Уæд мын цæй тыххæй хъуамæ фидай кæйдæр æцæгæлонæн?

– Фехъуыстай, абонрайсом Степан цы дзырдта, уый? Чырыстæттæ хъуамæ царой чырыстон æгъдаумæ гæстæ, æмæ æххуыс кæной хæстæг, хионæн, сæхи хуызæн чырыстæттæн. Æмæ кæд æз чырыстоныл нымад дæн, уæддæр мæ царды ницы-ма равдыстон хорздзинадæй...

– Хуыцауы арфæ дыл сæмбæлæд, дæ рæсугъд фæндты тыххæй. Фæлæ дын цымæ æгæр зынаргъ нæ ауайдзынæн?

– Рагагъоммæ никуы ис базонын, цы æрцаудзæн, уымæн, – бафиппайдта инженер. – Чи зоны, æмæ мæм мæ зеронды бон æрбаздæха, дæ ахуырадыл ныр цы бахардз кæнин, уыцы хорздзинад.

Петры зæрдæ схъазыд. Æппындæр дызæрдыг нæ кодта инженеры ныхæстыл. Æмæ раст уыд уазæг. Ничи йын ницы зоны, дæ царды дын чи цы фæуыдзæн, уымæн.

Уый раст у, – йæ зæрдæ бауынгæг Петрæн, – дæуæн фырт нæй, мæнæн та фыд. Æмæ дæ фæнды мæнæн феххуыс кæнын æмæ стыр иунæг кадджын Хуыцау ахæм фарн рауадзæд, дæ дзæбæхтæ дын куыд нæ ферох кæнон, æз дæр дын искуы истæмæн куыд сбæззон!

– Уæдæ афтæ, алыг æй кодтам, – цæуыс мемæ, æви нæ?

Инженеры хъæлæсы уаг цыдæр æхсызгонæй хъуысти.

– Цæуылнæ хъуамæ ацауон? Ома, хорз бынатмæ нæ бæллын. Уырны мæ, тын уафыны куыстæй дæр Хуыцауы фæндæй Марьюшкæимæ кæй фæцæриккам, уый. Фæлæ цин кæнын Хуыцауы Ныхас бындуронæй сахуыр кæныныл. Фæнды мæ адæмæн Хуыцауы закъонтæ æмбарын кæнын. Фæлæ... – Петр

эваст фенкъард, – цы уыдзæн ма мад иунагæй, цæмæй цæрдзæн? Нæ хæдзармæ базилынмæ хъавыдыстæм, æфтуан ма йыл бацамайынмæ!

– Æмæ цас рæстæг ахæсдзæн уыцы арæзтад?

– Æхсæз къуырийæ аст къуырийы онг.

– Уæдæ эвастæй февнал хъуыддагмæ. Училищæмæ дæ уæд-дæр сентябрæй раздæр нæ райсдзысты. Æз дын сбардзынæн цы дæ цасы бæрц кæнын хъæуы, уыдæттæ, сараздзынæн дын пълан, æмæ тæккæ райсом дæр дæ бон у аразыны куыстытæ райдайын. Цом, фенæм бынат, кæм цы уыдзæн, уый.

Сыстадысты æмæ хæдзарæй иуварс рацыдысты, фæлæ кæронмæ нал рахæццæ сты, фæкъуыхцы сæ кодта Степан.

– О, Степан! – бацин кодта Петр, сæ размæ Степан цæрдæг куы æрбацæйуад, уæд. – Цæй куыд у дæ нана?

– Ницы йын у, Хуыцауæй разы. Æз та сымахмæ ратагъд кодтон, господин инженер, дæумæ.

– Мæнмæ, зæгъыс? – дисхуызæй йæ афарста уазæг.

– Дæ мыггаг Рейнер у?.. Хатыр, барон Рейнер?

– О, афтæ. Æмæ исты хабар ис?

– Хабæрттæ, барин, бирæ æмæ дæ алы ран агурынц.

– Мæн агурынц? Уæд чи?

Инженер куыддæр йæхи фесхъæл кодта.

– Дæ секретарь нæ зыдта, кæдæм дæм фæхабар кæна, уый æмæ дæм æй æз æрбахастон. Дæ бинойнаг тынг тæссаг рынчын фæци æмæ хуыссы П. горæты.

– Мæ бинойнаг? П-йы?..

Барон йæ фырдиссагæй фæстæрдæм алаууыд.

– Мæ бинойнаг П-йы? – Æмæ та ногæй ныддис кодта.

– Мæнæ бакæс ма хæлары писмо æмæ бамбардзынæ хабæрттæ. Æз та бæхтæ аивфтындзон, дæу станцæмæ тагъдæр ахæццæ кæныны тыххæй. Поездмæ ма аййафдзынæ.

– Фæрæвдз ма кæн, дæ хорзахæй, Степан! Уыцы поезд мын цæмæй ма аирвæза, уый! – рахъæр ма кодта Степаны фæдыл:

Лæгæн йæ хуыз фæцыд, йæ къухтæ зыр-зыр кодтой. Пис-мойæ бамбæрста, баронессæ бацыди П-мæ, йæ фырты фенын-мæ æмæ гъе уыцы ран тыхст рынчын æрбаци. Лæгæн та йæ

кусджытэй ничи зыдта, барон кәдәм ащыд, уый әмә йәм кәдәм фәхабар кодтаиккой?!

Инженер йә ныхы узал хид расәрфта. Тынг хыг кодта, удаист фәци йә рынчыныл. Петр та йын, мәгуыраг, тәригъәд кодта, фәлурсәй йә куы ауыдта, уәд әмә йын схәщыд зәрдатә әвәрыныл. Петр әрвдзәфау фәци йә уазәджи зәрдарыстәй.

– Дәхиуыл фәхәц, дә хорзәхәй, дәхи уромын бафәраз! – сабыртә йә кодта Петр. – Хуыщауы бон бирә у, феххуыс дын кәндзән, дә бинойнаджы дын адзәбәх кәндзән, мах кувдзы-стәм уый тыххәй.

– Скувут, уә хорзәхәй, курын уә! Мә сәрән ницы әмбарын, куыд әмә цы уыдзынән, мыййаг, куы амәла, уәд! Цәмән әй ныуагътон иунагәй? Цәуылна йын феххусын кодтон, стәй цы хуыздәр хъуыддаджы тыххәй рабалц кодтон ардәм, цы дзы смарзтон? Уый мәм, мәгуыраг, хабармә әнхәлмә касти! Стәй йәхәдәг та цымә цәмән расхъиудта ай онг дард фәндагыл. Афтәмәй та ләмәгъ уыди... Йә фыр-тимә фембәлдаид әмә йә зәрдә сәнкзуыст, әвәццәгән, әмә нал бафәрәзта йәхиуыл схәщын. Йә сәр дзы кәм әркзул кәна, уый дәр дзы куына ис, зәгъынц! Уәд әй цы Хуыщау схаста уырдаем. Мә мәгуыр Натали! Иунагәй та дә ныфс куыд бахастай цымә ай онг рацәуынмә? Цәмә ма фәстиат кәнын әз та? Степан!.. Кәм дә, Степан? Рәвдзәр! Мә дзаумәттә дәр ма арәвдз кәнон... Цыфәнды ма фәуа, абон мын П-мә әнә бахәццә хос нәй!..

Петрмә гәсгә, йә уазәг йәхи уагыл нал уыд. Тынг тәригъәд ын кодта, әнәнхәләдджы йыл ахәм бәлләх кәй сәмбәлд әмә әваст цәуыныл кәй фәци, уый тыххәй. Уыщы изәр Петр әнәсцухәй куывта рынчын баронессә Рейнеры тыххәй, цәмәй йын Хуыщау ахъаз бакәна, йә уд ын аирвәзын кәна. Кәд әмә цавәр дзуапш радтдзән Хуыщау уыщы куыв-дән? Петр бәргә куырдтә Хуыщауәй рынчыны фәдзәбәх кәнын, фәлә уый дәр дыууә хуызы вәййы: рәстәгмә әмә әнустәм.

15. УАЗÆГУАТЫ САУДЖЫНМÆ

Диссэджы рæсугъд райсом скодта. Степан рараст йæ хæдзарæй сауджыны бабæрæг кæнынмæ. Хур тæмæнтæ калдта æмæ ныррухс сты хъæды æрдузтæ æмæ хъæздыг быдыртæ фæндаджы фæйнæфарс. Йæ сæрмæ сыгъдæг арв, мигъы къуымбил дзы никуы зынд. Уæлдæфы алырдыгæй хъуысти зæрватычыты цъыбар-цъыбур; куы иуырдыгæй, куы иннæрдыгæй ауæдзы хæрдмæ пæррæстытæ кодтой, фæндаггоны къахы уынæрæй чи тарст, уыцы цъиутæ. Степан йæ цыдæй цыд, сыгъдæг уæлдлаф æхсызгонæй удафгайæ. Кæцæйдæр дардæй гæзæмæ æрбадымдта рог дымгæ.

Къуыбырты æхсæнæй зынын байдыдта чысыл горæтгонд М. Алы къуыбырыл дæр дзы уыди уæлмæрд. Иуы сæрыл та чысыл кувæндон æмæ йæм цы фæндаг цыд, уый фæйнæфарс-æлыгæй конд нывтæ Чырыстийы хъызæмæртты нывтæ æвдисæг скульпурæтæ. Уæлмæрдæй цагатскæсæнырдæм æндæр обауыл та æрæнцад дыккаг уæлмæрд, йæ алфамблай æрдæг-калд къултæй гæрæн. Уыцы уæлмæрдты уынгæйæ адæймагмæ афтæ касти, цыма дзы искайы хъæлæс хъуысти: „Ам æнустæм æрсабыр сты хылтæ æмæ хъаугъатæ. Ныр ам сеппæт дæр æмхуызон сты: буар ногæй фестдзæн рыг!“ Разынди æртыккаг уæлмæрд дæр, йæ алфамблай ног сис амæд, уый алыварс та ма къанау къахт. Уый тынг фыдынд дардта æппæт уæлмæрды дæр. Уым æппындæр ницæмæй загътаис, ницы æвдисæн дзы уыд, Чырысти дзыллæйы тæригъæдты сæрыл амæрд, зæгъгæ, уымæн. Нæ дзы уыд нæдæр бæлас, нæдæр уæд та иу къуындзых. Уый дзутты уæлмæрд уыд. Æцæг цагъды мæрдтæ! Нæ дзы змæлæг зынди, нæ – зайæгхал, нæ – тæхæг маргъ. Уымæй ма хуыздæр æвдисæн цы уа, Хуыцау кæмæ фæфыдæх, уыцы адæмы зæрдæйы хаттæн. Фæлæ дзы ныгæд чидæриддæр æрæй-йæфта, уыдон ныр бамбæрстой, æцæгдзинад цию æмæ фæрæдийын, фæдзæгъæл уæвын цы амоны, уый.

Уыцы æртæ уæлмæрды астæу дæлвæзы царди чысыл горæт М.; йæ бæрæгастæуты калди цæугæдон, йæ былтыл та кæрæй-кæронмæ тута бæлæстæ. Хъæуæн йæ кæронæй зынди лютеран-

ты аргъуан, æмæ æнусон сусхъæд бæлæсты æхсæнæй дзæбæх дæр нæ зынд.

Гъе уыцы бæлæсты бын æрбынат кодта сауджыны хæдзар æмæ скъола.

Зæрдæ хъазыд уыцы рæсугъд райдзаст райсомæй! Степан кæсынæй дæр нал æфсæст алæмæты рæсугъд æрдзы нывтæм. Фæлæ йæ цæстæнгас уæддæр цыдæр æнкъард уыд. Ардæм æрцыд сауджынаен йæхи сраст кæныны тыххæй, ома зианæй ницы кæны, фæлæ архайы адæмæн се 'ргом Хуыцаумæ разда-хыныл, уымæн æмæ дзы фæиппæрд сты, атигъ Ыл кодтой сæхи. Хуыцау сæ хъуыдыйы дæр нал уыд; цымæ ма сын уæвгæ дæр Хуыцау никуы уыд... Чысыл горæтгонды æппæты рæсугъддæр хæдзæрттæ бацахстой нузæндæттæ, кæнæ хæтаг сылгоймæгты ривæты бынæттæ, цыбыр дзырдæй – хайрæджы ахстæттæ.

Степан йæ худ йæ сæрæй систа æмæ Хуыцаумæ скуывта рæстуд адæмы тыххæй, ацы чысыл горæты цæрджыты æмæ æппæт æхсæнады тыххæй, йæхæдæг дæр кæуыл нымад уыд, уыцы адæмы тыххæй. Æмæ Хуыцауæй куырда, цæмæй адæ-мæн ма бахæлæг кæна æцæгдзинад бамбарын кæнын, цæмæй сын се 'ргом раздаха Йæхирдæм, цы тæригъæдты галиу фæн-дагыл адзæгъæл сты, уырдыгæй. Ноджы ма скуывта, цæмæй йын Хуыцау хай бакæна куырыхон зондæй, сауджынимæ ныхас кæнгæйæ. Степан аргъуанмæ куы фæцæйхæццæ кодта, уæд зæланг кæнын байдыдтой дзæнгæрджытæ аходæны аргъу-ыдмæ сидыны нысанæн.

Степан бацыд аргъуанмæ. Уæвгæ та дзы тынг рагæй нал уыд. Æмæ цыма фыццаг хатт сæмбæлд уыцы ран, афтæ йæ цæст ахаста алцæуыл дæр. Æмæ, æвæццæгæн, ацы аргъуанмæ æппæты фыццаг чи æрбакъахдзæф кодта бакувыны номыл, уыдонæй никуы ничи æнхъæл уыдаид, афтæ æргомæй сист-дзысты Чырыстийы фæдонты ныхмæ, уый, „сæнттæ цæгъд-джытæ“ сæ схонгæйæ. Стæй сæ фæсонæрхæдджы дæр никуы æрцыдаид ахæм хъуыды, Хуыцауы номыл куывдмæ къæрных-тæ, расыг къупритæ, къамæй хъазджытæ, хæтаг адæмтæ сæ фындз бадарын дæр бауæндой. Ныр уыдон аргъуанæй æмраст смидæг ваййынц нузæндæтты, æмæ ма кæддæр изæрæй фыд-

расыгæй здухгæ къахдзæфтæй тыххæйты сæмбæлынц сæ хæдзæрттыл.

Степанæн йæ зæрдæ барыст, уыдæттыл цæст ахæстгæйæ, æмæ йæ цæсгом йæ армы тъæпæнтæй бамбæрзгæйæ, йæхи æруагъта йæ зонгуытыл.

Уыцы рæстæджы адæм дæр æмбырд кæнын байдыдтой аргъуанмæ. Мæнæ æрбахызтызты цалдæр сылгоймаджы æмæ ацæргæ дыууæ нæлгоймаджы; сæ бакастæй бæрæг уыд, алы бон кæмæн лæггадгæнæг сты, уый. Стæй та бацыдысты цалдæр мæгуыргуры. Алтары цур æрбынат кодта аргъуаны кусæг. Зарджыты бынатмæ (клиросмæ) схызти иу æрыгон ахуыргæнæг, йæ фæдыл йæ ахуырдаута, стæй ма цалдæр чысыл лæппуйы. Рæбынæй æттæмæ хъуысти сауджыны хуыфын.

Ахуыргæнæг æрбадти органы (цæгъдæны) цур. Æмæ аргъуаны музыкайы бæсты райхъуысти чехаг цавæрдæр рæучи зарæг. Уый фæстæ ныззарыд хор. Фыццаг зарæг, æвæццæгæн, ахуыргæнæджы зæрдæмæ тынгдæр цыд æмæ йын уымæ гæсгæ йæ мелоди ацагъта цæрдæгдæр. Хор та йæ зард райдыдта уæзбынæй, бæрæгбонхуыз, фæлæ æнкъард темпæй. Чи æрæмбырд, уыцы адæм дæр зарæгæн йæ фæдыл лæсæгау, æнкъардæй хъырныдтой. Аргъуаны кусæг уыдоны дæр не ’йæфта, хоры уæвджытæ та суанг музыкайы разæй дæр ма фесты.

Степан æнæкъуылымпыйæ зыдта уыцы хорал æмæ йæ сыгъдæг зæланггæнгæ хъæлæс райхъуыст аргъуаны. Ферох дзы кæй æхсæн лæууы, кæдæм æрбацыд, уый дæр, зарыди æрмæстдæр Хуыцауæн, нæ фиппайдта, кæрæдзийы хъусты сусу-бусугæнæг сылгоймæгты дæр. Степан зарыд Хуыцауæн æмæ йæ Ирвæзынгæнæгæн.

Абоны аргъуыдæн цы зарæг равзæрстой, уый разынди Степаны æнкъарæнтæ æмæ зæрдæйы уаг æвдисæг. „Кæд æмæ сауджынимæ кæрæдзи бамбарæм, – хъуыды кодта Степан, – æмæ мах æмбырдтæм куы ницы бар дара, зæрдæ нын куы баваæра, нæ ныхмæ нæ лæудзæн, уымæй, уæд цыдæриддæр бакæндзыстæм аргъуанмæ адæмы æргом раздахыны тыххæй. Басагъæс кæндзыстæм, аргъуан афтид цæмæй мæ уа аргъуыды рæстæг, ууыл“.

Степан разэнгардэй цэттæ кодта йæхи аргъуыдмæ æмæ Хуыцауы Ныхасы бакастытæм байхъусынмæ. Аргъуанмæ критикæ кæнынмæ миййаг, не 'рбацыд; цин кодта Хуыцауы Ныхасмæ байхъусыныл. Фæлæ адæм бирæ кæй не 'рæмбырд, уый тыххæй сауджын йæ хъуыддаг фæлыг кодта хæрз цыбыр скъуыддзæгтæ бакасыныл, кæй бакаст, уыдон дæр æмдзæвгæтæй фыст.

Степаны зæрдæмæ нæ фæцыд ахæм уæнгмард куыст, хъыг ын уыд. Аргъуыды кæронбæттæны ма сауджын сдзырдта: „Отче наш“, уый адыл, куыд ваййы, афтæ раарфæ кодта æмæ æвæстиатæй рахызти кафедрæйæ.

„Нæ, ахæм ницæййаг аргъуыдмæ цæуыныл сахаты бæрц рæстæг хардз кæнын дзæгъæл хъуыддаг у, – ахъуыды кодта Степан, аргъуанæй рацæйцæугæйæ. – Аргъуыд æдæппæтæй ме 'рбацыды йаргъ нæ уыд... Уыцы æлхынц зæрдæйы уагимæ арасти сауджыны хæдзарырдæм æмæ цалдæр минутмæ бахæццæ йæ къæнцылармæ.

– Мæнæй дæ цы хъæуы, Хратский? – фæрсы йæ сауджын, кæд ын Степаны æрбацæуыны хабар раздæр аргъуаны кусæг радзырдта, уæддæр.

– Æз дæм, господин сауджын, æрбацыдтæн куыд нæ æхсæнады дины разамонæгмæ, – райдыдта Степан, æнцадæй сауджыны цæсгоммæ комкоммæ кæсгæйæ.

– Мæнмæ? Мæ хъустыл æрцыд, цыма адæм дæу ног апостолыл банымадтой, – сдзырдта сауджын, цыдæр фыддзæстæй йæм кæсгæйæ. Степан ма уæвгæ дæр фæсырх. – Ахæм диссаг зонды къуыбылой, дам, разындтæ, æмæ дæ цæсты нæхи аргъуан ницуал у æмæ ног аргъуан байгом кодтай. Стæй, дам, ахæм хорз фырт дæ, æмæ дæ фыды, уый хуызæн рæстзæрдæ лæджы ахъаззаджы мæстытæ бауагътай æмæ йæ бавналын бахъуыд йæхсмæ. Фæлæ мæм афтæ кæсы, цыма уыцы æбуалгъы хъуыддаг мур дæр ницæмæ æрдардтай, – йæ хъæлæс фæхъæрдæр кæнгæйæ, йæ тæрныхы тугдадзинтæ анæрсгæйæ, йæ цæстытæ мæсты цæхæрæй фергтивгæйæ, йæ бæгуытæ бадзырдта сауджын. Æмæ дарддæр афтæ: „Дæ фыд дæ не срæст кодта, фæлæ ма дын фæтыхджындæр кодта дæ хи-

вæнддзинад. Фæлæ мæнмæ та цæмæн æрбацыдтæ, уый мæ сæр нæ ахсы?“

– Æз дæумæ æрбацыдтæн, господин сауджын, æвзæрай, фыддзинадæй мæ цы зоныс лæгæй-лæгмæ, уый базонинмæ. Цæмæн афтæ карзæй лæууыс мæ ныхмæ? Хуыцауы Ныхасы афтæ фыст куы ис уæдæ: Сымах динамонджытæ, раст кæнут æгоммæгæсты, цæмæй суой фæлмас, æнæмаст адæм.

– Ныр де ’хсыр дæ былтыл куы нæма басур, уæд мæнæн амонис, Хуыцауы Ныхасы цы фыст ис, уый?! Дæ ныхмæ цæмæн афтæ карзæй лæууын, зæгъгæ, куы бафæрсай, уæд дын зæгъон: Ды не ’рбахастай демæ ацы хæхбæстæм адæмы змæнтæн марг? Ды нæ апырх кодтай ацы сабыр хæхбæсты алымыггаг зианхæссæг „сæнттæ?“ Ау, уый бæрц цъаммар куыд разындтæ, æмæ, мæ дыууæ цæстмæ кæсгæйæ, куыд хъуамæ мауал басæттай, цæмæй аххосджын дæ, уыдоныл?!

– Ницавæр „сæнттæ“ хæлиу кæнын, господин сауджын, Хуыцау, Ды базон! Стæй æнæ искæйы ардыдæй, æнæ калмы æвдзаг дзæгъæл хуымæтæджы афтæ не сных дæ мæнмæ. Ууыл æппындæр дызæрдыг нæ кæнын: Æз дæм æрбацыдтæн æцагдзинад зæгъынмæ, æмæ дæ курын, байхъус мæм, æмæ кæд рæдийын, уæд мæ срæст кæн, табуафси, уыцы бартæ дын дæттын!

Степаны хъæлæс зæрдæбынæй заланг кодта æмæ сауджын иу чысыл фæсабыр. Фæлæ бандонмæ йæхи уæззауæй æруадзгæйæ, сауджын уæддæр Степаны ныхæстæй разы нæ уыд æмæ сдзырдта:

– Дзур, хъусын дæм, æрмæст рæвдздæр! Бирæ рæстæг мын нæй дæумæ хъусынæн!

Степан радзырдта, æфсæддон службæйæ æрбаздæхгæйæ, Хуыцауы Ныхас йæ фыды фыдимæ иумæ кæсын куыд райдыдта, стæй куыдфæстæмæ уыдонмæ хъусынмæ сыхæгтæ дæр цæуын куыд байдыдтой, уыцы хабæрттæ. Радзырдта йæ рынчыны хабар дæр. Уый фæстæ сæм ноджы фылдæр адæм æмбырд кæнын куыд райдыдтой... Се ’мбырд йæ куыст фæвæййы аходæны аргъуыды размæ æмæ алкæмæн дæр фадат ис сæхи æмбырды фæстæ аргъуанмæ цæуынæн. Иннæ æмбыр-

дтæ та сæм вæййынц сабаты изæрæй æмæ хуыцаубоны фæс-
сихор.

– Господин сауджын, гъеныр мæ фæнды базонын, зæгъ ма, æвзæрæй, æнаккагæй цы кæнæм мах? Хуыцауы Ныхасы афтæ фыст ис: „Исследуйте писание“. Цымæ нæ фыдæлтæ нæ кодтой уыцы хъуыддаг? Уым кæм зыны „сæнттæ“? Куыд хъуамæ схуындауа æцæгдзинад агурæджы „сæнттæ цæгъдæг“? Курын дæ, сайын, фæливын ма ком! Мах „сæнттæ цæгъдæг“ дæр не стæм æмæ „дзæнгæда цæгъдæг“ дæр. Мах уарзæм Хуыцауы закъонтæ æмæ нæ фæнды нæ царды мидаг æцæг чырыстæттæ уæвын. Цæрын нæ фæнды, Чырысти куыд домы, афтæ.

– Хуыцауы закъонтæ кæсын раппæлинаг хъуыддаг, – хуыфгæ-хуыфын дзуапп радта сауджын. Уый йæ хæс у алы лютеранинæн. Фæлæ иугæр хъæубæстæн ис аргъуан, уæд ма уыцы хицæн æмбырдтæ алы къуымты цы сты? Аргъуанмæ цæуылнæ цæут? Æви дæхимæ ахæм зондджын кæсыс, æмæ сауджыны амынд хъуаг нæ дæ?

– Аргъуанмæ дæр цыдтæн, – тынг зæрдиагæй загъта Степан, – фæлæ дзы уый бæрц фыддзæст раиртæстон мæ удмæ, уый бæрц былысчылтæ мыл кодтой чидæртæ, æмæ ныхъ-хъуыдты уагътон, мæхицæн аккаг нал скодтон аргъуанмæ цæуын. Суанг ма мын аргъуаны дæр фадат нæ лæвардтой адæммыггаг бакувынæн. Уалынмæ фæрынчын дæн. Æмæ сæйгæ, сæйын мæ хъустыл уади, аргъуаны мæ фыдкой вæййы, стæй ме ’мбæлтты кой дæр, мæнæ „сæнттæ цæгъдджытæ“, зæгъгæ, кæй схуыдтой, уыдоны кой. Афтæмæй ма дæ зæрдæ бакомдзæн аргъуанмæ бацæуын? Мæнæн бирæ æхсызгонддæр вæййы Хуыцауы закъонтæ нæ хæдзары ахуыр кæнын æмæ сæ иннатæн амоньн...

– Амоньн, амоньн! – æнæбары йæ дзыхæй схауд сауджынæн. – Ды куыд хъуамæ амонай? Хуымæтæджы зæхкусæг йедтæмæ куы ницы дæ, тыххæйты кæсын зоныс, афтæмæй Хуыцауы закъонтæ амоньныл схæцыдтæ! Ды йæ дæхæдæг дæр не ’мбарыс Библи!

– Хуыцауы Ныхасы афтæ фыст ис: „Все будут научены Богом, „ома, адæм сеппæты дæр сахуыр кæндзæн Хуыцау. Мах

господин сауджын, католиктæ куы нæ стæм, миййаг, æрмæст-дæр сауджынтæн йедтæмæ Хуыцауы Ныхас кæсыны бар никæ-мæн ис, зæгъгæ, чи хъуыды кæны, уыдон. Махæн нæ Уæларвон Фыд æппæт адæмæн дæр радта Йæ Чыныг. Æмæ ма йæ уæд исгæ та цæмæн ракодтам, æмбаргæ йæ куына кæниккам, уæд? Фæлæ Йесо Чырысти афтæ зæгъы: „Йæ фæндон Ын чи æххæст кæны, Йæ фæндыл чи цæуы, уый базондзæн уыцы ахуырад дæр, Хуыцауæй лæвæрд у, æви Æз Мæхæдæг Мæхи 'гъдауæй дзурын“. Гъе афтæ уæдæ, Хуыцауы фæндыл чидæриддæр цæуы, уымæн йæ бон у Чырыстийы ахуырад бамбарын.

– Чи зоны, æмæ ды дæхæдæг дæхи æгъдауæй цыдæртæ æмбарыс, фæлæ дæ иннæты ахуыр кæныныл чи домы, чи дæ бафтыдта ууыл? – иу чысыл æнцаддæрæй, стæй йæ бынатæй стгæйæ афтæ фæкодта: цы зоныс, уый дæхицæн уадз!

– Æппындæр нæ, – фæцæхгæр Степан. – Йесо Чырысти афтæ нæ амоны. Уый зæгъы: „Проповедуйте Евангелие всей твари“, ома, Евангели æмбарын кæнут, къахылдзог кæмдæрид-дæр ис, уыдонæн сеппæтæн. Цæмæй мын уый фæстæ афтæ ма зæгъа, уæд къуыдты уыдтæ!..

– Куыд, куыд?! Æнхъæлыс, уыцы ныхæстæ дæумæ хауынц? Сауджынмæ нæ, фæлæ дæумæ, нæ?!

Мæнмæ гæсгæ Чырыстийы тыххæй адæмæн æмбарын кæнын у алы чырыстоны хæс дæр. Кæд æмæ нæм Йесо разын-ди, уæд уый тыххæй кафедрайæ дзурын у дæ хъуыддаг. Мах хъуыддаг та у йæ бамбарын, æмæ йæ æппæтæн дæр æмбарын кæнын быдырты, хъæдты, хæдзæртты, фæзты æмæ кæмдæ-риддæр.

– Ды зæгъыс хатыргонд дын æрцыдысты дæ тæригъæдтæ æмæ ссыгъдæг дæ, афтæ нæ? – къахта йæ сауджын, йæ цæс-тытæм ын комкоммæ кæсгæйæ, цыма йын уый фæрцы йæ удмæ ныккастайд.

– Бæгуыдæр зæгъын, бузныг Хуыцауæй, – фæхъæлдзæгдæр Степан. – Нæ Уæларвон Фыд Йæ сыгъдæг зæрдæйæ мæн райста Йæ Фырты нымæцмæ, Йесо Чырыстийы туг кæй ныккалд, уый кадæн. Ныр сыгъдæг дæн тæригъæдтæй æмæ мæ бон уый тых-хæй æнæ дзургæ нæу, хъусæй лæууын, мæ алыварс тæригъæды

малы ленкгæнгæ адæм куы уынон, мæхæдæг кæддæр куыд уыдтæн мæ хъуырма, афтæ, уæд! Гъе уымæ гæсгæ суанг мæ амæлæты бонмæ сидтдзынæн: „Æрцæуыт Йесо Чырыстимæ! Уый фæнды сымахæн уæ таригъæдтæ ныххатыр кæнын, мæнæн куыд ныббарста, афтæ. Уый фæнды сымахæн æнусон дзæнæт балæвар кæнын, мæнæн куыд балæвар кодта, афтæ!“

Сауджын уый бæрц смæсты, æмæ къухтæ дæр стылдта.

– Æмæ уæдæ уыдон „сæнттæ“ не сты дæумæ гæсгæ? Цæй дæсны дæ цæстмæмитæм уæдæ, æцæг фарисей! Ничи йæм кæсы?! Ныххатыр ын кодтой йæ таригъæдтæ! Ирвæзт æрцыд! Кæцæй дæм ис ахæм ныфс, дæ таригъæдтæ хатыр сты? Цæмæй йæ бацамондзынæ ирвæзт æрцыдтæ, уый? – хъæр самадта сауджын, йæ къæхтæ зæххыл хойгæйæ.

– Ныфс, зæгъыс? – Афæзмьдта йæ Степан. – Уæндгæ та мæ куыд кæныс афтæ фæрсын? Ды ахуыргæнæг Израилы æмæ уый нæ зоныс? Уыцы ныфс фидар бады мæ зæрдæйы, раздæр таригъæдтæ хицауиуæг кæм кодтой, уым. Стæй Хуыцауы Ныхасы афтæ загъд ис: „Фыссын уæм, сабитæ, уымæн æмæ уæ таригъæдтæ барст æрцыдысты уый номы тыххæй“. Ирвæзт кæй æрцыдтæн, уымæн та æвдисæн мæнæ ацы ныхæстæ: „Хуыцауы Фыртыл æууæндæг йæхæдæг йæхицæн æвдисæн“. Стæй ма афтæ дæр: „Фырт кæй у, цард дæр уый у“, ноджы афтæ дæр: „Мæныл чи æууæнды, уымæн ис æнусон цард“. Хуыцау зæгъы: „Арв æмæ зæхх нал уыдзысты, уæддæр ма мæ ныхæстæ уыдзысты“.

– Æгъгъæд цæгъд сапаракъо! – ныййазæлыд сауджыны хъæлæс. – Æвæцæгæн Йесо Чырысти куы фестид ам, уæддæр дæ нæ басæттид. Мæн нæ фæнды ахæм хивæнд фарисеимæ дзурын, мæ сызгъæринтæ доны калæгау. Æгъгъæд мын сты дæ ныхæстæ, æцæг „сæнттæ цæгъдæг“ кæй дæ, ууыл бынтон баууæндыдтæн. Æз та дын бар нал дæттын дæ мæнг ахуырад ам нæ хæхбæсты хæлиу кæнынæн. Уыдон та цавæр фæлитой ахуырдæтæ сты?! Ничи йæм кæсы! Адæмы нæ сыгъдæг Евангелийы аргъуанæй галиуырдаем здахы, сæ зонд сын зыгъуыммæ фæлдахы æмæ ма уæддæр йæхи рæстытæ кæны! Дæ фыды къухы нæ бафтыди дæу æрцахуыртæ кæнын, фæлæ дын æз

арбабәтдзынән дә дзых! Махмә ма дин йедтәмә әндәр хицаудзинад дәр ис әмә уыдоны бон бауыдзән нә хъәубәстә әрсабыр, әрнывыл кәнын! Ныр дын бар ис әнәмастәй ацауынән, ныхъхъус у әмә дәхи дзәбәхәй айс ардыгәй!

Степан рацыд, куыд фәзәгъынц, уәрагсаст, уәнтахъилай. Ууыл ахицән сты фидыды ныхәстә Тулдзбыны хъәуы „сәнттә цагъдджытән“. Степан рагагъоммә дәр зыдта, сауджынимә йә ныхасәй әндәр кәй ницы рауайдзән, уый, фәлә бынтон афтә әнхәл нә уыд әмә йә куыдзы тард ракәна. Петр Степаны куы ауыдта әнкъардәй әрбацайздәхгә, уәд йә зәрдә бауазал.

– Нә йә баййәфтай, әвәццагән, – афарста Степаны.

– Бәгуы йә баййәфтон йә тәккә хәдзары!

Ләппу йәхи әруагъта кәрдәгыл бәласы бын. Петр дәр афтә, йә бынатәй фәгәпп-фәгәпп кодта фыркатайә, мәстәй ссыгъди, йәхи нал уырәдта, афтә смәсты алабуры-нәввонг.

– Ныр уыныс, Петр, аразгә ницы скодтон, ноджыдәр ма тынгдәр цы сфыдәх кодтон сауджыны, әндәр, – хъыг кодта Степан. – Ныр сауджын ноджы тынгдәр араздзән адәмы нә ныхмә. Әмә нәхи хуызән уырнджытыл уыйас нә тыхсын, уымән әмә сә ничи аздахдзән әндәрырдәм, цауыл дзурәм, уыцы әцагдзинадәй. Хуыцауыл нырма-ныр әууәндын чи байдыдта әмә Йә йә зәрдәмә чи айста, уыдонән дәр нә тәрсын, фәлә нын дарддәр куына уал уа фадат әмбырдтә кәнынән. Адәм нә тәрсын рагәй райдыдтой. Әрәджы ауадтән, Петраны, зәгъын, абәрәг кәнон әмә мын сә бинонтә дуар нә байгом кодтой, фәдтой мә афтәмәй. Ахәмтә цы ми кәндзысты? Уыцы мәгуыр удты уырны, мах әцагдәр „сәнттә цагъдәм“, хъуыддагән ницы әмбарәм, афтәмәй ма нәм уәд куыд хъуамә хъусой, куыд ныл әууәндой? Уыцы хъуыды мын әнцой нә дәтты, әхсыны мын мә уд!

– Афтә тынг ма хъыг кән, Степан! – бадзырдта йәм Петр, стәй ма йә йә хъәбысы дәр әрбакодта. – Сауджын, куы загътай, йе хәс кафедрайә дзурын адәмән Евангели әмба-рын кәнын, мах та уыцы хъуыдтаг кәндзыстәм быдытры әмә

хæхты, кæмтты æмæ хъæдты. Кæсдзынæ, куыд хорз рауайдзæн нæ хъуыддаг!

Петры уыцы ныфсхаст ныхас Степанæн æвдадзы хос фæци, мæнæ йæ цыма сæууон æртæх æрæхсадта, йæ фынайнайæ райхæл уæвгайна.

– Раст зæгъыс, Петр! Сауджын куына ныхъхъус уа, нæ ныхмæ ма куы тох кæна, уæд мах дæр нæ ныхъхъус уыдзыстæм! Сауджынаæн бирæ бартæ æмæ фадæттæ ис. Йæ фарсхæцаг кæддæриддæр хицауттæ, уæд махмæ куыннаæ разын-дзæн фондз хъæдгомы нысанæн.

Иеговы номæй Давид Голиафыл куыд фæуæлахиз, мах хъуыддаг дæр афтæ рауайдзæн. Мах тохы нæ бацаудзыстæм, æрмæстдæр систдзыстæм Хуыцауы кадæн, Йæхи фæдзæхст куыд амонь, афтæ: „Сымах уыдзыстут Ме ’вдисæнтæ“. Уæд Йесойы ахуыргæнинагтæ алчæрæн, сауыджынты хистæрæн ахæм дзуапп радтой: Æмæ цымæ раст уыдзынæн Хуыцауы раз – Хуыцауæн Йæхицай дæумæ тынгдæр байхъусдзæн, ома, дæ коммæ тагъддæр бакæсдзæн?“

Хæларттæ бакуывтой æмхуызонай, сæ курдиæттæ, сæ тыхстыгæ Йын бамбарын кæнгæйна æмæ зæрдæрухсæй раздæхтысты сæ хæдзæрттæм.

Степанмæ тынг диссаг фæкаст инженеры фæнд Петры ахуырыл бафтауыны тыххæй.

– Нæ зонын, фæлаæ йыл цы бæллæх сæмбæлд, уый фæстæ ма йæ мæнмæ равдæла? – зæгъта Петр. – Йæ фæнд, миййаг, куы аива господин инженер? Кæд æмæ йæ дзырдæн хицау разына, уæд цæргæ, – цæрæнбон Хуыцауæн табу кæндзынæн, Йæ Ныхас æмæ Йæ закъонтæ сахуыр кæныны фадат мын кæй байгом кодта, уый тыххæй.

Петр йæ хæларæн фæдзырдта хабæрттæ, инженер ыл куыд ауды, ахуыры фæндагыл æй бафтауыныл куыд архайдзæн, уыдæттæ. Æрмæст ын не схъар кодта иу хабар, уымæн æмæ йæ йæхæдаг дæр нæ зоны, Петры училищæмæ айсын кæныны хъуыды инженермæ цæмæн æрæфтыд, уый. Ахæм хуызы ныхасы Петрмæ ус курыны кой кæнын аив нал фæкасти. Рахъавыд ууыл æндæр хатт адзурын, æндæр уавæртæм банхъæлмæ кæ-

сын. Уæд байхъусдзæн Степаны фæндмæ дæр. Ныртаккæ та аив нæу, стæй кæрæдзиуыл дæр нæ бадынц ахуыраей ус курынаей сеппæтыл иумæ тæрхон кæнын.

16. АРГЪУАНЫ ХЪУЫДДÆГТÆ

Госпожа Г-йы фатеры алы сабаты дæр уыди æхсæвæры аргъуыды æмбырдтæ. Степан сауджынмæ куы бацыд, ууыл аивгъуыдта цалдæр къуырийы. Æмæ уыцы рæстæджы дæргъы æмбырдмæ цæуджыты нымæцыл бафтыди дзæвгар. Бирæты зынын байдыдта ног царды æууæлтæ. Æмæ йæ бынаттон цæрджытæ æнæ бафиппайгæ нæ фесты.

– Раздæр заманты мах æмбырдтæм лютерантæ нукуы цыдысты Хуыцауы Ныхас кæсынмæ, – кæрæдзийæн дисгæнгæ дзырдтой П-йы цæрджытæ. Стæй раздæр ницæмæй хицæн кодтой католиктæй, æрмæст ма сæм уыцы æндæрхуызон-дзинад уыд, æмæ цыдысты сæхи аргъуанмæ.

П-йæн йæхи мидæг лютеранты аргъуан нæ уыд, уымæн æмæ сæ æхсæнад хæрз чысыл уыд. Уымæ гæсгæ лютерантæ аргъуанмæ цыдысты Аакованмæ. Сæрдыгон уырдаæм арахдæр цыдысты, зымæгон та-иу бафтыдысты æрмæст стыр бæрæгбонтæм. Сæ хæдзæртты сын æнæ Хуыцауы чыныг кæсгæйæ дæр ницы уыд, алчи йæ хæдзары митæ кодта, сæ дини цард та никæйы хъуыддаг уыд, ничи сæм ницы бар дардта.

Иуæй-иу лютерантæ цыдысты Ракованмæ аргъуыдмæ, фæлæ дзы ничи ницæуыл хъуыды кодта, цы æххуыс сын у уый, цæмæн хуыздæр сæ хъæуы. Афтæ æгъдауы тыххæй цыдысты, æндæр ницы. Бынтон æнæ аргъуаны хъуыддагæй дæр цæрæн нæй, зæгъгæ-иу загътой, адæм цы кæнынц, уый хъуамæ мах дæр кæнæм. Æндæр ын æмбаргæ ницы кодтой, аргъуыд, аргъуан, дин сын цæмæн ахъаз сты, уыдæттæ.

Лютерантæ сывæллæттæ раздæр цыдысты католикты скъолатæм, стæй сæхицæн сæхи скъола куы байгом, уæд сæ цоты уыцырдæм фæцарæзтой. Фæлæ сын уым Хуыцауы Закъоны

уроқта нә ләвәрдтой. Уый хыгаг хабар уыд әмә йыл иу әмә дыууә хатты нә тәрхон кодтой әмә нә фыстой бынаттон газетты дәр. Фәлә кәй хыуыдысты, П-мә цы удтә бадзәгъәл, уыдон? Чи сыл хыуамә бамәт кодтаид?...

Фәлә ма бакәсәм, госпожа Г-мә цы чысыл әмбырд вәййи, уырдаәм. Абон ам хыуамә уәлдай фылдәр адәм әрәмбырд уыдаид. М-горәтәй майрәмбоны аргъуаны күсәг әрцыд ахсджиаг хабар фехъусынмә йә хоныныл куы схаңыдысты, уәд йә сәр ныттылдта.

– Цырд ләууыд! Уыдон дәр раст ахәм „сәнттә цәгъд-джытә“, махмә хәхбәсты чи ис, ахәмтә.

Адәм дисәй мардысты, Хуыцауы Закъон чи кәсы, уыдон хыуамә „сәнттә цәгъдәг“ куыд уой? Уый адыл ноджы тынгдәр нылләууыдысты уазәгыл, әмбырдмә рацу, зәгъгә, цәмәй йәхәдәг йәхи хъусәй фехъуса әмбырды ныхас әмә бамбара, кәй рәдийи, уый. Алчи дәр әй нымадта, Хуыцауы Сыгъдәг Фыстәг хорз чи зоны, ахәм ләгыл. Фәлә раст зәгъын хъәуы, хаттгай йәхи нә урәдта ностмә, ахуыпп-иу кодта, фадат ын кәм уыд, уым, куы чындзәхсвы, куы зианы – хәрнәгыл, куы әндәр исты фынгыл... Цыбыр дзырдай, хъәубәсты мидәг нымад уыд зондджын әмә кадджыныл. Раздәр кәддәр ахуыргәнәгәй куыста Хуссар Венгрийи, фәлә-иу сауджын нәй, зәгъгә, уәд уый бәсты дәр аргъуыдта, әххәст кодта дини хыуыддәгтә. Уырдаәм Хуссар Венгримә словакәг-тәй чи алыгъд, уыдон цардысты бархийә, әппын әнә ницы әгъдауыл хәст уәвгәйә, никәйи хыуыдысты, ничи сыл тых-сти. Әмә ахәм ахуыргонд ләгыл, чыныгдәсныйыл та чи не ууәндыд П.-горәты, цыфәнды куы дзырдтаид, уәддәр.

– Махмә хәхбәсты иу әрыгон адәймаг ис, – рахабар кодта уазәг, – әфсәддон службәйә куы әрыздәхт, уәд йемә ног ахуырад әрласта. Нә сауджын афтә зәгъы, ахәм алыхуызон ног ахуырадтә нәм Англисәй цәуынц, зәгъгә. Әмә уыщы әрыгон ләппу махмә адәмән сә сәртә разилын кодта, ныззыгъуыммә сә кодта, бантыстис уал ын кәйдәрты йә фәдыл аласын.

– Әмә цавәр ног диныл фәхәсти уагәр?

– Степан хуыйны, æмæ зæгъы, йæ тæригъæдтæ йын барст æрцыдысты, зæгъгæ, мах та нырмæ дæр куырмæджы цæрæм. Æмæ афтæ зæгъы, Хуыцаумæ, дам, бакувут æмæ, дам, ногæй райгуырдыстут Сыгъдæг Уды фæрцы, цыма æнæ аргъуыд чырыстæттæ стæм... Стæй уый дæр фидар лæуд у ахæм хъуыдыйыл, хъуамæ нæхи хъахъхъæнæм тæригъæды бацæуынай. Æмæ ахæм хивæнд у, ахæм, æмæ дæс сауджыны куы ’рлæууой йæ ныхмæ æд Библитæ, уæддæр æй нал басæтдзысты, æгæр фидар цæсгомы хицау разынд. Аргъуанмæ нал цæуы, кæд йæ фæдонтæй чидæртæ æнæкъуылымпыйæ цæуынц, уæддæр. Æвæццæгæн, ам сымахмæ дæр цыдæр ахæм хабæрттæ фæзынди. Аргъуаны кусæджы æрбацыды бонмæ нысангонд уыд ам П.-йы горæты æмбырд дæр. Æмæ иннæ хæттытæй хъауджыдæр афтæ бирæ адæм æрæмбырд, æмæ сын нымæц дæр нæ уыд. Алкæмæ дæр диссаг касти æрцæуæггаг уазæг, – аргъуаны кусæгмæ куыд фæкæсдзæн ацы æмбырд, зæгъгæ.

Уыцы изæр провизор Урсини йæ аргъуыды кодта хъæздыг æрыгон лæппуйы кой, Йесойæ йæхи чи айста зæрдæрыстæй, уый кой, Ирвæзынгæнæг уымæн бацамыдта фæнд, дæ бынтæ байуар æмæ мæ фæдыл цом, зæгъгæ. Уый йæ зæрдæмæ нæ фæцыд лæппуйæн æмæ Чырыстийæ йæхи аиуварс кодта.

Аргъауæг йæ ныхасы дзырдта, зæгъгæ, хъæздыг лæппу куы сразы уыдаид Йесойы фæндыл, уæд йæ къухы райсын бафтыдаид æппæт дæр. Фæлæ хъæздыгдзинад, мулк афтæ тынг уарзта æмæ не сразы йæ бынатæй фæхицæн уæвыныл. Æмæ гъе уый уыд йе сæфты аххосаг. Аргъауæг сидти адæммæ Йесо Чырыстимæ батабу кæнынмæ, уымæн æмæ æрмæст дæр Йесойы бон у адæймаджы йæ тæригъæддæй ссæрибар кæнын.

Æмбырдмæ байхъусгæйæ, æрцæуæггаг загъта:

– Æнæмæнг, æнæгæдыныхасæй ай дæр раст Степаны хуызæн „сæнттæ цæгъдæг“. Хуыцау никамæй домы, дæ ис, дæ бон искамæн радт, зæгъгæ. Уый фæнды, цæмæй адæм сеппæт дæр цæрой æцæг цардæй. Уæхи хъахъхъæнут тæригъæд хъуыддæгтæй!

П.-йы горæты иннæ æмбырдæн сæмгъуыд кодтой сабат бон. Уæдмæ алыхуызон дам-думтæ ахæлиу „сæнттæ цæгъдджыты“

тыххэй. Уымæ гæсгæ та æмбырдмæ æрцыд ноджы фылдæр адæм провизормæ цымыдисæй байхъусыны тыххэй.

– Абон нæм аргъуыды æмбырд уыздæн, – адæмæн бамбарын кодта Урсини. – Алкæмæн дæр йæ бон у, цæмæй тынг-дæр тыхсы, уый тыххэй бакувын. Мах ноджы кувдзыстæм мæ хæлары рынчын мады æнæниздзинады тыххэй, тынг мын лæгъстæ кодта мæ хæлар.

Æмбырды бадти госпожа Г. дæр. – Хæдзары хицау. Æмæ йæ цæстысыг нæ уырдæтæ, Урсини зæрдæбынæй рынчыны тыххэй куы бакуывта, уæд. Цæссыгкæлгæ куывта æрыгон чызг дæр, органыл цæгъдæг. Уый Хуыцауæй куырдатæ, нырма кувын чи нæма байдыдатæ, уыдон уытæ раст фæндагмæ раздахын, цæмæй Йæм раздахой се 'ргом. Зæронд ус Прибовская куывта йæ хицаутты цæрæнбонмæ, Идæдз Мала та йæ сидзæрты амондмæ, Индрик Хуыцауæй куырдатæ, цæмæй П-горæты йæхиуыл схæца дин æмæ адæмы райхъал кæна сæ тарф фынайæ.

Æмбырды кæрон дыууæ нæлгоймаджы Хуыцауæй куырдатæ сæ тæригъæдтæ сын ныххатыр кæнын. Сæ иу лютеранин уыд, иннæ – католик.

Сæ тæригъæдтæй ссыгъдæг уæвыны тыххэй чи нæ бауæндыд сдзурын, уыдон æнкъардæй ацыдысты æмбырдæй. Йæхи растыл чи нымадатæ, уыдон та афтæ дзырдтой: „Раст загъта аргъуаны кусæг, уыдон æцæг сты „сæнттæ цæгъдджытæ“.

Æмбырд куы ахицæн, уæд Урсини ныхасыл схæцыд дыууæ лæгимæ, сæ тæригъæдтæ ныххатыр кæнынмæ чи куывта, уыдонимæ. Сæ иу лютеранин, нæдæр кæсын зыдатæ, нæдæр фыссын. Уымæй размæ никуы ничи батыхсти уыцы магуыр удыл. Никуы йын ничи бамбарын кодта, тæригъæдджын у, йæ уд æнæмæлгæ у, уый, стæй Хуыцау ис æмæ йæ уарзы фыды уарзтæй, уый. Царди, магуыраг, куырмæджы цæрагау, нæдæр Чырыстийы зыдатæ, нæдæр Хуыцауы. Цыбыр дзырдæй ницæмæй æндæрхуызон уыд словакаг хуырым лæгæй, аргъуанæй æрбаздæхгæйæ майрæмбоны йæ усæн афтæ чи загъта: „Хъус ма, усай, чидæр амард! Уый тыххэй аргъуаны ахæм диссаджы хабар фехъуыстон, ахæм, æмæ ныккуыдтон“. Хуырым лæг,

магуырæг, нæ зыдта, ныхас Ирвæзынгæнæгыл цыд, Хуыцауы Фыртыл, уый, дзуарыл тыгъдæй чи амарди неппæты тыххæй, уый.

– Йесо Чырысти дын баххуыс кæнæд ног цард райдайынаен, – раарфæ кодта Урсини, кæимæ ныхас кодта, уымæн, лæг куыдта фырцинæй, афтæмæй. – Ацы сахатæй фæстæмæ ды дæхи бар нал дæ, фæлæ Чырыстийыл фæдзæхст, – бамбарын ын кодта Урсини.

Дыккаг лæг та уыди католик, бирæ азты архайдта хæлары хъуыддæгтæй йæ уд „аирвæзын“ кæныныл, æдзух дардта ком дæр, фæлæ Йесойы йæ зæрдæмæ кæй нæ айста, уый тыххæй йæ тæригъæдтæй ссыгъдæг уæвын æнæ Чырыстийы ахъаз йæ бон нæ уыд.

Дыууæ лæджды дæр раздæр рæстæджды цыдысты Хуыцауы Ныхасмæ хъусынмæ, фæлæ Чырыстийы рухс нырма-ныр хæлары æппæт хъуыддæгты рухсы суадонмæ æрцыдысты æмæ сæрибарæй сæ зæрдæйы фæндтæ мæ фадат Хуыцауæн бакой кæнын у. Афтæмæй, сæхимæ амондджын æркæсгæйæ, рацыдысты, сæ удтæ рагæй цæмæ бæллдысты, уый кæм райстой, уыцы хæдзарæй.

Урсини æфснайдта йæ уат, рудзынг айгом кодта, уæлдæф асыгъдæг кодта æмæ æрбадти йæ писмо фыссыныл Германы миссионерты скъоламæ. Фыст куы фæци, уæд йæ къурткæйы дзыппæй саста æртæ æндæр писмойы. Фыццаг цыбыр хабар уыд, йæ хæлæрттæ дзæбæхæй кæй ныххæццæ сты, кæдæм цыдысты, уырдам, уый тыххæй. Иннæ писмо уыди Ракованы сауджынæй. Байгом æй кодта Урсини æмæ йæ райдыдта кæсын: „Архай дæ медицинæйы хъуыддæгтыл, кæрæдзиимæ сæмхæццæтæ кæн дæ хоста, искæйы хъуыддæгты та дæ фындз ма тъыс! Бæстæйы евангелизацийы тыххæй кæй фыссыс, уыдон æрмæстдæр сты рæсугъд ныхæстæ. Махмæ кусы аргъуанты приходтæ æмæ мах нæ бауадздзыстæм нæхи словакаг æгъдауджын адамы галиу зондыл ацæуын, сæ зондахаст сын халын. Стæй уæвгæ дæр чи сты уыцы зыгъуыммæ зондджынтæ? Цавæр сектæйыл нымæд цæуынц? Ницы сын æмбарæм! Кæд дæхимæ апостол кæсыс, уæд фæндараст Африкæмæ. Æмæ канд

мах нә, фәлә ма католиктән дәр әхсызгон уыдзән, мах нәхи бар куы ныуадзат, уәд.

Ды фыссыс, лютерантән дард у Ракованмә цәуын аргъуанмә. Әмә уымәй нә рәдийис. Фәлә цы гәнән ис уымән? Нә фыдәлты фыдәлтәм та лютеранты аргъуантә нымадәй әртә йедтәмә нә уыд әмә сәм цыдысты әнәзивәг. Ахәм дард фәндагыл цәуын сә бон у П. горәты хәрзәгъдау цәрджытән дәр. Мә зәрдә дарын, нә дә ферох уыдзән уыцы хабар. Фәлә кәй фыссын, уыцы хуыддәгтә дәм куына бахъарой әмә дә сәрәй цавәрдәр ног рацарәзты нысантә куына аппарай, уәд мән бахъәудзән хицауадмә бахъаст кәнын әмә уыдоны бон, әвәццәгән, бауыдзән хуыддаг равзарын.

Әз мә улы удхәссәг уынын сектанттә әмә цәстмәмитәй. Уәвгә та дә уырнәд, мә приходы куыддәр әмә уә „сәнттә“ цәгъдынвәнд скәнат, афтә уә мастәй байдзаг кәндзынән, уә цард уын сәнад кәндзынән. Уый дын фидарәй зәгъын. И.Н. сауджын“.

Уыцы писмо бакәсгәйә, ләппу йә зонгуытыл әрләууыд бакувынмә. Әмә куывта, чи йәм ныффыста, уыцы сауджыны царәнбонмә, йә приходы хуыддәгтә рәстмә куыд цәуой, словакаг адәм дзәбәх әнәниз куыд уой. Стәй ноджы куырдта Хуыцауәй фадат П. горәты адәмән Хуыцауы ныхас әмбарын кәнынән, кәд әм сауджын тынг әртхырантә кәны, уәддәр.

Цыппар къуырийы рацыд, Степан сауджынимә куы ныхас кодта, уәдәй фәстәмә. Әмә уыцы рәстәджы дәргъы сәрвәтты әмә хәдты бирә ивддзинәдтә әрцыд. Уалдзыгон дидинджытә згәәлыдысты әмә сә бәсты рарттывта уагъылы, йә адджын тәф дардмә калди.

Тулдзбыны хъәуы сә тәмәны бацыдысты алы куыстытә. Петр февнәлдта йә хәдзар фәуәрәхдәр кәнынмә. Әххуыс ын кодтой Хратскитә. Уалынмә раләууыдысты хосгәрдәнтә әмә быдырон әндәр куыстыты рәстәг. Уәдә хәдмә дәр ма ауайын хуыд сугмә, цәмәй ма фәивгъуыйа суг ласыны бәрәг әмгъуыд, ацы рәтты бәрәг әмгъуыд нысангонд цыд хәдәй суг ласынән.

Æмæ ныртæккæйы хуызæн æнæвдæлон никуы уыдысты Тулдзбыны хъæуы цæрджытæ. Ноджы сын Хуыцау диссаджы хорз рæстæг скодта æмæ цренæй кодтой сæ куыстытæ. Адæмы разæй кæддæриддæр сæ хуыссæнтæй стадысты Степан, Мишко, Петр, Марьюшкæ, Андрей æмæ Беткæ, Хратскиты лæппутæ. Æмæ зæрдæ рухс кодта, куыд цæрдæг куыстой, уымæй.

Кусгæ боны размæ-иу кæддæриддæр амбырд сты бакувынмæ, стæй Степан хъуамæ бакастаид цалдæр стихы Евангелийæ æмæ сыл иу уый фæстæ æрныхас кодтой. Кусынмæ арæх цыдысты зарджытимæ, адæм сæм-иу æрыхъуыстой. Хатгай быдыры дæр зарыдысты кусгæ-кусын. Адæм сыл дис кодтой, æдзух куыд хъæлдзæг уыдысты, ууыл. „Сæнттæ цæгъдджытæ“ уæлдай тынгдæр дисы æфтыдтой, Петры хæдзар чи арæзта, уыцы кусджыты.

Куыд рабæрæг, афтæмæй „сæнттæ цæгъдджыты“ дин æцæгдæр æндæрхуызон уыд, адæймаджы цардæн ахъаз кодта фендæрхуызон уæвынæн. Хæдзар аразджытæ ардыгон нæ уыдысты, фæлæ æндæр хъæугæгтæ æмæ сæм диссаг касти, мисхалы бæрц дæр зиан чи никæмæн хæссы, уыдоны „сæнттæ цæгъдæг“ цæмæн хонынц. Раздæр уал уыцы хабарæй сæ карæдзийы фарстой, стæй та иннæты дæр: „Тæхуды æмæ мах дæр куы суаиккам ахæмтæ!“

Бынтон æндæр та фестæди Хратскиты фыд. Раздæрæй стæм хатт федтаис æрвонгæй, ныр хъæбæр ностмæ æввахс нал цæуы. Раздæр фыддæрæнты тардта йæ фыртты, хъуа-æнæхъуаджы дæр загъд-замана. Ныр та сæ фæдзæхсгæ бакæны, уæхи æгæр ма бафæллайын кæнут. Уæлдай тынгдæр фæтыхсы Степаныл, æдзухдæр ын æнцондæр куыст фæдзæхсы. Æмæ кæд уыцы сахъ лæппу сдзæбæх, уæддæр æм фыццаджы хъæру нал ис. Сылгоймæгтæ дзæгъæл хуымæтæджы нæ дзырдтой: „Зынтæй ма бадзæбæх уызæн æххæстæй; йæ царгæцæрæнбон æм афтæ кæсдзæн, Чырыстийы тыххæй фæхъызæмар кодта“.

Хратский арæх бадти джихæй. Æмæ йæ Степан æмæ Марьюшкæ куы уагътаиккой йæхи бар, уæд æнæхъæн бонты дæр хъусæй лæууыдаид. Фæлæ йæ уыцы дыууæ æдзух дардтой хъæлдзæг, ныхасæппарæн æм кодтой. Лæг кæддæриддæр

сеппәтәы разәй стади фынгәй, цәмәй уат бацәттә кәна Хуыцауы ныхас кәсынмә фәссихор. Байхъусынмә сәм-иу әрбафтыдысты сыхәгтә дәр.

Кәддәр Хратскийән йәхи нә бафәрсгәйә йә бинойнаг рахъавыд хор ауәй кәнын. Фәлә йә Хратский бафиппайдта афойнадыл. Йәхи фәтар кодта әмә йын афтә:

– Әз дәуәй әмбәхсгә дәр ницы кәнын әмә дыл гуыдыр дәр никәцырдәм әвәрын. Уәд ды цәмән уәндыс мән сайын әмә дәхимә цәмән фыдәх кәныс Хуыцауы? Әгъгәд нын фәуәд Хуыцауы зәрдәхудты цәуын, афон у ныр ног цард райдайынән.

Ус ныфсәрмы, уәдә цы, бынтон та йә уый амардта, әмә уыцы уайдзәф йә ләджы дзыхәй кәй хъусы.

– Уәдә цәй Хуыцауы уарзон сдә! – Алхыскъ әй кодта ус. Әз уый бәрц хор нә ахастон хәдзарәй, ды носты фәдыл цас әхца фәхастай.

– Уый – кәддәр, – къәмдзәстыгәй дзуапш радта ләг, – ныр та нал хәссын, нал нуазын әмә ды дәр ныууадз дә митә...

Зын зәгъән у, раздәр рәстәг әм йә ус уыдәттә куы бадырдтаид, уәд Хратский цы хъаугъа ракъахтаид, уый.

Хратская цин кодта, йә ләг афтә кәй фендәр хорзырдәм, ууыл, фәлә йын йә рахәцән дзәбәх не 'мбәрста, цы йыл әрцыд, уымән. Мады нә фәндыд йә цотәй фәстәдәр баззайын әмә уымә гәсгә йәхи размә тыхтард кодта, фәлә йә зәрдә уәддәр баззад, куыд уыд, афтәмәй. Хратский та тынг фендәрхуызон әмә бәрәг дардта бонәй бон тынгдәр, алчи дәр әй иртасын байдыдта. Хуысгә та хордоны кодта. Әмә иунаг Хуыцау йә зонәг, цал әнәхуыссәг әхсәвы арвыста уым. Ныр әрысмыста, әнәхуыщау уәвгәйә, йә цард куыд кәуинаг уыд, уый. Йә фәллад-иу әрцыд әмә-иу йә уд әрсабыр, Хуыцауы Ныхас кәсгәйә. Уыцы хабәрттәм хъусгәйә та ноджы тынгдәр әмбәрста йә зылын, йә аххәстә әмә-иу йә цәсгом нал хъәцыд искәмә комкоммә бакасын.

Йә зәрдә фәләууыны тыххәй дыууә хатты та аргъуанмә ацыд. Фәлә Степан сауджынимә куы ныхас кодта, уәдәй фәстәмә нал бакасти аргъуаны къәсәрәй. Нал фехъуыста

аргъуаны кафедрайæ Ирвæзынгæнæджы ныхас: „Уæ кæрæдзийы уарзут.“ Уый нæ, фæлæ ма алы хуыцаубоны дæр уырдыгæй хъуысти Тулдзбыны хъæуы „сæнттæ цæгъдджыты“ фыдкой.

– Йесо Чырысти Йæхæдаг йехсæй расырда Иерусалимы кувæндонæй алыхуызон æхцаивджыты æмæ сæудæджергæнджыты, – дзырдта сауджын. – Мах дæр раст афтæ фæтæрын хъæуы нæ аргъуантай, худинаг нæ чи кæны, фидиссаг æмæ адамы зонд зыгъуыммæ чи здахы, уыдон сеппæты дæр“.

Уый фæстæ иннæ хуыцаубоны та афтæ дзырдта:

– Мах, дам, лютерантæ цæрæм нæ фыдæлты сыгъдæг ахуырадмæ гæсгæ, нæ дин хъуамæ кæй куыд фæнды, афтæ хънджылæггаг æмæ базайраг ма уа, мæнæ дзуттаг йæ царм куыд уæй кæны, афтæ.

Адæм бахудтысты, сауджын ахæм цыргъ ныхæстæ кæй ссардта дыууæ фæйнахуызон хъуыддаджы абарынæн, ууыл. Аргъуанæй æдтæмæ рацæугæйæ, Хратский фехъуыста, йæ фырты фыдкой адамай.

Æмæ Степан куыддæриддæр æнхъæл уыд, раст афтæ рауад: „сæнттæ цæгъдджытай“ адæм сæхи иуварс ластой, мæнæ кæркнизæй тæрсæгау.

Блашко аргъуанмæ цæуын, зæгъгæ, уæд йемæ хъуамæ æмбалæн цыдаид Мишко. Æмæ ма уымæй дæр адæм сæхи дард ластой. Йæ раздæры хæлæрттæ йыл худтысты, Степаны та хуыдтой „Тулдзбыны хъæуы господин сауджын“, Петры – „господин ахуыргæнæг“, Мишкойы та – „аргъуаны кусæг“. Мишкойы мæстæймарæгау фарстой: æхца бирæ æрæмбырд кодта, æви нæма, стæй аргъуаны дзæнгæрæг ноджы бæрзонддæр бынатмæ сæргъæвынмæ хъавынц, куыроймæ хæстæг, æви нæма? Мишко, магуырæг, æдзухдæр æнкъардæй здæхти аргъуанæй. Йæ фыд ын зæрдæтæ æвæрдта алы хатт дæр, ма мæсты кæн, фæдзурдзысты æмæ банцайдзысты, зæгъгæ, фæлæ æрыгон лæппумæ хъыг кастысты алы дзæгъæлдзыыхы æфхæрæнтæ.

– Æмæ цæмæ цæуыс уырдаг, – хæцыд æм Петр. – Цы дзы бадарыс хорзæй дæ зæрдыл? Æз ма дис кæнын мæнæ Блашкойæн йæхиуыл дæр, цæмæ дзы цæуы? Æви нæ цалынмæ йехсы цъыччытимæ ратæрой, уæдмæ æнхъæлмæ кæсут? О,

хонынц нэ, „сэнттэ цэгдэг“ стэм, эмэ цы! Фыццаг дэр Чырыстон Йесо уыд эмэ ма уый дэр куы фæаххосджын кодтой, адæмы халы, зæгъгæ. Фæлæ иугæр мах Йесойы стэм, уæд æндæр цæмæ æнхæлмæ кæсæм?

– О, эмэ уæдæ нæ рагон фыдæлтæ кувæндон цæмæн сарæзтой? – аргъуаны сæрыл рахæцъд Мишко.

– Кæй зæгъын æй хъæуы, ныртæккæ дзы цы аргъуыд вайы, уый тыххæй, миййаг, нэ. Мæныл дэр худтысты, ног скъола, дам, аразы, зæгъгæ. Фæлæ мæнмæ та тынг худæг фæкаст уый, эмæ æцагдæр мæ дзыхы дзаг ныххудтæн, уыцы хабар куы фехъуыстон, уæд. Ды та зыбыты дзагъæлы мæсты кæныс уыцы æнæхъуаджы ныхæстыл. Фæлæ Йесойы æцагдæр зæрдæйæ куы уарзис, уæд дæм хъуысгæ дэр нæ кæниккой ахæм ныхæстæ.

Мишкоы ма бирæ цыдæртæ бавзарын хъуыд, цалынмæ Чырыстийыл сæнувыд, уæдмæ. Æппæтæй зынаргъдæр æм кастысты хуымæтæджы раст адæмæн кад эмæ аргъ кæнын.

Хæлæрттæ сæ хъус дардтой царды æндæр хабæрттæм дэр. Арæх мысыдысты „хæргæнæг Петры“, – афтæ схуыдтой инженеры.

Барон Рейнер æнæнхæлæджы куы фæрасти Тулдзбыны хъæуæй, уымæн йæ дыккаг бон изæрæй амарди йæ бинойнаг. Петр эмæ Степан афæнд кодтой мæрддзыгой ацауын. Тынг рахъыг кодтой зианыл. Мæрдджыны хæдзармæ куы бахæццæ сты, уæд дуармæ байæфтой бирæ адæм. Дыууæ лæгæй лæр Ракованы аргъуаны эмæ М. – хъæуы сауджынтæ уыцы сахат аргъуыдтой мардыл. Зарæгтæнджытæ та цæхæрадоны уыдысты. Æмæ марды куы рацæйхастой, уæд йæ фæдыл дыууæ хоралы азарыдысты; уый фæстæ мæрддзыгой азылдысты æфсæнвæндаджы станцæй ’рдæм. Петр иу дынджыр дуры сæрыл слæууыд, цæмæй йæм зындаиккой марды хионтæ. Æмæ тынг хъыг кодта, тынг фæрыст йæ зæрдæ зианджынтыл, уæлдайдæр инженерыл.

Марды чырыны уæлхъус æрвдзæфау лæууыд Рейнер бæгъæмсарæй. Хуры рæсугъд тынтæй ныррухс йæ сæр, фæлæ сæ лæг не ’мбарста. Йæ цæсгом йæ мæрдон хуыз, фæлурс...

Петрæн зын уыд, инженеры размæ кæй нæ бацыд эмæ йын

лагәй-лагмә тәфәрфәс кәй нә ракодта, уый. Фәлә ләууди дәррдзәфгомау. Стәй уәвгә дәр куыд бацыдаид хуымәтә-джы магуыр хъәуккаг ләппу уый хуызән зынгә-уынгә баронмә! Ахәм ныхас әм нә уыд. „Исты хуызы хъуамә куы скәсид мәррджын, уәд мә, әвәццәгән, бафиппаид, – хъуыды кодта Петр.

Әмә дын уалынмә йә фәндон куы сәххәст уайд. Зарәг куы райхъуыст, уәд инженер йә сәр хәрмә систа, әмә дзы кәд тынг бирә дзылла уыд, уәддәр Петр ауыдта, инженер әй кәй бафиппаидта, уый. Ләппуйы цәсгомыл бәлвырдәй зын-ди йә хыг, йә маст. Петры ауынгәйә, инженер йә сәрәй акуывта, ома, бузныг кәй мәм сәмбәлдтә әмә мын мә хыгыл кәй хыг кәныс, уымәй.

Зарджытә ныхъус сты, мәррдзыгой йә ных сарәзта станцәйы ’рдәм. Петр дәр адәмимә цыди, фәлә йә барон нал федта. Станцәйә Петр әмә Степан аздәхтысты провизор Урсинимә. Фәлә йә хәдзары нә разынд әмә сә бахъуыд банхәлмә кәсын.

Фысым куы ’рбацыд әмә йә хәләртты куы ауыдта, уәд йә цинаән кәрон нал уыд.

– Хуыцау уә Йәхәдәг саккаг кодта мәнмә абоны бон, әндәр кәцәй әрхаудат! Уымән әмә абон уәлдай тыхстдәр у мә зәрдә.

Урсинийән йә цәсгом фәлурс, әнкъардхуыз. Степанән бакасын кодта цыдәртә Хуыцауы Ныхасәй, Урсинийән йә зәрдә цәмәй барухс, ахәм стихтә Евангелийә. Петрмә афтә фәкасти, цыма ныры хуызән аив никуы бакасти Степан. Уый фәстә се ’ртә дәр әргуыбыр кодтой бакувынмә.

– Уәдә әппындәр кәрон куыд нә ис нә Хуыцауы фарны хъуыддәгтән. Әгәр әгәрон у аудынмә, – загъта Урсини, куы бакуывтой, уәд. – Уайтагъддәр мә бамбәрста, мә зәрдә әрхәндәг кәны, уый. Әмә мәм сымах фәзындыстут. Науәд цы уыдайын. Сымахән та Уый бацагъта уә зонды ардәм әрцәуын.

Дыууә хәлары Урсинийән радзырдтой, инженер цы ныхъхъуыды кодта Петры тыххәй, уыцы фәндтә. Провизорән тынг әхсызгон уыдысты. Петры, магуыраг, мәт бацыд,

инженерыл цы зиан арцыд, уый фæстæ йæ куына уал равдæла, куы дзы ферох уа, зæрдæ цæмæй бавæрдта, уый. Фæлаæ йæ дзырд нæ фæсайдзæн, афæливын йæ сæрмæ не 'рхæсдзæн, зæгъгæ, Петры зæрдæ æрæнцæд æмæ ныр æнцæд-æнцойæ æнхæлмæ кæсдзæн лæгæй хабармæ.

Хæлартты æхсæн ныхас рауад аптечы хицауы фырт æрыгон Николай Каримскийыл дæр. Афæстаг рæстæг æй Боровскы арæх бæрæг кодтой фыццаг уал Степан, стæй та Петр дæр. Хъарм бонты-иу æй сынтыл æдтæмæ дæр ма рахастой хъæдмæ. Йæ мады йын куы баныгæдтой, уæд та йæ фæстæмæ хъуама аластаиккой дачæмæ.

Уым кæддæриддæр æнæниздæр хаста, дзæбæхдæр уыди, хъæддыхдæр. Николай æдзух цин кодта æрыгон лæппуты æрбацыдыл, уæлдай тынгдæр йæ зæрдæмæ цыди Степан. Æмæ сæ хæлардзинад бонæй бон тыхджындæр кодта.

Николай Каримскийæ базыдта Степан инженеры бинойнаджы амарды хабар дæр. Сылгоймаг амарди тынг æнцонæй, мæнæ цыма фынаæй баци, афтæ, Хуыцауы сывæллонау. Æмæ сын уымæй куыддæр фенцон зианы хабар. Ныр зæрдæбынаæй æнæсцухæй кувдзысты инженеры цæрæнбонмæ уый дæ Ирвæзынгæнаджы стыр фарн куыд бамбара æмæ йын æхсызгон куыд уа йæ бинойнагимæ дзæнæты фембæлын, афтæ.

17. УАРЗОНДЗИНАД, ХЪЫГ ÆМÆ УÆЛАХИЗ

Хур акъул. Степан Боровскæй рараст сæхимæ. Уырдаæм та афтыд фыды мады абæрæг кæнынмæ. Сындаг цыди хъæды астауты, хъуыдыты аныгъуылгæйæ. Бирæ цæуылдарты йæ хъуыди асагъæс кæнын. Тынг æхсызгон ын уыди, Каримский йæ аптек провизор Урсинимæ кæй радта, уыцы хабар. Урсинийæн уый хæлары хос у. Уымæй дарддæр Николай Каримский Степанæн бар радта йæхи хæдзарæй агъуыст саразынæн æмбырдтæ кæнынæн.

Степан цин кодта, æгайтма Урсинийы хъуыддæгтæ афтæ

хорз цауынц. Фэлварæн бонты Урсини сарæхсти Хуыцауы ном бæрзонд сисынмæ. Фæлæ Хуыцауæн куыд лæггад кæндзæн æндæр хуыздæр уавæрты, уымæн дзæбæх ницы æмбæрста. Ныр дæр æм цымæ Хуыцау афтæ кадджын бынат ахсдзæн йæ царды æмæ йæ хъуыддæгты?

Степаны зæрдыл æрлæууыд, Николай Каримскийы хойы хæлар чызгмæ-иу куыд бафтыд, уый дæр. Степан бафиппайдта, чызг куы ацыд, уæд æй Николай цавæр цæстæнгасæй афæндараст кодта, уый. Мæнæн Марьюшкæ куыд зынаргъ у, уыцы чызг дæр Николайæн афтæ зынаргъ у, – ахъуыды кодта йæхинымæр.

– Æз дæр мæхимæ афтæ амондджын æркæсын, Марьюшкæ мæм куы æрбазыны, уæд. Хуыцау нын Йæхæдæг æфтауы нæ зæрдæйы ахæм уарзондзинад нæ алыварс дунемæ. Хуыцауæй разы, æз адæмы сеппæты дæр уарзын, цæттæ дæн уыдонæн цыдæриддæр хорздзинад фæуынмæ, фæлæ мын æппæтæй зынаргъдæр уæддæр у Марьюшкæ“.

Степан æрлæууыд, куыройы размæ куыддæр бахæццæ, афтæ. Гъе уыцы ран фембæлди Марьюшкæимæ, уымай размæ дæргъвæтин рæстæджы кæрæдзи куы нал федтой, уæдæй нырмæ. Уыцы ран Марьюшкæйæн радзырдта, цы хорздзинад ыл сæмбæлд, уый. Фæлæ куыд тынг аивта бæстæ ацы рæстæджы дæргъы! Уæд зæхх æмырæхгæд уыд ихæй; ныр дон хæлхæлæй калди ауазæнмæ. Уæд ма арф миты бынæй зынгæ дæр нал кодтой къутæртæ æмæ бæлæстæ, ныр хурмæ цъæх радардта кæрдæг. Уæд дзы сыбыртт никуыщæй хъуыст, суанг дæхи улæфт дæм кæд хъуысти æндæр; ныр хъæдæй хъуысы алыхуызон мæргъы цыбар-цыбыур, мыды бындзыты дыв-дыв, уæлдæфы зилдух систой алымыггаг сасчытæ, гæлæбутæ спæрпæр кодтой дидинагæй дидинагмæ.

Цард райхæл кæмдæриддæр! „Зымæг аивгъуыдта, – йæхинымæр фæлхатын систа Степан Библийы ныхæстæ. – Уарын банцад; зæхх фæлындын байдыдта дидинагæй... æмæ хъæддаг бæлоны хъæлæс айзæлди нæ бæстæйыл. Легъуи бæлас рафтыдта къуыбар, сәнæфсиры талатыл райхæлди цъæхцъæхид сыфтæр, ныридæгæн рæсугъд тæф ракалдта. Сыст уæлæмæ, мæ

уарзон, ма рәсугъд бәлон әмә рахиз әдтәмә!“ (Песни Песней 2, 11-13).

„Цы ми кәнын, цы? – йә хъуыды фескъуыдта Степан, йә сәр банкъусгәйә.

Уый Уәларвон Усгуры әмә аргъуаны сурәт куы у. Әрмәстдәр Уый бон у Йә удән ахәм ныхәстә кәнын. Әз та сә цымә цы ныфсәй бабастон адәймаджы хъуыдытимә?“

– Стыр Хуыцау, ныххатыр мын кән, – сабыр йәхимидәг сдзырдта ләппу, йә армытәпәнтәй йә цәсгом бамбәрзгәйә. – Мәхи бауыромын ма бон нәу, ма зәрдәйы дәр райхәл раст ахәм уалдзәг, ма алфамблаи кәй уынын, ахәм. Мәхинымәр әнхәл дән, уый дәр Дәу ахъазәй!

Уалынмә кьутәртәй райхъуысти буләмәргъы зарын әмә куыдфәстәмә хъәрәй хъәрдәр кодта йә зәланг; амондджын маргъ зарыди уарзондзинады гимн. Степан ауыдта, буләмәргъ бадти йә ахстоны сәрыл, доны хәдсәрмә къалиуыл кәй сбыдта, уый сәр. Уыцы ахстоны йәхи әнәуынарәй әруагъта йе 'мбал цъиу дәр. Йә сәр зарәджы 'рдәм аздахгәйә, маргъ ләмбынәг ныхъхъуыста, дәрдыл чи айзәлди, уыцы зарәгмә. „Уыдон уарзтой кәрәдзийы! Әрдзы мидәг цыдәриддәр уләфы, иууылдәр сты уарзондзинады зарәг; цыдәриддәр дзы ис, уыдон, әз дәр... семә! Әцәгдәр афтә, әз уарзын Марьюшкәйы әмә бәллын йә уарзондзинадмә. Әй, джиди, әмә мах куы баиу уаиккам, уыцы дыууә цъиуы хуызән!“

Степан тынг әнәбары сыстад уырдыгәй әмә ацыд, йә зәрдә бирә цәуылдәрты кам ахъуыды кодта, уыцы ранәй. Рәвдз-рәвдз рахәццә сәрвәттәм. Йә фәдыл ма хъуысти буләмәргъы зарын. Уыцы фәндагыл цыди комкоммә суадонмә, сыгъдәг уазал дон баназынмә. Суадон та гуырди къәдзәхы бынәй, әмә гъе ууылты снысан кодтой сә арән сыгъдәг зәххыты хицәуттә. Ацы суадоны раз Степан кәддәр әрсагъта дурын, фәндаггон дзы йә дойны куыд суадза дурыны дзаг донәй, афтә. Адәм цәмәй зыдтой, Степан әй ныссагъта михыл, фәлә йын алы фәндаггон дәр зәрдәбын арфә кодта, әнәзонгә хәрзгәнәгән.

Суадоны тәккә цур зади хъәддаг бәлас, йә фәйнәфәрсты

та сæрдæй зымæгæй цъæх дардтой дыууæ забæласы. Æмæ уыдонæй тынг фидыдта суадоны къуым! Къæдзæхы къулыл банцой кæнгæйæ цæуылдæриддæр кæд хъуыды кодта, уæддæр та-иу йæ хъуыдыйы ногæй æрцыд Марьюшкæ.

Дæлвæз æм иууылдæр дзæнæтæй уæлдай нæ каст, мæнæ Адам æмæ Евæ кæм цардысты, раст ахæм дзæнæт. Уæдæ Адам цымæ Евæйы куыд уарзта! Куыд æнæсагъæс, æнæмæтæй цардысты цымæ уыцы дыууæ уды Хуыцауы цæсгомы цур!

Степаны сæры амидæг иу хъуыды. Æвзæр нæ уыдаид, æвæдза, ацы ран истыхуызон хæдзар саразын. Æмæ йыл йæ бон цæуид, ацы сахъари мæн у, зæгъгæ. Æмæ йæм Марьюшкæйы дæр æрбахонид. Степан сфæнд кодта æвæстиатæй Марьюшкæйы афарсын, йæ циныл цин кæндзæн, йæ хъыгыл хъыг кæндзæн, йæ бинойнаг куы бауа, уæд, æви нæ.

Уыцы хъуыдыты арф аныгъуылгæйæ, лæппу хъусгæ дæр нæ фæкодта, Петр къутæртæй куыд æрбахызт йæ цурмæ, уый.

– Кæцæй фæдæ, дæ хорзæхæй?! – дисгæнгæ йæ афарста Степан.

– Тыхамæлттæй ма дæ ссардтон! Æнхъæлмæ кæсын дæм куы нæ уал фæрæзтон, уæд рацыдтæн агурæг!

Лæппу Степаныл атыхст, цингæнгæйæ, цыма йæ рагæй нал федта.

– Цæмæй афтæ тынг амондджын дæ, дæ хорзæхæй, Петр? Цы дыл æрцыд ахæмæй?

– Ох, куы зонис, цы æхсызгон хабар мыл сæмбæлд, уый! Писмо райстон господин инженерæй!

– Æцæг, æви?! Æмæ куыд у, зæгъы, цы хабæрттæ фыссы? Хуыцауæй йæ зæрдæ рухс кæны, æви нæ?

– Уыдæттæн, Степан, ницы зонын, йæхи тыххæй æппын-дæр ницы фыссы.

Дыууæ хæлары сындæг рараст сты хъæуырдаем.

– Омæ, дæм уæддæр цы фыссы?

– Фыццаджыдæр, бузныг у махæй, йæ зианы бон æм кæй сæмбæлдыстæм, уый тыххæй. Стыр ныфсы хос ын фестæм. Урсини та йæм афтæ фæхабар кодта, мæнæ æз мæт кæнын, кæд мæ фæрох кодта, миййаг, уæд мæ хъуыддаг куыд уыдзæн. Æмæ,

дам, мæт ма кæн. Бантысти уал ын Германимæ бацауын æмæ бабæрæг кодта уыцы скъола, мæн кæдæм бакæнинаг у, уый. Мæнæн уал дзы разынди уæгъд бынат. Æмæ мын фæдзæхсы мæ хæдзары арæзтадыл фæтагъд кæнын, уымæн æмæ мæ фæззæджы уыцы скъоламæ аласдзæн йæхæдæг. Гъе, куыд дæм кæсы, Степан?

– Зæрдæбын арфæ ракæнын мæ фæнды Хуыцауæн, дæуыл афтæ кæй батыхсти, уый тыххæй. Иттæг æхсызгон мын у, ныр дын фадат кæй фæуыдзæн Хуыцауы ныхас биноныг сахуыр кæнынæн, уый. Æфсæддон службæйы куы уыдтæн, уæд мæн дæр тынг фæндыд ахæм исты училищæмæ бацауын. Фæлæ мæхицæн дзырд радтон, фыццаг уал сæмбæлон мæ райгуырæн бæстæйыл æмæ мæ хионтæн фенын кæнон, Хуыцау мæ куыд фендæрхуызон кодта, уый. Уæд хъуамæ куыд нæ бацин кæнон дæ хъуыддагыл демæ иумæ? Куыд нæ хъуамæ раарфæ кæнон Хуыцауæн уыцы хорздзинады тыххæй? Фæлæ дын раст куы загъон, уæд абоны онг дæр нæ зонын, инженеримæ уын ахæм ныхас цæмæн рауад, уый?

– Уыдæттæ радзурын дын рагæй мæ зæрды уыд, Степан, æмæ дæумæ, дæ фæндмæ байхъусын. Фæлæ куыддæр мæ ныфс нæ хастон. Æфсæрмы дæ кодтон кæд дзы уанæбæрæджы æфсæрмыйагæй ницы ис, уæддæр. Цом фæстæмæ аздæхæм суадоны цурмæ æмæ дын сæ радзурон.

Степан сразы. Дыууæ хæлары æрбадтысты суадоны былыл бæлæсты бын. Бон дæр фæцай ивгъуыдта уæдмæ, æрталынгæрæттæ. Хъæды сæрмæ сырх адардта зæрæхсид. Æхсæв та йæ талынг базыртæ сындагтай дæлæмæ уагъта зæхмæ. Дыууæ лæппуйы кæрæдзи дзæбæх нал уыдтой, æмæ Петрæн уый æхсызгон дæр ма уыди, æфсæрмы кæй кодта йæ зæрдæйы уаг райгом кæнын, уымæ гæстæ.

– Степан, – фæкъæртт Петры дзых, – мæ зæрдæмæ афтæ тынг цауы Марьюшкæ æмæ дын куыд загъон, уарзын æй, фæлæ мæ бон никамæн у ныхæстæй равдисын мæ тыхджын уарзондзинад!

Степан фесхъиудта фырдиссагæй æмæ Петрмæ æнахуыр æвирхъау каст бакодта.

– Ёрмсәтдәр не 'мбарын иу хабар, – сдзырдта ләппу, йә уд йә мидәг әцәугәйә, фырадәргәй, – мәхи мын цыма уарзы. Әмә мәм мә зәрдә дзуры – уарзы мә. Фәлә ма дзы иу хабар та ахәм ис: дәхәдәг зоныс, әз – мәгуыр ләппу, Блашко та сәрыстыр, хәл адәймаг. Зынтәй ратдзән уый йә чызджы мәнән. Мәхәдәг дәр әй нә зонын, инженерән мә зәрдәйы уаг куыд схәр кодтон, уый, фәлә йә бафәндыд мәнән бахуыс кәнын. Бафтаудзән мә ахуырадыл. Йә уынффә конд у. Училища каст куы фәуон, уәд мә йә зәрды ис хорз бынаты сәварын әфсәнвәндаджы куысты, цәмәй уәд мә фадат суа Марьюшкәйыл сдзурын. Фәлә мәнә ныр цы бакәнон, цы райдаион? Уымән дә фәрсын фәндәй. Куыд зәггыс, Степан? Марьюшкә мә уарзы, әви нә, уый базоныныл ныртәккә бацархайон, бакой йын кәнон, әви уал мәхиуыл фәхәцон, цалынмә ахуыр кәнон, уәдмә мәм фәбаддзән, әви нә, уый кәд хуыздәр у бамбарын? Куыд дәм кәсы?...

Сә дыууә дәр ныхъхъус сты. Степан зәхмә ныккаст, мәнә йәм цыма зианы хабар әрбадзырдәуыд, кәддәр Адаммә цы зәрдәйыуаг фәзынд, ахәм. Сау млазон талынгәхсәв агуыр-дта, йә къухәй цы дзәнәт ахауд, уый, фәлә йә йә бон ссарын нә уыд. Петр уәддәр цәмән радта уыцы фарст Степанмә? Әмә йын хъуамә райстаид дзуапш...

– Цы ныхъхъус кодтай дәхи, Степанко? Цәуылна мын дәттыс дзуапш? – дисы бацыд Петр.

– Афтә әнцон нәу ахәм хъуыддаджы искәмән фәнд бацамонын, – йә дзырд тыххәй хъуысти, афтәмәй загъта Степан. Йә амал цас уыд, уыйас фәлмәндәр ныхасыл архайдта, кәд йә зәрдәйы пиллон арт ссыгъд йә уарзон хәлары ныхмә, уәддәр. – Цом уал нәхимә. Райсом дын зәгъдзынән мә фәнд.

Дыууә ләппуйы сыстадысты.

– Хорз, Степан, дә фәндмә байхъусдзынән, кәд абон тынг бәллын Марьюшкәйы фәндмә, уәддәр. Фәлә әдас дәр нә дән... Цы мын зәгъдзән әмә гъа... Нә дын комын, зәгъгә, мын куы зәгъа, уәд уыцы зындзинадән цыма нә бафәраздзынән?

Петр афтæ аныгъуылд йæ сагъæсты, йæ уарзондзинады æнкъарæнты æмæ æмбаргæ дæр нæ бакодта, Степан ныхъхъус, уый. Афтæ æнæ хъып, æнæ сыппæй бахæццæ сты, къахвæндаг дыууæрдæм кæм фæсæджил, фæйнæрдæм ацæуын сæ кæм хъуыд, уырдам. Стæй хæрзбон загътой кæрæдзийæн, æмæ алчи йæ хæдзармæ ацыд.

Хратский дисы бафтыд, Степан афтæ æрæгмæ кæм уыд, ууыл? Бинонтæ раджы ахицæн кодтой сæ æхсæвæры хæрд, уæддæр ма Степан нæма фæзынд.

– Æвæццæгæн, фыдымадмæ баззад æхсæвиуаты – æнхъæл уыд Беткæ, уый адыл иннæтæ дæр ницуюл загътой.

Степан та уыцы рæстæджы цæхæрадоны кæрдобæласы бын хуыссыд æмæ æппындæр нæ фиппайдта, рæстæг куыд тагъд згъордта, уый. Йæ сæры зилдух кодта æрмæст дæр иунæг хъуыды: Йесо Чырысти йын куы нæ баххуыс кæна ацы хъуыд-даджы, уæд уый хуызæн тохы йæ бон ницы бауыздæн.

„Æз æй фæндагæй æрластон йæ къонамæ, цæмай уым ма амæла, ныр мын мæ уарзон адæймаджы исы. Нæ! Марьюшкæйы йын ницы хуызы ратдзынæн! Фæлæ уымæн куы бакома, уæд цымæ æз та цы ми кæндзынæн? Уæвгæ йæхи дзыхæй зæгъы, ницæйы тыххæй бафæраздзынæн æнæ Марьюшкæ. Фæлæ æз та куыд уыздзынæн, мæ къухы куы нæ бафта, уæд? Петр ацæудзæн Германмæ, æз та ам баззайдзынæн, æхсæвæй-бонæй кæйдæр куырд чызгыл хъуыды кæнгæйæ... Уый тæригъæд у мæнæн. Нæ! Петр, нæ дын æй хатыр кæнын!... Йæ зæрдыл æрлæууыдысты Марьюшкæйы ныхæстæ, йæ малæт-дзаг цæфтæй куы фервæзт, уæд ын кæй дзырдта, уыдон. Æмæ цæмæндæр уыцы ныхæстæй зæрдæфидар уыд, ныфс дзы уыд, кæй йын бакомзæн, уымæй. Фæлæ йæм Петр, миййаг, райсом куы базаына æмæ йын чызг æфсæрмæй „нæ дын комын“, зæгъын куы нæ бафæраза... Цыфæнды хуызы дæр Степанмæ уæддæр аив нæ касти йе ’мбалы разæй йæхи фæкæнын.

„Гъе ныртæккæ йæм цæугæ, – афтæ йын дзырдæуыд йæ хъуысы. – Райсом аходæнафон дæ бон Петрæн зæгъын у, чызг дæуæн дзырд радта“, зæгъгæ.

„Дæхи иуварс алас, дæлимон, – тынг тыхстæй дзырдта

Степан. – Цы цæсгомæй ма бакæсин уæд райсом Петрмæ? Уый мæныл йæ зæрдæ куы дары, мæнæй йæ ныфс куы хæссы. Æз ын хъуамæ бауынаффæ кæнон, хуыздæр ын куыд уыдзæн, уый...”

Степан бамбæрста, фыдбылыз æм кæй лæсы æмæ кувын байдыдта. Судзгæ цæссыг калгæ Хуыцауæй куырда, цæмæй Марыюшкæйы фæдыл Петримæ ма фæзæрдæхудт уой, кæрæдзийы ма ракъахой. Фæлæ бæрæг уыд, Хуыцау абон коммæгæс нæ разынд.

„Дæхи хуызæн уарз иннæты дæр“, – „Райс дæ дзуар æмæ Мæ фæдыл цу“. – „Цы пайда ис лæгæн, æгас дуне йæхи куы бакæна, уæд, йæ удæн та зиан æрхæсдзæн, афтæмæй?!“ – „Куыд дæ фæнды, адæм дын ахæм аргъ куы кæной, уæд дæу дæр афтæ кæнын хъæуы“. – „Мæ Фырт, Дæ зæрдæ Мын балавар кæн!“

Хуыцау домдта Степаны зæрдæ æнæхъанæй дæр Йæхи æвджид бакæнын; æмæ куыд зын уыд Степанæн... Уымæн æмæ æнхъæлдта, йæ зæрдæ раджы бакодта Хуыцауы æвджид, фæлæ нырма-ныр бамбæрста, хъуыддаг афтæ æнцонтæй кæй нæу æмæ йæм кæй нæй, йæ зæрдæ бынтонæр Хуыцауыл бафæдзæхсыны фаг ныфс.

Йæ цæстытæ тартæ кодтой Степанæн. Йæ къухы æнгуылдзтæ къæрццытæ кодта, афтæмæй æнæсцухæй дзырдта:

– Нæ ратдзынæн мæ уарзоны, Хуыцау, мæ бон нæу уый бакæнын.

Æмæ йæм афтæ касти, цыма Марыюшкæйы рухс цæсгомы ныв æдтæдæрæй æдтæдæр цæуы. Æдзух ын йæ зæрдæйæн циндзинад чи хæссы йæ сæры хъуыдыйæ æмæ йæ зæрдæйæ чи нæ хицæн кæны, уыцы адæймаг дзы цыма фæлидзæг æмæ мæна ныр лæппу зыбыты иунæгæй баззади.

Иуцасдæр зæххыл фæлæууыд марды хуызæнæй. Йæ зæрдæ хæлди, æнусон дунейы йæм цы æнхъæлмæ кæсы, ууыл хъуыды кæнгæйæ. Æмæ куывта Степан æмæ куывта.

– Стыр Хуыцау, бахатыр мын кæн! Ногæй мæм раздах Дæ ’ргом, мæ Хуыцауыхай, кæд ма мын искуы хорзæй исты фæуинаг дæ, уæд, – йæ зæрдæйы бынæй куывта лæппу! Цæттæ дæн цæмæйдæриддæр фæхицæн уæвынмæ, Дæуæй фæстæмæ;

армæст мæ ды ма аппарат! Мæ зæрдæ де 'вджид, айс æй ныртæккæ дæр. Марыюшкæйы радт Петрæн, фæлæ Дæхи та – мæнæн, уымæн æмæ æнæ Дæу мæ бон царын нæу!

Æхсæв йæ барты бацыд, сыбыртт никæцæй хъуысти. Алæмæты дуне æнахъæнæй бахызти Степаны зæрдæйы. Йæ тых-стытæ, йæ хъызæмæрттæ, йæ тарст фæцыдæр сты. Æмæ та Чырыстийы риуыл ногæй ссардта æнусон дуне æххæстæй.

Боныцъæхыл Степан бахызти Петры хæдзармæ.

– Бирæ фæхъуыды кодтон дысонбонмæ не зноны ныхасыл, – райдыта Степан. – Мæ фæндай тæккæ абон дæр аныхас кæн Марыюшкæимæ. Æмæ йын кæд æмæ Хуыцау йæ зæрдæ дæуæн саккаг кодта, уæд дын æй йæхæдæг йæхи дзыхæй зæгъдзæн. Кæд æмæ дæ нæ уарзы, Петр, уæд зон, Хуыцауы фæндоны ныхмæ нæ бон ницы у, нæ зæрдæ нын куы бацагура, уæддæр!

Петр йæ хæларæн йæ тæккæ цæстытæм комкоммæ касти. Иунаг æхсæвмæ Степан фендæрхуызон, цыдæр æнæзынгæ хъарутæ йæм цыма разынди, ныры онг Петр кæй никуы раиртæста, ахæмтæ. Сæ дыууæ иумæ бакастысты инженеры писмо æмæ иу чысыл Хуыцауы Ныхасæй: Степан уый фæстæ тынг карзæй скуывта æмæ Хуыцауæй куырдатæ, цæмæй Петры хъуыддæгтæ иууылдæр раздаха рæстмæ Йæхи кадæн. Ууыл дыууæ хæлары фæхицæн сты.

– Æз хъуамæ нæ угæрдæны кæрæттæ ракæрдон абон, – загъта Степан, – Блашкойы угæрдæн дæр. Марыюшкæ та фæстæдæр рацæудзæн хос апырх кæнынмæ, цæмæй басур уа. Æмæ гъе уæд дæ бон у йемæ сæмбæлын угæрдæны.

Тынг бузныгæй баззад Петр йе 'мбалы уынаффæйæ æмæ сахаты фæстæ цыди Марыюшкæимæ иумæ. Суадоны цур сыл фембæлди Степан дæр, йæ куыстæй здæхгæйæ.

– Æз дзæвгар æркарстон, цалынмæ сымах цыдыстут, уæдмæ, – йæ мидбыл бахудагау кодта лæппу, Марыюшкæйы худгæ цæстытæй йæ цæстангас фæтлиф кæнгæйæ.

– Бузныг, Степан! – арфæ йын ракодта Марыюшкæ, йæ къух æм бадаргъ кæнгæйæ.

Æмæ лæппуйы бахъуыд йæ къух радтын, афтæмæй æнæ

бакæсгæ гæнæн нал уыд чызджы зæрдæдзуаг рухс цæсгом-мæ. Зыдта, Марьюшкæ йæ зæрдæйы кæй баззайдзæн мыггагмæ дæр, стæй æмбæрста, Хуыцау ын кæй бахай кодта ахæм хъару, ахæм фарн, цæмæй йе стырдар амонд ауадза Петры къухмæ.

– Нæ уæ фæстиат кæнын, цалынмæ хур бæрзонд нæма ссыд æмæ нæма сæнтæф, уæдмæ уæ бирæ хос апырх кæнын хъæуы, – цæуынмæ фæрæвдз уæвгæйæ, сын загъта Степан.

Марьюшкæмæ цыдæр диссаг фæкасти Степаны ныхас, дзæбæх нæ бамбæрста, цæмæн атагъд кодта сæхимæ, уый.

Куыст рæвдз цыди. Петр Марьюшкæйæн радзырдта инженеры писмойы хабар æмæ фыццаг хатт йæ уарзон чызгæн схъæр кодта, хорздзинад уæвынмæ йын чи хъавы, уыцы лæджы тыххæй. Чызг æм лæмбынаг байхъуыста. Гъе афтæ ныхас ныхасы фæдыл кæддæр бахæцца сты, Петры зæрдæ цæимæ дзырдта, уыцы хъуыддагмæ дæр. Марьюшкæ йæхæдæг ахъаз фæци сæ хъуыды раргом кæнынæн.

– Æмæ уæдæ тынуафæг нал уыдзынæ нæ? Дæ зæрдæмæ нал цæуы дæ уарзон куыст?

– Куынна! Фæлæ айдагъ тынуафынæй дæр мах рæстæджы дæхи нæ фæдардзынæ.

– Сымах та цас тыхстаг стут. Дыууæ йедтæмæ куынæ стут, цастæ уæ хъæуы, – дисгæнгæ бафиппайдта Марьюшкæ.

– О, æмæ дæумæ гæсгæ цæрæнбон дæр дыууæ уыдзыстæм? – бадзырдта йæм Петр. Фæлæ йæ чызг нæ бамбæрста.

– Ус курынмæ, цыдæр, хъавыс?

– Диссаг дæм кæсы? Æз æрыгон дæн, фæлæ мæ мад ныридæгæн йæхи нал фæразы. Уый йедтæмæ та мын азæххыл ничи ис. Æмæ мæн дæр фæнды, исчи ма мын куы уайд, йæ цин, йæ хъыг мæнимæ чи дих кæнид, кæмæн фæллæйттæ кæнон, кæуыл тыхсон, уæдæ? Мæн дæр бинойнаг хъæуы, уым диссагæй цы ис? Уадз, уый дæр мæмæ Хуыцаумæ куа.

– Уый мæм ницы диссаг кæсы, – загъта Марьюшкæ, лæппуйы комкоммæ кастæй æфсæрмыгæнгæ. – Фæлæ дæ разæр ахæм кой нукуы фехъуыстон.

– Чи зоны, абон дæр мæ нæ фехъуыстаис уыцы кой, ды

мын бакомдзынæ, æви нæ, уый бамбарын мæ куы нæ фæндид, уæд, Германæй цалынмæ здæхон, уæдмæ хъуамæ зонон мæ бон.

– Цытæ дзурыс, Петр? – куыддæр тарстхуызæй сдзырдта чызг, йæхи фæстæдæр айсгæйæ.

– Ох, Марьюшкæ, рагæй цæуыс мæ зæрдæмæ, рагæй, цас дæ уарзын, уый akkaг дзырдтæ мæм уæвгæ дæр нæй. Фæлæ зонын, мæ хуызæн мæгуыр лæппуйæн дæ фыд чызг нæ ратдзæн. Гъе, æмæ уымæ гæсгæ ахуыр кæнынмæ бацæудзынæн, кæд истæуыл сахуыр уаин. Æмæ уый фæстæ хорз бынат куы бацахсон, бинонтæ дарынхъом куы фæуон, уæд баминæвар кæндзынæн дæ фыдмæ, дæу тыххæй, кæд мæ уарзыс, уæд мын дзырд радт, фæбаддзынæ мæм æви нæ?

Петр æдызнæг касти Марьюшкæмæ, чызг цæмæн ныхъхъус, уый не ’мбаргæйæ. Стæй ма ноджы йæ хуыз фæцыд, афтæмæй хъуыста Петры ныхасмæ. Петр, мæгуырæг, бынтондæр фæдзæгъæл, чызг йæ армыгъæпæнтæй йæ цæсгом куы бамбæрзта æмæ куы ныккуыдта æнæнхъæлæджы, уæд.

– Марьюшкæ, цы кодтай? – æфсæрмыхуызæй йæ сабыр кодта лæппу, йæ цæсгомæй йын йæ къухтæ фæйнæрдæм айсгæйæ.

– Чызг иу цъусдуг фæсабыр æмæ йæ цæссыг калгæ афтæ бакодта:

– Мæхи нæ хъуыды кæнын, искуы дæ мæ сæрма нæ хастон, афтæмæй: ау, Хуыцауы сывæллон куы дæ! Æууæнд мыл уæдæ, уарзын дæ, мæнæ мæхи мадызæнæг æфсымæрау. Тынг хъыг мын у, ацы рухс дунейыл афтæ иунаг кæй дæ, хъæды халонау, уый. Зæгъын дын, æнæдызæрдыгæй дæм ацæуин, бынтон мæгуыр тынуафæг куы уаис, уæддæр; æппындæр дæ никæдæм хъæуид дæхи айсын ацы хæхбæстæй. Нæ бон суайд дæ мады фæдарын дæр. Фæлæ мæ бон ницы хуызы у дæумæ смой кæнын!

– Дæ бон нæу, нæ!

Петр фæлæбурдта Марьюшкæйы къухмæ æмæ йæ нылхъы-вта йæхи узал къухы.

– Дæ бон нæу уæдæ нæ? Цæуылнæ у уæдæ дæ бон, мæ мæгуырдынадæй куынаг тæрсис, уæд?

– Ма бон уымән нау, Петр, әмә демә царгайә, дә бинойнаг уәвгайә, ма сәрәй никуы сцух уыдзән Степан. Куы фарынчын, уәдәй абонмә әхсәвәй бонәй ма зәрдә дзуры уымә, ма хъуыдыйә нә цух кәны әппындәр. Ацы рухс дунейыл уый никәмән схәер кодтаин, фәлә дәуән ма бон нау әнә басәтгә, науәд фәсайдтаин дәу дәр әмә мәхи дәр.

– Әмә Степан хабар зоны? – къямддзәстыг хуызәй афарста Петр.

– Степан? Кәцәй хъуамә зона ахәм сусәгдзинад? – куыддәр ныфсджынай дзуапп радта чызг.

Фәлә Петры бынтон тәригъәддагәй, хуыздзыдәй куы федта, уәд йә зонгуытыл әрләууыд әмә та ныккуыдта. Йә бон Петры тәригъәдмә кәсын нә уыд, фәлә йын куыд әмә цәмәй баххуыс кодтаид?

– Кәугә ма кән, Марьюшкә! – әрәгмәгомау сдзырдта Петр. – Әмбарын, дә бон мын дзырд радтын нау. Әмә дыл дис дәр нә кәнын. Нә дыууәйә әнәмәнг Степан дәу аккаг тынгдәр у. Цом ныр нәхимә...

Марьюшкә сыстад, асәрфта йә цәссыгтә әмә йә къух баләвардта Петрмә.

– Ма мәм хәрам кән, Петр!

– Ницы дәм хәрам кәнын, – йә къухыл хәцгәйә йын загъта Петр.

Фәлә ныр хәлдзәгәй нал здәхтысты сә хәдзәрттәм. Марьюшкә хъыг кодта, Петры әнәнхәләджды хъыджды кәй бапшәрста, ууыл, стәй ма йын йә бон баххуыс кәнын дәр кәй ницы у. Петрән та йә зәрдә асаст, йә рәсугъд бәллицтә кәй фәсыкк сты, йә фидәны фәндтә, сапоны фынкау, кәй атадысты, уымәй. Афтә чызг әмә ләппу әнә дзургәйә уалынмә бахәццә сты хордоны онг. Петр йә къух бадаргъ кодта чызгмә әмә йын афтә:

– Хуыцауы фәдзәхст у, Марьюшкә!

– Хуыцауы фәдзәхст, Петр!

Әмә та Марьюшкә йә цәссыг әнәвгъау ныккалдта, фәлә йә бон сдзурын ницуал бацис. Ләппу дәр нал сфәрәзта исты зәгъын, афтәмәй адардта йә фәндаг. Фәлә сә хәдзармә нә

бацыд. Баззайын æй хъуыд йæхи иунагæй, цæмай йæ уд йæ мидæг æрцыдаид уыцы æнæнхъæлæджы къæрццы фæстæ. Иу хæмпæлсæр къутæры бын æрбадт, знон Степан куыд бакодта, афтæ.

Знон ма магуырæг, бæргæ загъта, ма бон нæ бауыздæн, Марьюшкæйæ нæ комыны дзуапп, миййаг, куы райсон, уæд уый бауыромын, фæлæ абон уыцы дзуапп йæхи хъусæй куы фехъуыста, уæд мæнæ ныр дæр ма удагасæй баззад.

Бæллыди бæргæ йæ хæдзар фæуæрæхдæртæ кæнынмæ, фæлæ ма йæ цæмæн хъæуы ныр? Марьюшкæ дзы, миййаг, куы никуы цæрдзæн!.. Фæлтау цыфæнды æндæр æфсон дæр куы скодтаид бæргæ æмæ дзы Степаны кой куынае уайд! Фæлæ Степаны зонгæйæ, дис дæр лæг цæуыл кæна? Цыфæнды æндæр хъуыддаджы тыххæй дæр бацыдаид Степанмæ, æмæ та йын уый йæ тыхст зæрдæ басабыр кодтаид. Фæлæ ныр нæ! Йæ фенын дæр æй нæ фæндыд. Æнæ сæмбæлгæ та йыл уæвгæ нæ фæуыздæн. Степан æм æрбацаудзæн, Марьюшкæимæ йæ ныхас цæуыл ахицæн, уый базонынмæ. Фæлæ йын цы дзуапп ратдзæн? „Мæ фæндагыл цæлхдур ды дæ, зæгъгæ, йын кæд зæгъа, æндæр. Ды нæ уæвгæйæ, уæд Марьюшкæ ма бинойнаг бацадаид. Бакуымдтаид мын цыфæнды магуырæй дæр æмæ ма кæйдæр бæстæм ацæуын дæр нæ бахъуыдаид. Фæлæ ма фыдбылыз ды дæ.

„Бæгуыдæр æм бацаудзынæн уыдæттæ зæгъынмæ! – Сфæнд кодта Петр йæ фыр тыхстæй. – Зæгъдзынæн ын, фæлтау ма уæд фæндагыл куы ныуагътаис, уадз æмæ басыдаин уым, мæнæ ныр, хъæды халонау, иунагæй цæрыны бæсты. Цы кæнон ныр? Кæд мыл æрцаудзæн фæззæг? Ардыгæй ма æвæстиатæй аса-йын хъæуы махи. Цæмæ ма дзы лæууон ам, цы мондагмæ?“

Стæй йæ дзыппæй систра бароны писмо æмæ та ногæй бакасти мæнæ ацы ныхæстæ: „Августы фæстаг бонты дæм фæцæуын æмæ дæ мæмæ ракандзынæн“. Ныр та уал æрмæст июнь у. „О, Хуыцау! Цы гæнгæ мын у ныр? Кæимæ ауынаффæ кæнон, уый дæр мын нал ис“, – тынг тыхстæй хъуыды кодта Петр, инженерны писмо йæ армы тъæпаны æлхъивгæйæ. Батæхуды кодта уыцы зæрдæхæлар лæджды тагъддæр фенын-

мæ. Уæд ын цыма фенцондæр уайд, йæ мæгуыр сæр уый риуыл бакъул кæнгæйæ.

Писмойы дарддæр уыд афтæ фыст: „Æмæ мæ бон зæгъын дæр нæу, мæ зæрдæ фыр хъыгæй куы хæлди мæ зианы бон, уыцы тыхст сахат мын дæ фенд куыд æхсызгон фæци уый, цыма мын ацы рухс дунейыл дæу йедтæмæ ничиуал баззад æмæ ма цыма дæуыл йедтæмæ никæуыл уал хъæуы ауыдын“. Рухс дунейыл ма мын баззадтæ ды, зыбыты иунæг ды...“ Уыцы ныхæстæ Петры зæрдæйы иннæрдæм хызтысты æмæ ныккуыдта. Æмæ цымæ уыцы дыууæ – инженер æмæ Петр иухуызон уавæры нæ бахаудтой, иу гаччы нæ бабадтысты? Сæ иуæн дæр æмæ се ’ннæмæн дæр хæстæг-хион ничи уыд азæххыл, сæ зæрдæ кæуыл фæлæууыдаид, ахæм.

Петр уæвгæ куы зонид, инженер ныртæккæ кæцыран ис, уый, уæд цингæнгæ бæргæ араст уайд уырдаæм. Лæггад ын кæнид, кæсид æм, зилид æм куыд фырт, уый хыгъдмæ дзы ницы домид хæринаг æмæ дарæсæй дарддæр. Æрмæстдæр ахæм мадзалай фервæзид Марьюшкæ æмæ Степанай, нал сæ уынид æмæ йæ зæрдæ æрæнцаид. Стæй никуы фехъусид Степаны аргъуыд æмæ ныхæстæ Йесо Чырыстийы тыххæй.

Петры хъыгæн кæрон нæ уыд, нырхæндæг бынтон. „Стыр Хуыцау, ныххатыр мын кæн! Мæ удхæссæг æрбауыдтон абон Степанай“, мæнæ судзгæ мардыл хъарæджы хуызæн сирвæзти йæ дзыхæй уыцы ныхæстæ.

„Фæлæ цы гæнæн ис, кæд æмæ Степан кæйфæнды æргом дæр йæхимæ раздахы, уæд? Тынг зынаргъ ын ауад, æвæдза, йæ уарзондзинад уыцы дыууæ адæймагмæ – Степан æмæ Марьюшкæмæ. Степан, чысыл-ма бахъæуа, йæ мæлæт ссара, не ’ргом нын Хуыцаумæ кæй раздахта, уый тыххæй, – афтæтæ хъуыды кодта Петр.

– Фæлæ цымæ Степан йæхæдæг Марьюшкæйы нæ уарзы?!“

Æмæ бирæ цыдæр лыстæг хъуыддæгтæ мысын байдыдта, раздæр æм нымады дæр чи нæ уыд, ахæмтæ.

„Стæй, дæ хорзæхæй, Степан цæуылнæ хъуамæ уарза Марьюшкæйы, æз æй куыд уарзын, афтæ? Фæлæ мæ бынаты уæвгæйæ, уый дæр мæнæй афтæ æрбауынид йæ удхæссæг. О,

Хуыцау, ма Уæларвон Фыд, фервæзын ма кæн ацы æлхынцъ хъуыддагæй!“

Куыдфæстæмæ йæ зардæ йæ ’муд куы æрцыд Петрæн, йæ хæрамдзинад тайын куы байдыдта, уæд кувынырдæм фездæхт. Цытæ дзырдта, уыдон дзæбæх дæр не ’мбæрста, фæлæ уæдтæр куывта æмæ йын хъуыстысты уæларвмæ, йæ ныхæстæ йын фехъуыста йæ Уæларвон Фыд.

– Цы дыл æрцыд? – фæтарст Крачинская, Петр сæ хæдзармæ куы ’рбаздæхт, уæд. – Дæ хуыз куы фæцыд, дæ цæсгом куы ’рбалвæста! Миййаг, хъæд калгæйæ, дæхи нæ ныццавтай?

– Нæ, ма тыхс, ма мадыхай! Ма сæр иучысыл риссы, æндæр мын ницы у.

Крачинская лæппуйæн афыхта кæрдæджытæ æмæ уыцы дон анызта, мады зардæ æлхæнгæйæ.

Куы фенцаддæр, уæд куыстмæ ацыд.

– Байхъус ма, Петрушæ, – баздæхт æм пълотниктæй иу, – дыссон ма хуыссæг фæлыгъд æмæ атезгъо кодтон цæхæрадоныл. Афтамæй бадзæгъæл дæн суанг Хратскиты дыргъдоны онг. Æмæ бафиппайдтон: чидæр дзы зæххыл йе ’мдæргъ хуыссыд æмæ кæугæ-кæуын куывта, уæвгæ та хъуысти уыцы иу ныхас: „Ма бон æй никæмæн у радтын, Хуыцау, никæмæн!“ Уынгæ йæ нæ кодтон, фæлæ мæм Степан Хратскийы хъæлæс фæкасти.

Уыцы хабарæй йе ’уæнгтæ азгъæлдысты Петрæн æмæ уайтагъд йæхи айста æрхы фаллаг былмæ. Стæй æфсон кодта, ма фæрæт фæкъуымых, зæгъгæ, æмæ хæдзармæ лидзынмæ фæци.

„Уæдæ уæд афтæ, Степан æй æцæг уарзы! Æмæ йын кæд цыфæнды зын уыд, уæддæр æй нæ бафæндыд ма амонды фæндагыл æрлаууын! Уый фæстæ ма йæм знаджы цæстæй дæр кæсон? Иунаг ды нæ разындтæ, Степан, ахæм тæнæгзардæ, цæстуарзон хæлар æмæ ма нæ фæнды дæуæй фæстæдæр аззайын!“

– Цымæ цæмæн афтæ æнкъард у абон Марьюшкæ? – чызгмæ кæсгæйæ ахъуыды кодта Мишко. Бафæрсынвæнд æй кодта, фæлæ йын нæ бантыст. Изæрырдæм та фæстæмæ ацыдысты куыстмæ, Марьюшкæ хæдзары баззад æхсæвæры хæрд

сцæттæ кæныны тыххæй. Æмæ архайдта уыцы æнкъардæй. Уæлдай тынгдæр та ууыл хъыг кодта, æмæ Петрæн зæрдæниз кæй сарæзта.

„Æмæ уæдæ кæд Ирвæзынгæнаг махæй кæрæдзийы уарзын домы, Хуыцау нæ куыд бауарзта, афтæ, – хъуыды кодта Марьюшкæ, – уæд цымæ Хуыцауы нæ фæнды, Петры иунæг уды къоппайы æз самонджын кæнон, уый? Хуыцау мын феххуыс кæнæд уæдæ Степаны ферох кæнын, уымæ Йæм бакувдзынæн. Мæ бон нæу Петры афтæ зæрдæсастæй уынын, фæлтау мæхæдæг уадз æмæ мæхи бахæрон фырхъыгæй. Куы йыл амбæлон, уæд ын зæгъдзынæн, фæстæмæ ахъуыды кодтон æмæ разы дæн, цалынмæ Германæй здæхай, уæдмæ дæм фæбадтдзынæн. Стæй йын ноджы зæгъдзынæн, Хуыцау мын феххуыс кæндзæн Степаны нал уарзын“.

Куыройы дуары къæсæрыл лæугæйæ нукмæ æдызнæг касти Марьюшкæ. Æмæ ам йæ зæрдыл æрлæууыд словакаг иу ахæм зарæг, кæцыран лæг æмæ ус сæ цард абарстой куыройы уæззау фыдтимæ, фæлæ куыройы фыдтæ иуварс раппарæн дæр ис, моймæ ацæуынæн та аивæн нæй, фæивгъуыйæн дзы нæй.

„Уый тынг æгъатыр хъуыддаг у! Фæлæ иугæр Хуыцау сылгоймагæн саккаг кодта мой кæнын, уæд ын æххуыс дæр кæны йæ зындзинаедты“.

Уыцы хъуыдыты аныгъуылгæйæ, чызг йæ цæстæнгас аздæхта куыройы сæрмæ зæрæхсидмæ. Кæсы æмæ, кæртыдуарыл банцой кæнгæйæ, чидæр лæууы...

– Степан! – ахъæр æм кодта Марьюшкæ. Йæ зæланг хъæлæсæй ахгæдта доны хæл-хæл дæр. Марьюшкæ йæ къух бадаргъ кодта лæппумæ, цыма йæм æххуысмæ æнхъæлмæ касти, афтæ. Æмæ Степан йæ цæнгтæ фæйнардæм куы айста ахъæбыс кæнынæввонг, уæд цыма чызджы исты æнæбæрæг тых басхуыста, афтæ лæппуйы хъæбысмæ бахауд.

– Степан, – гæзæмæ райхъуысти Марьюшкæйы мæнгудныхас, Степан æй зæрдæйæ æмбары, уый зонгæйæ. – Степан, мæ бон нæу Петрмæ моймæ ацæуын. Куыд дæм кæсы, ау, Хуыцау мын уый саккаг кодта? Уæвгæ та æмбарын, мæ бон æй басæттын нæу.

– Марьюшкæ, – йæ дзыккутæ йын йæ къухтæй сæрфгæйæ, чызджы сабыртæ кода Степан. – Хатгай махмæ афтæ фæкæсы, цыма нæ Хуыцау æгæр бирæ домы, нæ бон цы нæу, ахæм хъуыддагтæ, фæлæ Йæ фæдыл куы ацæуæм, Йæ коммæ куы бакæсæм, уæд та цыма, цы æмбæлди, уый бакодтам.

Лæппуйы хъалæс дыз-дыз кодта. Марьюшкæ йæ сæр хæрдмæ нал иста, йæ цæстытæ бацъынд кодта, æмæ йæ хъуыдыйы архайдта уый бамбарыныл, Степаны искуы ферох кæнын йæ бон бауыздæн, æви нæ. Фæлæ йæм йæ зæрдæ дзырдта, ацы зæххыл цæргæйæ, ацы рухс дуне уынгæйæ, уый йæ бон нæ бауыздæн, никæд дзы ферох уыздæн Степан.

Йæ хъусыл ауадысты Степаны ныхæстæ, Петрай куыд æппæлыд, уый, фæлæ йæ хъалæсы уагæй лæппу йæхæдæг йæхиуыл комдзог цыди. Стæй чызджы куы бафарста, Петрæн цæуылнæ бакуымдтай, зæгъгæ, уæд йæ сæр скъил кодта æмæ Степанмæ комкоммæ бакаст. Цыбырдзырдæй фемдзæст сты... Уый адыл æй лæппу æппындæр ницæмæй уал бафарста, фæлæ йæ æнæдзургæйæ йæ хъæбысмæ æрбалхъывта æмæ скуыдта.

Бирæ ма фæлæууыдысты куыройы цур, ныгуылгæ хур ма сæ йæ фæстаг тынтæй тавта, афтæмæй.

Цъыхырийæ та ногæй райхъуысти зноны булæмæргъы зарын. Фæлæ зноны зарæгимæ абаргæйæ, Степанмæ абоны зарæг фæкасти бынтон æндæр! Знон лæппу йæхицæн æмбал йæ хъаруы фæрцы байсынмæ хъавыд, абон та зыдта, йæ амонд кæй ссардта Хуыцауы руаджы æмæ йæ нымадта Хуыцауы зынаргъдæр лæварыл.

– Хуыцау ме ’вдисæн, мæ амонд мæхи къухæй аппæрстон, дæуæн æй лæвæрдтон, Петр, – дзырдта Степан, изæрæй йæм Петр куы ’рбацыд, Марьюшкæ йын нæ комы, уый хабар радзурынмæ, уæд. – Марьюшкæ Хуыцауы сывæллон у, Уæларвон Фыды чызг. Æмæ йыл йæ Фыды бар кæй цæуы, уымæ гæсгæ йæ дæтты, кæмæн æй аккаг кæны, уымæн. Æмæ Марьюшкæйы саккаг кодта мæнæн, мæнæн æй дæтты.

Уыцы ныхæстæй Петры зæрдæ барад æмæ йæ бафæндыд Хуыцауы фæндоныл æнæуæлдай ныхасæй сразы уæвын. Цыбыр дзырдæй дыууæ æрдхорды кæрæдзийæ мыггаджы-мыг-

гагма цы хъуыддаг фæхицæн кодтаид, уый сæ ныр бынтондæр схæлар кодта, кæрæдзиуыл сæ ноджы æнгомдæр бабаста. Алчи дæр сæ йæ амонд иннаемæн радтыныл кæй нæ фæстиат кодта, уый сæм равзæрын кодта кæрæдзийæн аргъ кæныны, кæрæдзийы уарзыны тыхджын æнкъарæн.

Бирæ зæрдæниз Петрæн йæ бон фæрох кæнын нæ уыд, фæлæ йын фæстагма æвдадзы хос фæци, лæппу фæныфсджындæр, фæтыхджындæр, фæуæндондæр царды мидæг.

18. БАРОН РЕЙНЕР

Уæлдæр цы хабæрттæ ракодтам, уыдоны фæстæ рацыдаид иу къуыри. Æмæ уыцы бонты Петр архайдта Марьюшкæйы фæрох кæныныл. Æмæ йын кæд тынг зын уыд, уæддæр ын æнтыст йæхиуыл уæлахиз кæнын, уæлдайдæр та бон изæрма кустгæйæ.

– Хуыцау дын ахъазгæнæг уæд! – Æрбайхъуыст æм иу бон кæйдæр хъæлæс. Фæлæ йæ хъуыдыты уый бæрц аныгъуылд æмæ уыцы саламай æнæнхъæлæджы фесхъиудта. Уалынмæ ракаст, чи йæм дзырдта, зæгъгæ, æмæ чысыл ма бахъæуа йæ цæвæг йæ къухæй ахауа.

– Господин инженер! Æфсымæр Урсини! Цы Хуыцау уæ æрбахаста! Кæцæй фæзындыстут?! – дисæй æмæ цинай марди Петр.

– Мæнæ дæм æрбацыдыстæм æххуыс кæнынмæ, – бахудт инженер, – фæлæ гæды ныхас, хос кæрдын нæ зонын.

– Уæдæ æз дæр уыцы хъуыддаджы мæхицæй нæ раппæлдзынæн, æндæра дын дæ цæвæг ныртæккæ бæргæ райсин, – загъта Урсини. – Уымæ гæсгæ дæ бахъæудзæн дæ куыст рæвдздæр фæуын, мах дæм банхъæлмæ кæсдзыстæм.

Петр байхъуыста сæ фæндмæ æмæ уайтагъд йæ уыгæрдæны хай карст фæци.

– Æз рæвдз дæн. Цомут!

– Ай дæ уыгæрдæн у? – афарста Рейнер.

– Кæцæй у мæн, уый бæрц зæхх мæм кæцæй хъуамæ хауа! Ацы уыгæрдæн иууылдæр у Петровичты; сæ лæппу йæ къух алыг кодта, се сияхс та рагæй дæр рынчын у, æмæ сын сæ хос ныккæрдын мах нæхи æвджид бакодтам, Степан, Мишко æмæ æз. Знон уыдон карстой, дыууæйæ, абон та æз æркарстон мæ хæс. Хуыцау хорз æмæ раджы райдыдтон кæрдын.

– Уæдæ ма уæртæ уый та чи у уыгæрдæны? – афарста Урсини, сæ фарсмæ иннæ уыгæрдæнмæ йæ къухæй ацамонгæйæ.

– Уыдон Хратскитæ сты. Ныр Степан куы зонид, сымах ам стут, уый!...

– Ма йæм дзур, Петр! Мæхæдæг æм бауайдзынæн. Хæрз бон уал.

Урсини рæвдзгомау ауади Хратскиты уыгæрдæны 'рдæм. Петр æмæ бароны сæхи бар фæуадзгæйæ.

– Цæй, куыдтæ цæрыс, Петр? – фæрсы йæ барон.

– Хуыцауæй бузныг. Ды та дæхæдæг куыд дæ, господин инженер? Дзæбæх, æнæниз дæ? Дæ зардæйы рыст нæма ссыди Хуыцауы фæндæй? – батыхсти йыл Петр, йæ фæлурс хуыздзыд цæсгоммæ йын æдзынæг кæсгæйæ.

– Мæ бон цы у, уымæй архайын, Петр, æмæ мын цыма фенцондæр.

– Æмæ æнæ афтæ дæр цы хос и. Хуыцауы æвджид дæхи куы бакæнай, уæд дын алцы дæр бантысдзæн, – сразы Петр.

– Дæ хæдзары арæзтад та куыд у? Æвæццæгæн, фæдæ дæ куыстыгæ, нæ?

– Куыстыгæ бæргæ фæдæн, уæле дæр ма йæ æрæмбæрзтон. Абон хъавæм дуæрттæ æмæ рудзгуыты хъæдын къароппытæ сæварынмæ.

– Æмæ сыл цыма цин дæр нæ кæныс, афтæ зыныс? – бафиппайдта барон Петры æнкъард цæстæнгас, – Цыдæр ма дын дзы нал бантыст æвæццæгæн.

– Нæ, тынг хорз рауад арæзтад æнахъæнæй дæр. Фæлæ мæ мæ уæлæфтуан агъуыст нал хъæуы. Уый адыл йæ сæр фæгуыбыр кодта лæппу.

– Марьюшкæимæ, кæнæ Блашкоимæ ницы баныхас кодтай?

– Марьюшкаимæ дзырдтон, фæлæ йæ зæрдæйы хицау Степан у...

– Степан, зæгъыс? Ау?

– Чызг мын йæхæдæг загъта. – Уый адыл Петр йæ хабæрттæ иууылдæр ракодта баронæн.

– Уæдæ нæ уæд ардыгæй рæвдздæр ацæуын хъæуы, Петр! – Æнæдызæрдыгæй загъта барон. – Дæуæн тынг зын уыздæн ам искæйы амондмæ кæсын.

– О, уый афтæ у, бæргæ. Фæлæ кæд Степан бафарæзта уымæн, уæд æз дæр Хуыцауы фæндæй кæд нæ фесæфин. Ныры онг мæ цæсгом нæ хъæцыд нæ хæдзар мадæн æрдагарæзтæй ныууадзын; хæдзар уал йæ гаччы сбада. Æрыздæхдзынæн ма ардæм нæ, уый чи зоны? Цыфæнды зынай дæр мæ фæнды, мæ мады уарзын æмæ дзы арфæгонд дæн, уый йын хъуыддагæй бамбарын кæнын æмæ мæ бон цас у, уый бæрц архаин мæ хæдзар бабиноныг кæныныл, цæмæй мыл йæ зæрдæ ма фæхуда æмæ мæн мысгæйæ цæра мæ фæстæ.

– Æмæ йын ской кодтай, дард балцы цæуинаг дæ, уый?

– Кæугæ дæр ма фæкодта, стæй банцад, уæдæ цы йæ бон у? Æмæ мын загъта: „Афæндараст у, мæ хъæбул! Кæд æмæ дæ уыцы ног фæндаг амондыл сараздæн, уæд мæ уд дæ фæхъау, нæ дæ уромын. Æрмæст мæ макуы ферох кæн!“ Фæлæ, господин инженер, мæ хъыг æндæр хъуыддагыл у.

– Цæуыл, уæддæр?

– Мæ мад мын схъæр кодта, ды йын æхца радтай мæ фыдæй, зæгъгæ.

– Æмæ уым диссагæй цы ис? Афтæ дæм кæсы, ахæм хæрзиуæджы аккаг нæу йæ зæронды бонты?

– Уый тыххæй ницы зæгъын, фæлæ мæ бынтон нæ уырны, æцæгдæр мæ фыд рарвыста уыцы æхца? Ды йын нæ радтай дæхи æхцатæ?

– Æмæ уыдон дæ фыды номæй сты лæваргонд...

– Уæдæ йæ уæд зоныс лæгæй-лæгмæ, нæ? – йæ сæр фæгуыбыр кодта лæппу æмæ сагъæсхуызæй бафарста. Стæй фæхъус æмæ иуцасдæр ницуал сдзырдта. Фæлæ дарддæр загъта: Æз ацæудзынæн демæ Германмæ, æрмæст ахæм дзырдæй – мæн

тыххэй мæ фыд ахуырæн нæ фиддзæн. Уадз, ме 'схæссæгæн æрвитæд, кæд бонджын лæг у, уæд, фæлæ дзы иу удæй æз никуы ницы бакомдзынæн.

Бароны цæсгом саумлазон афæлдæхт.

– Дæ фыд кæд бонджын у, уæддæр мæгуыр у: ацы рухс дунейыл ын ничи ис, хъæды халонау, иунæг. Фæлæ цымæ цæмæн дæ разы мæнæй æххуыс райсыныл, дæ фыдæй та дæ ницы хъæуы?

– Дæ хъуыддаг бынтон æндæр у. Хистæр адæймаг дæ, æмбаргæ лæг æмæ дæ фæнды мæнæн хорз фæуын Чырыстийы хорзæхæй. Хуыцау дын мæн тыххэй арфæ ракæндзæн. Стæй дæ цас фæдтон, уыцы рæстæджы дæргъы дæхи равдыстай цæстуарзонæй, хорз адæймагæй æмæ дæ бауарзтон. Мæ фыд та кады аккаг чи нæу, ахæм лæг разынд. Мæнæн цы бонтæ бавзарын кодта, уыдонæй стырдæр фыддзинад зын æрхъуыдыгæнæн у. Ницы мæ дзы хъæуы ацы дунейыл... Йæ къухæй къæбæр мæ хъаласы нæ ныццæуид.

Инженер ноджыдæр ныффæлурс, йæ хурсыгъд цæсгом мæрдон хуыз фестад. Йæ зæрдæйы бацайдагъ карз тох. Стæй уæддæр сфæнд кодта цæхгæг мадзал ссарын.

– Афтамæй дæ мæ бон уæдæ мемæ аласын нæу, Петр! – хъæбæрæй загъта лæг, цъæх нæууыл бæласы бын йæхи æруадзгæйæ.

– Уæд цæуылнæ? – фæтæрсæгау кодта Петр. Æмæ Тулдзбыны хъæуы баззайдзæн, уымæй нæ фæтарст, миййаг, фæлæ инженеры зæрдæсастай кæй фæдта, уымæй.

– Цæуылнæ куы загъай, уæд уымæн, æмæ дæ хъæуид иу фынгыл дæ фыдима хæрын. Æмæ дзы кæд афтæ де 'сæфт уыныс, уæд дæуæн дæр æмæ дæ фыдæн дæр уыцы иумæ цард уыдзæн æрмæст æфхæрæн мадзал. Уæд афтæмæй дæ фыд хъуамæ куыд æууæнда Хуыцауы æнæкæрон хæрзауыдæндзинадыл, кæд æмæ йын ды, йæ фырт уæвгæйæ, нæ хатыр кæныс? Уыцы лæджы ныр банымай тæрхонгондыл, бынтон сæфтыл...

Уыцы ныхæстæ Петры зæрдæйы ахызтысты иннæрдæм. Инженер æнæдзургæйæ иуварс ацыд æмæ йæ армы тьæпæнæй йæ цæсгом бамбæрзта. Петр ын фыртæригъæдæй марди. Æмæ

инженеры хатырæй цæттæ уыд йæ фыдæн цыдæриддæр ныббарын... фæлæ иу фынгыл æрбадой хæрынмæ, ууыл никуы сразы уыдаид!

– О, æмæ дæм цæмæн афтæ тынг бахъардта мæ ныхас, цæмæн дын афтæ фæхъыг мæ зæрдæйы уаг, барон? Дæхи мæ бынаты куы авæрис, уæд мæ бамбарис, – загъта Петр.

Барон ныхъхъус, ницуал дзырдта. Йæ цæсгом мыдадзын цырагъау ныббур. Петры зæрдæ йыл тынг батыхст. Барон йæ дзыппæй цыдæр систа.

– Кæд дæ фыдæн нæ хатыр кæныс, уæд та дæ мадæн ныббар, – дыз-дызгæнгæ хъæлæсæй йæм бадзырдта барон. Æз дын æрластон дæ мады хуызист. Ау, уый дæр нæ бакомдзынæ райсын?!

Петр хуызистмæ фæлæбурдта, фырзыдæй æви фыртарстæй, зын бамбарæн у, æмæ дзы йæ цæстытæ нал иста. Хуызисты уыд хæрзаив рæсугъд æхсæрдæсæздзыд чызджы ныв. Чызджы цæстытæ фырцинæй цыма худтысты, йæ дзых та цыма зарынæн конд уыд; йæ сæрыл быдырон дидинджытæй быд худ.

– Ай мæ мад у, загътыс? – дисгæнгæ бафарста Петр, хуызистæй йæ цæст нæ иста афтæмæй. – Уæдæ цæй диссаджы рæсугъд уыд! Стæй, æвæццагæн, тынг хæларзæрдæ адæймаг!

– Раст загътыс, ахæм зæрдæ стæм хатт разыны адæмы æхсæн. Фæлæ куыд амондджын у, æвæдза, йæ фырт æм куыд тынг хæрам у, уый кæй нæ базыдта, уымæй! Æцæг загътыс, цымæ, Петр, уæд та дæ мадæн ныххатыр кæнын дæ бон нæу, загъгæ? Æмæ куыд æрыгонæй æрбайсæфт. Ды куы райгуырдтæ, уæд та йыл æдæппæт 17 азы йедтæмæ нæма цыд...

– Уæд мæ фыдыл та цас цыд? – афарста Петр.

– Ууыл та сæххæст иу æмæ ссæдз азы.

– Афтæ æрыгон уыд? Æмæ йæ афтæмæй ныууагъта? Ме схæссæг мын афтæ дзырдта, дæ мад, дам, амарди, цыппар азы дыл куы рацыд, уæд.

– Мæлгæ акодта, чындзæхсæв дæр нын нæма уыд, афтæмæй...

– Æмæ йæ уæддæр мæ фыд ракуырдтаид? – дызæрдыггæнгæ бафарста Петр, хуызистмæ æнкъардæй кæсгæйæ.

– Ёнаеманг, аеа гæдыныхасæй!

– Уæдæ ма цæмæ æнхъæлмæ кастысты уый бæрц рæстæг, сæ чындзæхсæв цæмæн афтæ æдтеау аргъæвтой?

– Уымæн æмæ дæ фыдæн нырма царды мидæг, æхсæнады æхсæн фидар бындур нæма уыд, бинонтæ дарынхъом куыд уыдаид, афтæ. Стæй чызджы фыды дæр нæ фæндыд йæ хъæбулы ахæм лæджы къухмæ радтын.

– Мæ фыды къам дæм никуы ис?

Иу чысыл аджис-къус кæнгæйæ, систа йæ дзыппæй æндæр хуызист дæр æмæ йæ балæвардта Петрмæ. Лæппу дзы федта æрыгон адæймаджы ныв, иу ссæдзæдзыд чи уыдаид, ахæм хæрзуынд адæймаг, зондджын цæстæнгасы хицау.

Петр æм касти цыдæр æнахуыр цæстытæй, цыма дзы тæрсгæ кодта. Куыдфæстæмæ куыддæр гуырысхо кæнын байдта, баронмæ бакæс-бакæсгæнгæ, стæй иу цасдæры фæстæ сфарста:

– Ацы хуызистытæ мын дæ бон балæвар кæнын нæу?

– Айс дæ разы дæ мады хуызист. Иннæ та дæ хъæугæ дæр куынæ кæны, уæд ма йын йæ къамæй цы кæныс?... – æнкъардæй бадзырдта инженер. – Удагасæй фенын дæм æй куы нæ цæуы, уæд ма дæ йæ хуызист цæмæн хъæуы? Дæ мад мæрдон чырыны уæвгæйæ дæр мæнæ ацы хуызисты куыддæриддæр у, афтæ уыд. Дæ фыд та бынтон аивта йæ хуыз, базæронд æмæ ма кæй хъæуы!

– Уæддæр мын ныууадз мæ фыды къам дæр, господин инженер, уæд та рæстæгмæ, цалынмæ ды ам дæ, уæдмæ.

Барон йæ уæхсджытæ базмæлын кодта. Стæй сæ дыууæ дæр хæдзарырдам баздæхтысты. Петрæн цыма йæ зæрдæйы узал дур цæвардæуыд, уыйау фæци, инженеры хъыджы афтæ тынг кæй бацыд, уымæй. „Дзæбæхдзинад мын кæй цæст уарзы, уыцы адæймаджы уый бæрц бамæстджын кæн, уæд цыма æз æххæст кæнын Йесо Чырыстийы фæдзæхст? Йесо мæ цыма разы у?“ – хъуыдыты аныгъуылд Петр.

Хуыцау нын ныффæдзæхста уарзын æмæ барын. Мæ ный-йарджытæ æнаеманг бацыдысты тæригъæды. Стæй тынг стыр тæригъæды. Ёз та хъуамæ мæ амæлаты бонмæ уыцы тæри-

гъæды азарæй хъæрзон. Фæлæ уыдон нырма æрыгæттæ уыдысты. Царды та бирæ фæзилæнтæ ис хорзæй æвзарæй. Æмæ сеппæт лæг цæмæй зоны. Стæй Йесойæн дæр цы зыдтой æмæ Йын кувын дæр зыдтаиккой цымæ? Кæй зæгъын æй хъæуы, нæ! Æндæра æххæст кодтаиккой Йæ фæдзæхстытæ. Фæлæ кæд æмæ Степан кæй кой кодта, уыцы „уæлдæр“ адæмты хуызæн хъомылгонд уыдысты, уæд сæ фæсонæрхæджы дæр не ’рцыдаид, Хуыцауы цæсгомы раз цы стыр тæригъæд ракодтой, уый.

Уыцы сахат Петры зæрдыл æрлæууыд йæхи цард дæр. Цас æмæ цас тæригъæдджынтæ уыд! Йæ сæртæг зондæй æрхæццæ сæфты къахыл ныллæууыны онг. Фæстæмæ ма йыл хæцыд æрмæстдæр иунæг хъуыды – йæ фыды хуызæн куынае рауайд фæстагмæ.

Петр æнæ æмбаргæ нæ уыд, барон æм куыд зæрдæриссгæйæ дардта йæ цæст æмæ йын йæ хъуыдытæ куыд ахста, чиныджы кæсæгау, уый.

– Мæ зынаргъ барон, – лæгъстæмæ фæци Петр, – æшпындæр дызæрдэг нæ кæнын, мæ мад мæ фыды цард лæмбынæг кæй зоныс, ууыл. Æмæ дæ курын, радзур мын хабæрттæ иууылдæр, куыд рауад æмæ мæн куыд раппæрстой æцагæлæтты къухмæ. Уæд мын æнцондæр уызæн ныххатыр сын кæнын.

– Бынтон афтæ æнцон нæу уыцы хабар радзурын. Стæй мæнæ æрбахæццæ стæм хæдзармæ дæр. Нырма аходæн дæр куынае ма бахордтай, æз та æхсыр ракурон де схæссæг мадæй. Æмæ куы ахæрæм, уæд атезгъо кæндзыстæм æдтæмæ æмæ дын радзурдзынæн æппæт дæр, – дзуапп радта инженер.

Зæронд Крачинская тынг бацин кодта æнæнхъæлæджы уазæгыл. Цæхх-кæрдзынæй йæ бабуц кодта, йæ къух куыд амьдта, афтæ. Тынг рахъыг кодта уазæгæн йæ бинойнаджы зианыл, рафарста, цæмæй сади, цы йыл сæмбæлд. Æмæ йын тынг фæтæригъæд кодта, уый хуызæн зынгæ-уынгæ лæг, хæларзæрдæ, уæздан барон идæдзæй кæй аздад, уый тыххæй.

19. ЙÆ ФЫД ССИ ЙÆ АРДХОРД ДÆР

Хратскийы уыгæрдæны куыстой сæ бинонтæ сеппæт дæр тынг хъæлдзæгæй. Лæгтæ цæвджытæй карстой, сылгоймагтæ та кæрдæг тыдтой сæ къухæй ныллаг бæлæсты æмæ къутæрты æхсенты. Сывæллæттæ сæрбихъуырайдтæ кодтой фахсыл, сæ цинæн кæрон нæ уыд, афтæмай. Фæлæ сеппæт дæр æмхуызонæй сæ архайд фæуагътой, Степаны цины хъæлæс куы райхъуыст, уæд:

– Афысымæр Урсини!

Уæлкъуыпп лæууыд провизор, йæ къухтæ Степанмæ радаргъ кæнгæйæ.

– Цы дзæбæх æнæзивæг кусут! Хуыцауы арфæ уыл сæмбæлæд! – раарфæ кодта Хратскийы бинонтæн.

– Бузныг! Табуафси, фысым дын стæм! Провизор куырда, мæн тыххæй уæ куыст ма къуылымпы кæнут, зæгъгæ, фæлæ ничи сразы ууыл.

– Степан, ды ацу йемæ, æнæ дæу дæр сарæхсдзыстæм, – загъта фыд, – господин Урсинийы ахон нæхимæ.

Степанæн иттæг æхсызгон уыд фыды ныхас.

– Кæд мын Степаны уадзут мæмæ, уæд уæ тынг бузныг фæуыдзынæн, – загъта провизор. – Фæлæ хæдзармæ дæр цæмæ цæуæм? Ам афтæ дзæбæх у, æмæ хуыздæр ран не ссардзыстæм. АРбадæм мæнæ ам искуы.

АРбадтысты.

– Куыд æхсызгон мын у, æвæдза, кæй нæ абæрæг кодтай, уый, – дзырдта Степан, йæ тæрныхы хидтæ сæрфгæйæ. – Дæ дзырд нæ фæсайдтай: зæрдæ мын раджы бавæрдтай æрцæуынай.

– Хуыцауæн табу, сыхахмæ сæмбæлыны фадат мын Чи рада.

– Ахсæв махмæ нæ баззайдзынæ?

– Нæ, Степан, уый фадат мын нæй. АРмæст уæ фенынмæ æрбауадтæн, ноджыдæр ма мæ П. горæтмæ ацæуын хъæуы.

– Хъыг мын у бæргæ, фæлæ мын æндæр гæнæн нæй, – бадзырдта Степан. – Уæлдайдæр та куы ахъуыды кæнай, уым

цы арфæйаг хъуыддаг райдыдтам, уый æнæмæнг дау æххуыс хъуаг у, уæд. Хъыгаг у, айфыццаджы хуызæн ныр дæр та махимæ дæ Хуыцаубон кæйна арвитдзынæ, уый.

– Хуыцау æндæр хуызы бауынаффæ кодта æмæ ууыл не сразы хос нæй, – худæнбылæй дзуапп радта Урсини. Ды дæхæдæг куыд цæрыс, Степан, цы дæм ис ног хабарæй? Амæй размæ куы сæмбæлдыстæм, уæд мын ской кодтай, цыдæр зындзинад бавзæрстай, æмæ дын Хуыцау феххуыс кодта уыщы зын сахат, загъгæ. Фæлæ цы хабар уыд, уымæн бæлвырд ницы бамбæрстон.

Степан фæсырх.

– О, уыди ахæм хабар æмæ мын иунæг кадджын Хуыцау баххуыс кодта æцæгдæр! – загъта Степан. Стæй йæ хæларæн радзырдта йæ загъинагтæ, Петры, Марыюшкæйы æмæ йæхи уды хабæрттæ. – Тынг тæригъæд кæнын Петрæн, мæн тыххæй Марыюшкæйæ фæхауд. – Фæлæ мын мæ бон дæр цы у уымæн баххуыс кæнын?

– Ды дзы ницы аххосджын дæ, Степан; æвæццагæн, Хуыцауы фæндон у уый, – йæ зæрдæ йын алхæдта провизор. – Хуыцаумæ бирæ æвæрæнтæ ис уарзондзинады. Йæ бон у, æмæ Петры зæрдæ бахъазын кæна æндæр чызгмæ дæр. Хуыцау ын æнæмæнг радтдæн ныфс æмæ йын раарфæ кæндзæн, уымæн æмæ уый дæр фæуæлахиз йæ зæрдæйы æнкъарæнтыл, йæ бæллицтыл, нæ йæ бафæндыд дæ амонд дæ къухæй акъахын!

– Афтæ æнхъæл дæ? – бацингæнæгау кодта Степан. – Æз уый тыххæй кувдзынæн Хуыцаумæ; Петр, мæгуырæг, æгæр иунæг у.

– Хуыцауы бон у иунæджы хæдзар сабитæй байдзаг кæнын, куы Йæ фæнда, уæд. Ныртæккæйы сахат уал Петр бынтон афтæ дзæгъæл нæу, йæ хæдзары зынаргъ уазæг: барон Рейнер сæрмагондæй ссыд мемæ Петры бабæрæг кæнынмæ.

– Аласынмæ йæ хъавы?...

– Нæ! Иу хатт ма аныхас кæна йемæ.

– Уæдæ цæй диссаг у Хуыцауы ахъаз! Петрæн стыр амонды хос фæци баронимæ фембæлд, фадат ын кæны ахуырæн. Мæнмæ гæсгæ та Петр никуы райсдæн бынат æфсæнвæн-

дагыл. Йæ курс куы фауа, уæд, æвæццагæн, батагъд кæндзæн фæстæмæ ардæм сыздахыныл, цæмæй Евангели æмбарын кæна ам нæхимæ.

– Æз дæр афтæ æнхъæлын. Уырны мæ Петр искуы Хуыцауы санæфсирдоны кусæг кæй суыздæн, уый. Фæлæ мæн демæ ис ныхас иу ахсджиаг хъуыддаджы фæдыл, Степан.

– Мемæ?

– О, зонын зæрдæбынæй кæй нымайыс Хуыцауы. Фæлæ Йæ уый бæрц уарзыс цымæ, цæмæй рæстæгмæ дæхицæй аиуварс кæнай суанг Марьюшкæйы дæр ма? Дæу дæр бæргæ хъæуы бацахуыр кæнын, цæмæй дæ фиданы рауайа æцæг сауджын, æцæг аргъауæг, Евангели парахатæй æмбарынгæнæг. Уый тыххæй та дæу дæр ацæуын хъæуы рæстæгмæ исчердæм æмæ уым ахуырма бацæуын.

– Уый ды мæнæн фæнд кæныс?! – дисхуызæй йæ фæрсы Степан. – Æз цæрæнбонты дæр бæргæ бæллыдтæн уымæ, афæстаг рæстæджы та уæлдайдæр.

– Уæдæ уæд разы кæныс ахуыр кæныныл?

– Тæккæ абон дæр, æфсымæр Урсини.

– Марьюшкæимæ фæхицæн уæвынæй дæр нæ тæрсыс уæдæ нæ?

– Хорз нæ уайд, не ’рвылбоны царды хъуыддагтæй цæуыл ахуыр стæм, уыдæттæй нæ фæхицæн уæвыны тыххæй Хуыцауы хъуыддаг иуварс куы авæриккам, уæд. Æз куы загътон, Хуыцау мын Йæхæдæг саккаг кодта Марьюшкæйы; æз æй нымайын мæхицæн уæларвон лæварыл. Æмæ куы фæхицæн уæм кæрдзийæ, уæддæр уыцы чызг баззайдзæн мæныл бастæй, мæ амондыл нымадæй. Ахъуыды ма кæн, уый фæстæ ма цæмæн хъуамæ æхсайа мæ зæрдæ Марьюшкамæ. Фæлæ мæт кæнын иннæтыл, мах Петримæ куы ацæуæм ардыгæй, уæд уыдон та цы фæуыдзысты?

– „Мæ къухæй сæ ничи акъæхдзæн“ – афтæ загъта Хуыцау, Степан, кæд ма дæ зæрдыл лæууы уыцы ныхас, уæд. Хуыцау сæ бакæндзæн Сыгъдæг Рухс Уды бар. Æмæ ам чи баззайа, уыдонæй искæмæн бахай кæндзæн йæ фарнæй, йæ ныфсæй.

– Уымæй раст загътыс. Стæй уæдæ æз дæр чи дæн, мæхицæй

Йесо Чырысти куы саразон æмæ адæм сеппæт мæн æххуыс-хъуаг сты, зæгъгæ, мæхицæй куы раппæлон, уæд? Хуыцау хуымæтæджы нæ зæгъы: „Се Я с вами во все дни до скончания века“. Гъе ууыл бафæдзæхсдзынæн сеппæты дæр.

– Уæдæ ма байхъус, Степан, ныр мæнмæ. Училище цавæр гæххæттгæ домы, уыдон дæуæн дæ бон у æнцæд-æнцойæ арвитын. Уыдонмæ гæсгæ дæ æнæмæнг райсдзысты. Мæн бæргæ фæндыд Хуыцауы фæндæй дæ ахуырмæ лæвар райсын кæнын. Фæлæ Николай Каримскийы бафæндыд дæу тыххæй училищæйæн фидын. Мæхи бон цы уыд, уый бакодтон, цæмæй дæ ахуыр кæнын бахъæуа цыппар азы, уымæн æмæ немьцаг æвзаг ды зонис. Гъе ахæм хабæртгæ, Степан. Ныр баныхас кæн дæ бинонтимæ. Ныры онг уал æнæсайд æвдисæн уыдтæ Хуыцауæн. ныр дын ахъызгæнæг фæуæд ахуыры æмæ фæллоуы. Дæхи цæттæ кæн Хуыцауæн кувæг суæвынмæ. Химидæг дам-дум ныхæстæй ма тæрс, семæ карз тох самай. Талынг, æнæфенд адæм сыстдзысты дæ ныхмæ, фæлæ дыл нæ фæуæлахиз уыдзысты. Ды ныр дæхæдæг нæ цæрыс, фæлæ дæ зæрдæйы мидæг цæры Чырысти.

Степан æрлæууыд йæ зонгуытыл; йæ хæлар та йын йæ сæрма кувгæ скодта.

Уыцы рæстæджы та Петр хъуыста бароны хъыг хабæрттæм йæ ныййарджыты тыххæй. Æмæ барон бынтон ныффæлурс, йæ ныхас кæронмæ куы фæцæйхæццæ кодта, уæд. Æвæцæгæн касти Петрмæ, йæ ныййарджыты раздæры таригъæдтыл судзгæ цæссыгæй чи куыдта, уымæ. Барон нæ бацархайдта лæппуйы сабыр кæныныл, йæ дзыхæй ныхас дæр нæ хауд, хъару дæр æм нæ уыд уыцы мæгуыр уды басабыр кæнынæн.

Стæй кæддæр уæддæр банцæд йæ кæуынай. Инженермæ скасти æмæ фæлмæн хъæлæсæй загъта:

– Æнæмæнг ацæуыдзнæн демæ, барон, ныр мæ бон уыдзæн мæ фыды фенын. Æмæ йын загъдзынæн, хатыр ын кæй кæнын æппæт дæр æмæ цæттæ дæн, фырт йæ фыды куыд уарзы, афтæ йæ уарзынмæ.

– Петр! Петр, мæ уарзон хъæбул! – сдзырдта барон. –

Уæдæй нырмæ дын цытæ фæдзырдтон, уыдоны фæстæ мæ, фыртау, бауарздзынæ?

– Господин барон!

Петр фырдиссагæй фæстæмæ асхъиудта, инженеры цæсгоммæ комкоммæ кæсгæйæ.

– Нæ мыл æууæндыс, Петр? Æууæнд мыл уæдæ: Æнамонд фæстаг ничи адæймаг, дæ удхæссæг, дæ цæсты сындз кæмæй хъуамæ уынай, уый мæнæ æз дæн, æз. Уый æз уыдтæн аххосджын, æнамонд сидзæры бонтæ дын чи бавзарын кодта дæ рæзгæйæ, маст æмæ фыддзинадæй кæй бавзæрстай, уым мæнæ æз дæн æз аххосджын! Фæндгæ дæр мæ нæ кæны, цы дæн уымæй мæ хуыздæр æнхъæл уай, уый. Ныр базыдтон, мæн тыххæй цы хъуыды кæныс, уый; æмæ мын раст аргъ кæныс, дæ бон мыл цæуы.

– Ма мын дзур уыдæттæ, – бауайдзæф кодта баронæн Петр. – Нæ мæ фæнды ахæм ныхæстæм хъусын, стæй мæ нæ фæнды, мæ цæсты дæхи æгад кæнай, уый дæр. Фæлæ æцæг сты уыцы хабæрттæ иууылдæр? Æцæг дæ ды мæ фыд?

Барон йæ хъæбысмæ æрбалхъывта Петры.

– Уæдæ дын æндæр хуызы куыд ракодтаин нæ хабæрттæ, æцæгдзинадæй дæ фыд куына уыдаид, уæд. Фæлæ дæм уæддæр цы дзуры дæ зæрдæ, Петр?

– Цы дзуры, зæгъыс? – Петр бакасти бароны цæсгоммæ. – Уарзондзинад бирæ тæригъæдтæ бамбæрзы æмæ ныххатыр кæны“. Ды дæр мын хатыр кæныс мæ карз ныхæстæ? Адæттæ раздæр куы зыдтаин, уæд мæ дзыхæй иунæг ахæм хæрам ныхас дæр не схаудаид бæргæ.

– Уæдæ куыд? Æцæгдзинадæй мæ уарзыс æмæ мын хатыр кæныс мæ фыддзинадтæ?

– О, барон, о!

– Барон?... Куыд мæ хъуамæ ныр хонай ныр афтæ?

– Афтæ мын æнцондæр у, ме ’взаг нырма нæма тасы дæу æндæр искуыд хонын.

– О, æмæ мæ тугæй куы равзæрдтæ, мæ фырт, мæ хъæбул куы дæ, мæ уды гага!...

– Ныр дæ æндæр хуызы куы схонон, уæд адæмы раз ра-

зындзæн нæ рагон сусæгдзинад æмæ дын уый кады хос нæ уыдзæн.

– Æмæ нæ уадз, æмæ зоной! Стæй хъæугæ дæр афтæ кæны, цæмæй нæ базоной, кæрæдзийæн чи стæм, уый! Тæккæ абон дæр æз айхъуысын кæндзынæн ды мæ фырт кæй дæ, уый тыххæй.

– Хуыцауæй курагау дæ курын, ма бакæ уый!

– Нæ, æнæмæнг бакæндзынæн!

– Макаæ, байхъус мæнмæ дæр, – лæгъстæ кодта Петр. – Ам не сразы уыдзынæн демæ. Ныртæккæ дæ ам адæм сеппæт дæр хорз лæгыл нымайынц, аргъ дын кæнынц. Уыцы хабар куы базоной, уæд дæм ракæсдзысты æндæр цæстæй, скæндзысты дын бынтон æндæр аргъ, дæ ныры кадыл нал баззайдзынæ. Мах адæм гуырымыхъ сты. Æз та дæ æгæр кæй уарзын, уымæ гæсгæ дæ нæ бауадздзынæн уыцы хабар айхъуысын кæнын. Цæсты бафтыны хос йедтæмæ уый ницы пайда у.

– Цы чындауа, кæд æцагæй дæр ахæм дæрзæг аргъы аккаг дæн, уæд. Цы йæ æмбæхсæм?...

– Нæ, нæ, æгады бынатмæ дæ не ’руадздзынæн. Цæмæн хъæуы æцагæлон адæмы дæ хабар? Æз æй кæй зонын, уый æгъгæд у. Абон ма дзырдтаг цæмæн кæнæм, кæддæр цы тæригъæды бацыдтæ, уыцы хабар, Чырыстийы куы нæма зыдтай, уæд. Æз дæр æмæ чидæриддæр бакодтаид ахæм галиу ми, æнæ Чырысти. Фæлæ адæм та уый тыххæй скæндзысты сæхирдыгон аргъ. Æмæ уый мæ сæрмæ нæ хæссын. Ардыгæй ацаудзынæн, æмæ Хуыцау йæ зонаг, кæд ма фæзындзынæн фæстæмæ. Адæймаг мæлын дæр зоны. Æмæ уæд цы расайдзæн дæ абоны æцаг хабар? Къæхтæ æмæ йыл къухтæ бафтаудзысты, афтæмæй бынтон æндæр хуызы ахæлиу уыдзæн. Æмæ цы пайда ис уымæй?

– Хорз уæдæ, Петр, дæ коммæ кæсын, – загъта барон. – Никамæн ницы загъдзынæн. Уæд дæ хæлартты цæсты кадджынай баззайдзынæн, зынгæ-уынгæ лæгæй?

– Гъе, афтæ мæ фæнды мæн, – барухс йæ цæсгом Петрæн.

Æнæмæнг раст у Хуыцауы ныхас: „уарзондзинад бирæ тæригъæдтæ бамбæрзы!“

20. ХÆРЗБОН

Провизорæн Тулдзбыны хъæумæ балц нæ фæдзæгъæл. Æртæ хæдзары бинонты пайдайæн æртæ бинонтæ дæр цардысты куыройы сыхы.

– Махæн куыст кæддæриддæр уыди, ис æмæ нын фидæны дæр уыздæн, – загъта Хратский, провизор æмæ Степан куы ацыдысты, уæд; господин Урсини та нæм арæх нæ вæййы. Ныуадзут уал уæ куыст æмæ цæут нæхимæ!

Сæ фæндагыл Хратскийы бинонтæ баздæхтысты Блашкыйы уыгæрдæнмæ æмæ сын фехъусын кодтой Урсинийы æрцыды хабар. Блашко дæр уыцы сахат сразы куыст ныууадзыныл.

– Куыстытæ нукуы фæуыздысты суанг нæ амæлæты бонмæ дæр, – загъта уый, – нæхи цæуыл лæмарæм, цы ныл æркодта уанæбæрæджы, цæмай нæ удæн пайда æхсызгон хабарæй нæхи фæцух кæнæм?

Уайтагъд Хратскийы уат айдзаг адæмæй. Сеппæты дæр фæндыд сæ хъæуы зынаргъ уазæджы фенын æмæ йæм байхъусын.

Уалынмæ фæзындысты Петр, йæ мад æмæ инженер дæр. Уыдоныл æрбафтыдысты Петран æмæ Сузкæ дæр Петровичкæтæ, Блашкоимæ иумæ уыгæрдæны чи куыста, уыдон.

Урсини дзырдта, иукæддæр Хуыцауы сывæллæттæ сеппæт дæр алы бæстæтæй кæй æрæмбырд уыздысты сæ Фыды хæдзармæ. „Бакæнут ма кулдуар; уадз æмæ хуымæтæджы раст адæм æрбацауой, æцагдзинадыл фидар лæуд чи у, уыдон. Æнæцудгæ рæстзæрдæ адæймаджы Ды хъахъхъæныс æнаипп дунейы мидаг; уымæн æмæ Дæуæй у ныфсхаст. Ныфсджын ут Хуыцауæй æнустæм, уымæн æмæ не Стыр Хуыцау у æнусты гæнах“ (Ис. 26, 2-4). „Стыр Хуыцау! Дæ къух бæрзонд бæргæ систай, фæлæ Дын æй уыдон нæ федтой; фендзысты йæ æмæ фæфсæрмы уыздысты, Дæ адæмæй йе сæфт чи уыны, уыдон; арты басудздзысты Де знæгты, Стыр Хуыцау! Дуне нын Дæ лæвар у махæн; уымæн æмæ нын нæ хъуыддæгтæ Дæхи фæндиаг аразыс махæн“ (Ис. 26, 11-12).

Уыдæттæ бакæсгæйæ, Урсини бамбарын кодта, Хуыцауы фæдзæхст адæмы удты æмæ Йæ ныхмæлауджыты удты æхсæн цы хъауджыдæрдзинад ис, уый. Дарддæр загъта, уыцы дыууæ хуызы адæмтæн сæ фæндагтæ, сæ нысæнттæ куыд фæйнæ-хуызон сты, уый. Уырнæг адæймаг йæхиуыл хæцын фæразы, æнцæд, сабыр фæдары йæхи цыфæнды хъыг заман дæр. Æрмæстдæр рæстзæрдæ адæмæн ис фæндаг уæларвон Иерусалиммæ. Урсини уырнæг адæмæй куырда иунаг хъуыддаг – æнæсцухæй кувын, Хуыцауы Ныхас ахуыр кæнын, рæстдзинады æмæ уарзондзинады фæндагæй нæ фæиппæрд уæвын. Цæрын афтæ хъæуы, æмæ Чырысти куы ’рцауа, уæд æвзæрст адæмы нымæцмæ куыд бахауай, Хуыцау Йæхæдæг иузæрддионыл кæй нымайы, уыдоныл нымад куыд уай.

Урсини дарддæр дзырдта: „Хуыцау йæ сывæллæттæн цыдæриддæр æвзарын кæны, уыдон сын кæны хуыздæрæн. Зæгъæм, æдзæрæг быдыртыл æмæ арф дæттыл ахизын сæ куы хъæуид, уæд сæ уыцы зынты æмæ фыдæвзæрæнты фæндаг дæр ахонид Фæдзæхст Зæхмæ. Ам мæм чи хъусы, уыдонæй кæй нæма уырны Хуыцау, чи нæма æрлаууыд фидарæй уырнындзинады фæндагыл, – ракъахдзæф кæнæнт тæккæ абон, цæмæй сæ цæрæнбонты бынтондæр баиу уой Хуыцаумæ кувæг адæмимæ æмæ Чырысти кæуыл тыгъд уыд, уыцы дзуары нысанæн рараст уой Уæларвон Ханаанмæ. „Æмæ Чырыстийы фарнæй сæ зынтæй фервæзгæйæ, æрыздæхдзысты Сионмæ цины хабаримæ, æмæ циндзинад æнусты дæр зилдух кæндзæн сæ сæрмæ; уыдон ссардзысты циндзинад æмæ зæрдæрухсдзинад, хъыг æмæ сæ мастытæ та дардмæ фæлидздзысты (Ис. 35, 10).

Урсинийы аргъуыды фæстæ иууылдæр æргуыбыр кодтой бакувынмæ. Уый фæстæ Степан фехъусын кодта йæ ног пълантæ, æмæ загъта, Хуыцау ын кæй сæххæст кодта йæ зæрдæйы фæндтæ, радта йын фадат Хуыцауы сәнæфсирдоны кусынæн. Адæм дæр сепшæт дæр дисы бафтыдысты. Петры аласынмæ кæй хъавы инженер, уый чидæртæ фехъуыстой. Æмæ уыцы хабар базонгæйæ, Степаны мад йæ хæлæгдзинад басусæг кæнын нæ фæрæзта: афтæ йæм касти, Петрæн нæ, фæлæ Степанæн æмбæлы уыцы училищæмæ бацауын. Уымæ

гæсгæ йын ныр уæлдай æхсызгондæр фæци Степаны хуысынгæнинаг.

– Мах дæ нæ бакъуылымпы кæндзыстæм, Степанко, – загъта мад, Степан уæзданæй йæ ныййарджытæй куы куырда ахуырма æцауыны бар, уæд. Йæ фыд æм разыйы нысанæн йæ къух балæвæрдта. Иннæтæ иууылдæр бацин кодтой, Петр æмæ Степаны æхсызгон хабарыл.

– Хорз у, æнæмæнг, ахуырма æцауын, Степан, фæлæ мах куыд уыдзыстæм æнæ дæу? Чи нын амондзæн царды æцæгдзинады фæндаг? – райхуысти кæйдарты хъæлæстæ дæр.

– Фæззæджы онг нырма бирæ цыдæртæ базондзыстут, бирæ цауылдарты ма уæ сахуыр кæндзæн, – загъта Блашко. – Хуыцауы ныхæстæ кæддæриддæр мах фарнæн сты.

Æрмæст иунæг Марьюшкæ ныхъхъус, йæ дзыхæй дзырд не схауд. Изæрæй арыгæттæ бамбырд сты куыройы раз.

– Æз зонын, Степан, Хуыцау дын стыр фарн бахай кодта, – райдыдта Марьюшкæ, дыз-дызгæнгæ хъæлæсæй. – Æз тынг бузныг дæн Хуыцауæй, Йæ сәнæфсирдонмæ дæ кæй хоны, уымæй. Дуне ахæм стыр у, æмæ йын кæрон нæй, Хуыцауы æцæгдзинад та уыцы æгæрон дунейы хæрз чысыл адæм зонынц! Мах кувдзыстæм Хуыцаумæ, цæмæй дæ Йæ фарнæй фæхайджын кæна æгæртæ æмæ уæлдайттæй.

Степанæн æнахуыр æхсызгон фæци уыцы ныхас. Марьюшкæйы раздæры хуызæн ныр дæр нымадта йæ иузæрдион хæларыл. Æмæ Степан æфсадмæ куы цыд, уæддæр ын Марьюшкæ ахæм зæрдæбын арфæ ракодта. Ныр æй фæрсгæ дæр нæ кодта, фæбаддзæн æм, æви нæ, уымæй, стæй йæ чызг йæхæдæг дæр нæ фарста. Сæ тыхджын уарзондзинадæй сæ ныфс уыд, кæрæдзийы кæй нæ фæсайдысты, уымæй.

– Кæд æмæ искуы, Марьюшкæ, дæ зæрдæйы исты тас бацауа мæн тыххæй, – загъта Степан, – уæд-иу ахуыды кæн, Йесо Чырысти рагæй куы бæллы Йæ галуанмæ Йæ чындзаджы бахонымæ; фæлæ уый къухы бафтдзæн æрмæстдæр уæд, æмæ Чырысти куы ссара, Йæ дзугæй чи адзæгъæл, уыцы фæстаг фысы. Уымæ гæсгæ Йын хъуамæ алчидæр æххуыс кæна,

æдзæрæг быдыры чи ныдздзæгъæлтæ æмæ фесæфт, уыцы фыстæ ссарынаен.

Æмбырды фæстæ адæм Петр æмæ инженерыл æрæмбырд сты. Урсини та уыцы рæстæджы дæргъы йæ алфамблай сывæллæтты æрæмбырд кодта æмæ сын райуарста алыхуызон рæсугъд нывтæ. Стæй Марьюшкæйæн бафæдзæхта, хуыцаубонты сын дини зарджытæ амонин, æмдзæвгæтæ æмæ сын Хуыцауы Ныхасæй радзырдтæ кæсын. Сывæллæттæ зæрдæ бавæрдтой, кæй йæм хъусдзысты, уый тыххæй.

– Уый хорз хъуыдтаг у, – йæ сæр разыйы нысанæн банкъуыста Хратский. – Уæд мах хуызæн нæ сырæздзысты æнæ миногæй, æнæфендæй. Мах чысылæй æмбаргæ дæр нæ кодтам, цардæн дыууæ фæндаджы ис, уый – уæрæх æмæ нарæг фæндагтæ. Марьюшкæ та тынг рæвдз у зарынмæ æмæ дзурынмæ дæр æмæ тынг хорз сарæхсдзæн уыцы хъуыддаджы.

– Æз та Марьюшкæйæн сæрвитдзынаен рæсугъд нывтæ, – афтыдта ма уыцы ныхæстыл инженер, – æмæ сæ уадз æмæ ура, хуыздæр чи арæхса, уыцы сабитæн.

Сывæллæтты цинæн кæрон нал уыд.

Хратский уазæджы ахуыдта сæхимæ. Сихоры хæрды фæстæ Урсини сеппæтимæ ахуыр кæнын байдыдта ног гимн.

– Ныр æй уæхæдæг æнæ мæн дæр азардзыстут, ныфс сын æвардта уазæг, сеппæтæн дæр хæрзбон зæгъгæйæ.

Æмбырды чи уыд, уыдон æмхуызонæй уазæджы афæнда-раст кодтой куыройы онг æмæ хъæды ’рдузы æрлæууыдысты. Уый фæстæ ууылты фæцæйцæугæйæ алчи дæр мысыд уыцы бон. Сæ цæстытыл баззад уыцы ныв: Урсини лæууы къуыппытыл, хур йæ зынг цæстæй ныккастии, афтæмæй; æмæ цыма абон йæхæдæг кæй кой кодта, уыцы худ дидинагæй быд йæ сæрыл æрæнцайдзæн. Йæ къухтæтылтта хæхты рæгътæм, алæмæты дæлвæзтæм. Уазæджы чи рафæндараст кодта, уыдон æмхуызонæй ныззарыдысты, нырма-ныр кæй сахуыр кодтой, уыцы зарæг, æмæ дзы уыд ахæм ныхæстæ: Хуыцауы сывæллæттæн кæрæдзийæ фæцух уæвæн нæй, ацы рухс дунейæ куы ацæуай, уæддæр, уымæ гæсгæ хионтæн сæ бон зæгъын у „фенынмæ уал“, ома „хæрзбон“.

Сæ зарын нал хъуыст. Урсини ма ноджыдæр иу хатт райста алкаейы къух дæр дзы хæрзбоны нысанæн. Адæм йæ фæстæ кастысты бирæ рæстæг æмæ йæм сæ къухтæ тылдтой, цалынмæ ма йæ æндæрг зынд, уæдмæ.

– Хæрзбон! – ныхъхъæр кодта Петр.

– Хæрзбон! – цалдæр хатты ныййазæлыд комы.

Æрæгвæзæджы бур сыфтæр зæхх гауызау куы æрæмбæрзта, гъе уæдмæ арæзт фæци Крачинскиты хæдзар. Цалдæр азы размæ зæронд Крачинскæйы нæ бауырныдтаид, цы бонтæ ма йын баззад, уыдон ахæм рæсугъд аив хæдзары арвитдзæн, уый.

Фæлæ чидæриддæр зоны, азæххыл амонд æххæстæй никаейы къухы æфты, Крачинская æнкъардæй арæх касти, тынуафæн станок сын кæм лæууыд, уыцы къуыммæ. Зын ын уыд æнæ Петр. Ноджы йыл уыцы къуымы станокыл бадгæ сахуыр. Æрмæст ма йæ зæрдæ лæууыд Петрæн йæ писмотыл, лæппу йæм æдзухдæр фыста зæрдæлхæнæн ныхæстæ, ныфсæварæн хабæрттæ, сывæллонау æнувыд ыл уыд ныр хъомылæй дæр. Писмотæ кæсгæйæ-иу ус йæ цæстытæ доны разылдта, уымæн æмæ зæрдæбынæй цин кодта, Петр йæ фыды кæй ссардта, ууыл...

Алырдыгæй дæр сидзæрæй баззайгæйæ, ус фæхæстæгдæр Хуыцаумæ. Ноджы йæм Петр йæ писмоты иудадзыг фыста Хуыцауы фарны тыххæй. Крачинскаяйы зæрдæйыуаг бонæй бонмæ ивгæ цыди: хъæуы мидаг фыццаг дам-думтæгæнæг сылгоймаг, хылтæ æмæ койтæ уарзаг ус куыдфæстæмæ сси дзыхылхæцгæ хæдуæздан. Тынг æхсызгонæй цыди Хратскиты хæдзармæ, Степаны фæстæ дæр ма æмбырдтæ кæм арæзтой, уырдаæм. Хуыцауы ныхæстæ ныр чиныджы кастысты Хратский кæнæ Блашко.

Уыцы дыууæ æнæрынцойæ агуырджой царды æнцойдзинад, æмæ сæм Хуыцау бонæй бонмæ тынгдæр зынди. Сæ тых та уый мидаг уыд, æмæ Хуыцауы Ныхасы цы бамбæрстой, уый æвæстиатæй æххæст кæныныл архайдтой сæ царды. Уый фæрцы цардысты æнцад, æнæзæрдæхудтæй. Хъæубæстæй сæ чи хорз лæгтыл нымадта, чи та сæ йе сæфт уыдта.

Уынаффæ та ахæм бакодтой, зымæгмæ Петран æмæ йæ ус

хъуамæ балыгъдтаиккой зеронд Крачинскаяма. Уалынма æрцыд уыцы бон дæр. Петраны ус Крачинскаяма куы æрцыд æцæгдзинад зонынма. Сылгоймаг сфæнд кодта йæ фырты хæдзары æрцæрын. Уымæ ныр æмбырдтæм дæр æнакъуылымпыйæ цыди сæхи хъæуы.

Æмæ кæд сауджын йæ кафедрæйæ дæрæн кодта „сæнтæ цагъдджыты“ æмæ уыдоны „мæнгахуырад“, уæддæр ницы йæ бон баци. Аргъуанма раздæр чи цыд, стæй Хратскиты æмбырдтæм дæр, уыдонæй уайтагъд бирæтæ нал зындысты аргъуанма. Цыдысты æрмæстдæр æмбырдтæм Хратскийы хæдзарма, Чырыстийы кой кæм уыд æмæ Хуыцауы Ныхас кæм кастысты чингуыты, уырдаæм.

– Иугæр загъд хъусынма куы цауон, уæд фæлтау нуазæндонма бацаудзынæн: уым ма мын фадат уыдзæн „дзуапп“ радтынæн, – æхсызгонæй дзырдта хъзаг Дубравский. – Аргъуаны та дзуапп дæттæн нæй, уым æмырæй бадын хъæуы æмæ алы æрæмысгæ аргъуыдтæм хъусын!

Уалынма хъуыддаг уымæ æрхаудта, æмæ ма аргъуанма адæм цыдысты æрмæст ноггуырд сывæллæттыл, кæна мардыл аргъауынма, æндæр ницуал.

Хратскийæн дæр сæ царды уаг цыд йæ цыдæй. Иудадзыг æнхъæлмæ кастысты бæлццæттæм æрхъæцмæ сыл нæ хæцыдысты, афтæмæй. Чидæриддæр сыл цин кодта, дыууæ лæппуйæ кæйдæр бæстайы дзæбæх кæй цæрынц, уый тыххæй. Фæлæ уæддæр цыфæнды хорз цардæй дæр мысыдысты сæ райгуырæн хъæу, сæ хионты. Хратскийты хæдзары-иу хатгай æнæ ахъуыдыгæнгæ нæ фесты: фæстæмæ сæхи хъæумæ куы сыздаха Степан, уæд цы кусдзæн: Куыд уыдзæн хъуыддаг, сауджын аргъуанæй адæм сеппæты дæр куы фæхауын кæна, уæд?

– Уæд цы? Схиздыстæм Чырыстимаæ уæларвтæм! – афтæ æнхъæл уыд хистæр Хратский.

Марьюшкæ æмæ Мишкойы æппындæр нал æвдæлд сывæллæттæй, иудадзыг архайдтой уыдонимæ. Æмбарын сын кодтой Хуыцауы Сыгъдæг Ныхас, сахуыр сæ кодтой бирæ æмдзæвгæтæ кæсын æмæ зарын. Марьюшкæ арæх дзырдта, кæуыл æмбæлд, уыдонæн:

– Йесо Чырысти нын куыд фæдзæхста, афтæ куы цæрæм æмæ æнæ уæлдай ныхасæй Йæ коммæ куы кæсæм, уæд нын нæ сагъæстæ иууылдæр Йæхимæ айсдзæн, Йæхи æвджид нæ бакæндзæн. Хъуыды ма кæнут, Степан æдзух куыд дзырдта? Афтæ цæрын райдайдзыстæм, загъта уый, цæмæй æгас дунейæн фæзминагæй баззайæм. Адæмы кæд нæ фæнды мах ныхасмæ байхъусын, уæд нæ цард уадз æмæ уæд, цæмæй сæ нæ амалæты фæстæ басæттын бахъæуа мæнæ ахæм хъуыдыйыл: „О, æнæмæнг уыдонимæ æмдзу кодта царды æцæгдзинад!“

КРИСТИНА РОЙ

Кристина Рой райгуырди 1860 азы, Старая Тура, зæгъгæ, уыцы горæты. Аст æмæ йыл ссæдз азы куы цыди, уæд базонгæ журнал „Вифания“, зæгъгæ, уый редакторимæ. Уыцы журнал та йæхæдæг касти йæ фæстаг азты онг æнæсцухæй. Журнал дæр æмæ йын йæ алыварс адæм дæр ахъаз фесты ног фæндæгтыл рацæуынаен.

Уæдæй фæстæмæ йын бантысти дæс æмæ æртиссæдз чиныгæй æмæ брошюрæйæ фылдæр ныффыссын. Ссæдз алыхуызон æвзагæй фылдæрмæ тæлмацгонд æрцыдысты йæ диссаджы радзырдтæ æмæ сæ æнæсцухæй уадзынц алы бæстæты. Дзырдæн райсæм радзырд „Рухс дунейыл æнæ Хуыцауæй“ мыхуыры рацыд 21 æвзагыл, суанг ма китайагау дæр.

Фæлæ ацы курдиатджын сылгоймаджы кой айдагъ фыссæджы куыстæй нæ айхъуыст. 1897 азы Кристина Рой сарæзта сæхи горæты „Æрвгъуыз Кресты“ æхсæнад, уый ахъазгæнаг фæци бирæ дзыллатæн. 1912 азы йæ хъæппæрисæй Старæй Тураейы арæзт æрцыд рынчындон.

1936 азы та аивгъуыдта йæхи „Хуры бæстæм“.

КРИСТИНАЕ РОЙ

САЕНТЫ УЫЛАНЫ